

HOLMI

XXIII. évfolyam 2. szám

2011. február

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bíráló), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Kemény István*: Búcsúlevél • 143
Nemes Nagy Ágnes: Enyhe tél • 144
Ferencz Győző: Egy vers restaurálása • 145
Molnár Miklós: Johanna vára • 157
Imre Flóra: Egy kép • 176
„Ton souvenir...” • 176
Kemény Lili: Óda az Éjszakához • 177
Psyché télikabátban • 178
Holdastalpú • 179
Szlukovényi Katalin: Édes • 179
Kupleráj • 180
Szanálás • 180
Limpár Ildikó: Szobor • 181
Gerőcs Péter: Sehol atyám • 184
Demény Péter: Utolsó kívánság • 188
Both Balázs: Lakótelep • 189
A segítők verse • 189
Csomós Szabolcs: Értől az égig • 190
Hévízi Ottó: Az immanencia kegyelemtana.
Lukács fordulatának etikoteológiai
dilemmájáról • 191
Tassonyi Helga: „...megpróbálok beleérezni a világba”.
Mirko Bonné versei elé • 215
Mirko Bonné: Egy férfi, elkéült állal • 217
Beste Kornél jóízűen falstaffol • 218
Hiénák a Central Parkban • 219
Kis budai liget (*Tassonyi Helga*
fordításai) • 220

- Turbuly Lilla*: Játék.vonat • 220
Ízek • 221
- Julian Barnes*: London utoljára (*Vallasek Júlia*
fordítása) • 222
- Horoáth László Imre*: Nézd, havasak a fák, tél van (I) • 229
- Bárány Tibor*: Szépirodalom vs. lektűr • 249
- Csengery Kristóf*: National Geographic • 270
A végtelenség könyvéből • 271

FIGYELŐ

- Ferencz Győző*: Kóda (Gergely Ágnes: Jonathan Swift
éjszakái) • 272
- Molnár Krisztina Rita*: Bolondistók üdvössége (Kiss Judit
Ágnes: Üdvtörténeti lexikon) • 274
- Ludassy Mária*: Szabadnak születtünk (Mester Béla:
Szabadságunk születése. A modern
politikai közösség antropológiája
Kálvin Jánostól John Locke-ig) • 277
- Tímár Árpád*: Csanak Dóra (1930–2010) • 281

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Kemény István

BÚCSÚLEVÉL

Édes hazám, szerettelek,
úgy tettél te is, mint aki szeret:
a tankönyveid és a költőid is
azt mondták, hű fiad legyek.

Hű is voltam, fel is nőttem,
cinikus ember se lett belőlem,
csak depressziós, nehéz és elárult,
bezárt cukorgyár a ködben.

Őzek fázna a szántáson
vagy egy kisváros, alig látom.
Ígértél nekem egy titkot, hazám, hogy
mi a fontos a világon.

Hogyha néha belekezdted,
az se volt baj, hogy nem szerettél,
majd szeretsz mást vagy magadat, nem baj,
de egyszer csak öreg lettél.

Gonosz lettél, vak és régi,
egy elbutult idegen néni,
aki gyűlöletbe burkolózva még
ezer évig akar élni.

Nem kértél, hogy mosdassalak,
annyit se morogtál, hogy hagyjalak,
mint egy szőnyeg, feküdtél a semmin,
elárulni se hagytad magad.

Az én teám közben elforr,
nem vagyok az már, ki voltam egykor,
az életem nagy happy end nélkül is
véget érhet, mint egy vesszor.

Azt játszod, hogy nem is hallasz,
túl nagy énfölöttem a hatalmad.
Hozzád öregszem és belehalok, ha
most téged el nem hagylak.

Amíg élek, úton leszek:
használni akarom a szívemet.
A fejemben szólal majd meg, ha csengetsz,
édes hazám, szerettelek.

Nemes Nagy Ágnes

ENYHE TÉL

Amikor nincs hó, amikor állandó eső mossa a járdát – nem is állandó, csak újra-meg-újra eleredő, az alacsony szürke égbolt bizonytalan permete, amikor a hócsizmák vizes aszfalton siklanak, mintha síból vizisíre váltottak volna át, amikor vastag, filcesedő avar fedi a parkok földjét, esőszünetekben halványan gőzölögve, amikor az avar alól fel-felbukkan a fű is, zöld-szürke, szürke-zöld foltokban szinte épen, hiszen olyan a fű, mint a fű, csak a színe, ugye, a színe,

amikor a nagy, téli varjak mintegy véletlenül ülnek a városi fák ágán,

amikor a szántóföldek feketék, mint friss szántás után, vagy szürke-feketék esőtől fátyolozva,

amikor a középhegységek barnák, szürke-barnák, egy-egy sötét fenyőfolt szemölcsce rajtuk,

amikor a kontinensek táblái eltolódnak, kicsit idebb-odább, időjárások ösvényeiről letérnek, elkanyarodnak, erre-arra, egy más éghajlat benéz az ablakon (meglátogat), amikor óceánok, légrétegek tajtékai, vizes csepp-legyezői messze csapódnak el, szét, (Nem kell ezt dramatizálni, dehogy, ritka nagy szerencse, hálát adni, örülni kell, hogy enyhe téiben élünk) (hogy telünk enyhe) sőt mindennap figyelni, tudatosítani, hogy telünk enyhe. Meddig enyhe még?

amikor a napihírekben egyre nagyobb a hófúvás, de itt még valamely szürke elnapolása a következőknek,

amikor az évszak, ki tudja miért és meddig hátatfordít nekünk, háta mögött pedig félénken lélegző lapulással bújjik a vadnyúlszínű átmenet

vagy ellenkezőleg: felénk fordul, ki tudja miért és meddig, valamely filces avarhajú kegyelem, szürke tenyerét körénkfonva, szürke-fehér mécses köré, amelyben pislákolva ég az elnyújtott, tartósított november

krizantém-szag az utcán, esőtől csapzott benzingőz, krizantém-szag, vegyük meg a soron következő sírkoszorút (hányadikat ebben az évben?), a virágüzlet fénye vakító, kirobban földigérő kirakat üvegén át, bent rózsavörösek, ibolyalilák, cirádás kis szalmavirág-csokorkák, virágcukrászda, édesen együtt minden Évszak édességes kínálata

leszáll az este, hűvösen száradó tócsák, induló szél – de nincs hideg, nincs, az őszikabát elegendő.

Milyen szerencse. Enyhe tél.

Örülhetünk, hogy enyhe télben élünk, őszünk reménytelen volt, nyarunk a pincebörtönök dohszagában, tavaszunk háború, halál, robbanásos végítélet, katasztrófa – nem kell ezt dramatizálni, á, minek, talán említeni is fölösleges

– – –

És bent a lámpavilág, meleg, ágy-asztal, feketekávé, nem kell elsötétíteni az ablakot.

Csupa öröm az ilyen enyhe tél

Ferencz Győző

EGY VERS RESTAURÁLÁSA

Nemes Nagy Ágnes: ENYHE TÉL

A kézirat

Nemes Nagy Ágnes ENYHE TÉL című versének autográf kézírata egy A4-es lap (208x298 mm) rectóján és versóján, valamint egy nem pontosan félbevágott (208x174 mm-es) A4-es lap rectóján maradt fenn kék golyóstollírással. Mindkét lap tetején szerepel a vers címe, az első lap rectóján aláhúzva, a félbevágott lapon zárójelben. A továbbiakban a két lapon olvasható háromoldalmi szövegre számozással fogok hivatkozni: az A4-es lap rectója az 1., versója a 2., a félbevágott lap rectóján olvasható szöveg a 3. oldal. A szöveg hatvannégy, illetve a 2. oldalon a szövegre merőlegesen írt mondattal együtt hatvanöt sorból áll.

A kéziraton keltezés nincs. Bár minden kétséget kizáróan nem lehet megállapítani, a kézírás jellege, a papír és a tinta arra enged következtetni, hogy Nemes Nagy a második, félbevágott lapon olvasható szöveget nem sokkal, talán azonnal az első, kétoldalas szöveg után írta. A fenti jegyek, továbbá az a tény, hogy a mű formailag az 1980-as években írt prózaversekhez kapcsolódik, pedig azt a feltevést támasztja alá, hogy a kézirat az 1980-as évek második felében keletkezett.

Lengyel Balázs halála előtt egy-két évvel a kézirathoz külön cédulán megjegyzést fűzött: „*Nehéz olvasni. Nem látszik jelentős írásnak. Egy sokárnyalatú hangulat az enyhe télről. ??*” A két kérdőjel valószínűleg arra vonatkozik, érdemes-e foglalkozni a kézirattal. Bár az elsődleges megértési nehézségek és a kézírás rendezetlensége miatt a szöveg valóban nehezen restaurálható, mégis jelentős verskísérletnek tűnik, amely egy fontos metaforával gazdagítja Nemes Nagy Ágnes életművét, azon belül pedig prózaverseinek sorát.

A kézirat nyilvánvalóan nem tisztázat, hanem egy alakulóban lévő szöveg munkapéldánya, amely nem külső olvasó számára készült. Az alábbiakban közlöm betűhív átiratát. Bár a költemény prózavers, tehát a sorok lapszéltől lapszélig terjednek, ebben a változatban a pontosság kedvéért megtartottam a kézirat eredeti sortördelését. Nemes Nagy olykor az áthúzott szövegrészek után, máskor fölé írta a javított változatot. Az átiratban áthúzott szövegrész fölé írt javítást az áthúzott rész után illesztettem be.

[1. oldal]

ENYHE TÉL

Amikor nincs hó, ~~nincs fagy, hideg, nincs szél, csak~~ amikor állandó
 eső mossa a járdát – nem is állandó, csak újra-meg-
 újra eleredő, az alacsony sűrű égbolt
 bizonytalan permete, amikor a hócsizmák vizes
 5 aszfalton siklanak, mintha siből vizisíre váltottak
 volna át, amikor vastag, ~~barna~~, filcesedő avar
 fedi a parkok földjét, esőszünetekben halványan
 gőzölögve, amikor az avar alól fel-felbukkan a
 10 fű is, zöld-szürke, szürke-zöld foltokban szinte
 épen, hiszen olyan a fű, mint a fű, csak a színe,
 ugye, a színe,
 amikor a nagy, téli varjak minden meg- mintegy véletlenül
 győződés nélkül ülnek a városi fák ágán,
 amikor a szántóföldek feketék, mint
 15 friss ~~tegnapi~~ szántás után, vagy szürke-feketék
 esőben ázva esőtől fátyolozva,
 amikor a középhegységek barnák, szürke-
 barnák, egy-egy sötét fenyőfolt szemölcse
 rajtuk, ~~ahogyan a tar fán megmutatkoznak a fények~~
 20 mint egy leleplezett titok, ~~ahogyan a tar fán~~
 √ zöldel a fagyöngy, messziről nem is látni jól-
 fészek-e ama tömör gömböcske, ~~vagy fagyöngy a~~
~~tar fán~~
 amikor ~~más kontinensek híreiben~~ a napihírekben egyre
 25 nagyobb a hófúvás, de itt még valamely
 szürke elnapolása a következőknek,
 amikor az évszak, ki tudja miért és meddig
 hátatfordított nekünk, háta mögött pedig

[2. oldal]

30 félénken lélegző lapulással bújik a vadnyúl-
 színű átmenet
 vagy ellenkezőleg: félénk fordult, ki tudja
 miért, ~~ki tudja~~ és meddig, valamely filces ~~avar~~ avar-
 hajú kegyelem, szürke tenyerét körénkfonva,
 szürke-fehér mécses köré, amelyben pislákolva
 35 ég az elnyújtott, tartósított november
 krizantém-szag az utcán, esőtől ~~összenyomott~~ csapzott
 benzingóz, krizantém-szag, vegyük meg a soron
 következő sírkoszorút (hányadikat ebben az évben?),
 a virágüzlet fénye vakító, kirobban a ~~járdára~~,

40 földigérő ~~üvegablakából~~ kirakat ~~üvegéből~~ át,
bent rózsavörösek, ibolyalilák, cirádás kis szalma-
virág-csokorkák, virágcukrászda, édesen együtt minden
Évszak édességes kínálata

45 ~~Lassan~~ leszállt az este ~~kint~~, ~~hidegen~~ hűvösen száradó
tócsák, ~~nemi~~ induló szél – de nincs hideg, nincs,
az őszikabát elegendő.

Milyen szerencse. Enyhe tél. ~~ben~~ élni.

√ ...amikor a kontinensek ~~helyet cserélnek~~, táblái eltolódnak
~~legalábbis eltolódnak~~, kicsit idebb-odább, időjárás-
50 sok ösvényeiről letérnek, ~~északabbra vonulnak~~ elkanyarodnak,
erre-arra, egy más éghajlat benéz az ablakon
(meglátogat), amikor óceánok, légrétegek tajtékai,
vizes csepp-legyezői messze csapódnak el, szét,
(Nem kell ezt dramatizálni, dehogy, ritka nagy szerencse, hálát adni, örülni kell,
55 hogy enyhe télben élünk) (hogy telünk enyhe) sőt mindennap
figyelní, tudatosítani, hogy telünk enyhe. Meddig enyhe még?

[A hiányjellel (√) jelzett betoldás mellett a bal oldali margón a szövegre merőlegesen]

enyhe telünk van

[3. oldal]

(Enyhe tél)

Örülhetiünk, hogy enyhe télben élünk, őszünk
reménytelen volt, nyarunk ~~irtózatos~~, ~~kazamatákban~~ ~~börtön~~
~~ben] a föld alatt a pincebörtönök~~ dohszagában, tavaszunk háború, halál, robbanásos
60 katasztrófa – nem kell ezt dramatizálni végítélet,

És bent a lámpavilág, meleg, ágy-asztal,
feketekávé, nem kell elsötétíteni az ablakot.
Csupa öröm az ilyen enyhe tél

...nem kell ezt dramatizálni, á, minek, talán említeni is fölösleges

A sok áthúzás, javítás és betoldás miatt a befejezetlenség benyomását kelti, de elolvasása arról győz meg, hogy befejezéshez közeli állapotban van. Az áthúzások végig egyértelműek, a betoldások pedig többnyire azok. A szövegben jelölt változtatásokat végrehajtva, a sorokat a laptükörbe befolytatva az alábbi változat jön létre:

ENYHE TÉL

Amikor nincs hó, ~~nincs fagy, hideg, nincs szél~~, amikor csak állandó eső mossa a járdát – nem is állandó, csak újra-meg-újra eleredő, az alacsony szürke égbolt bizonytalan permete, amikor a hőcsizmák vizes aszfalton siklanak, mintha siből vizisíre váltottak volna át, amikor a vastag, ~~barna~~, filcesedő avar fedi a parkok földjét, esőszünetekben halványan gőzölögve, amikor az avar alól fel-felbukkan a fű is, zöld-szürke, szürke-zöld foltokban szinte épen, hiszen olyan a fű, mint a fű, csak a színe, ugye, a színe, amikor a nagy, téli varjak ~~minden meggyőződés nélkül~~ mintegy véletlenül ülnek a városi fák ágán,

amikor a szántóföldek feketék, mint friss ~~tegnapi~~ szántás után, vagy szürke-feketék ~~esőben ázva~~ esőtől fátyolozva,

amikor a középhegységek barnák, szürke-barnák, egy-egy sötét fenyőfolt szemölcse rajtuk, ~~ahogyan a tar fán megmutatkoznak a fények mint egy leleplezett titok, ahogyan a tar fán zöldel a fagyöngy, messziről nem is látni jól: fészek-e ama tömör gömböcske, vagy fagyöngy a tar fán~~

amikor a kontinensek helyet eserélnek, legalábbis eltolódnak táblái eltolódnak, kicsit idebb-odább, időjárások ösvényeiről letérnek, ~~északabbra vonulnak~~ elkanyarodnak, erre-arra, egy más éghajlat benéz az ablakon (meglátogat), amikor óceánok, légrétegek tajtékai, vizes csepp-legyezői messze csapódnak el, szét, (Nem kell ezt dramatizálni, dehogy, ritka nagy szerencse, hálát adni, örülni kell, hogy enyhe tében élünk) (hogy telünk enyhe) sőt mindennap figyelni, tudatosítani, hogy telünk enyhe. Meddig enyhe még?

amikor ~~más kontinensek híreiben~~ a napihírekben egyre nagyobb a hófúvás, de itt még valamely szürke elnapolása a következőknek,

amikor az évszak, ki tudja miért és meddig hátatfordított nekünk, háta mögött pedig félénken lélegző lapulással bújik a vadnyúlszínű átmenet

vagy ellenkezőleg: félénk fordult, ki tudja miért, ~~ki tudja~~ és meddig, valamely filces ~~avar~~ avarhajú kegyelem, szürke tenyerét körénkfonva, szürke-fehér mécses köré, amelyben pislákolva ég az elnyújtott, tartósított november

krizantém-szag az utcán, esőtől ~~összenyomott~~ csapzott benzingóz, krizantém-szag, vegyük meg a soron következő sírkoszorút (hányadikat ebben az évben?), a virágüzlet fénye vakító, kirobban a járdára, földigérő ~~üvegablakából~~ kirakat üvegéből át, bent rózsavörösek, ibolyalilák, cirádás kis szalmavirág-csokorkák, virágcukrászda, édesen együtt minden Évszak édességes kínálata

~~Lassan~~ leszállt az este ~~kint~~, ~~hidegen~~ hűvösen száradó tócsák, ~~nemi~~ induló szél – de nincs hideg, nincs, az őszikabát elegendő.

Milyen szerencse. Enyhe tében ~~élni~~.

Örülhetünk, hogy enyhe tében élünk, őszünk reménytelen volt, nyarunk ~~irtóza-~~tos, ~~kazamatákban börtön[ben]~~ a föld alatt a pincebörtönök dohszagában, tavaszunk háború, halál, robbanásos végítélet, katasztrófa – nem kell ezt dramatizálni, á, minek, talán említeni is fölösleges

És bent a lámpavilág, meleg, ágy-asztal, feketekávé, nem kell elsötétíteni az ablakot.

Csupa öröm az ilyen enyhe tél

Nemes Nagy Ágnes javításai a kisebb problémák ellenére is viszonylag jól jelzik, hogyan képzelte el a tisztázatot. Egyetlen rész van, ahol az egyértelmű jelölés hiánya komolyabb értelmezési problémát vet fel, ez pedig a befejezés. Mivel a befejezés az egész kézirat jellegét meghatározza (vázlat, töredék), a szövegproblémák részletezésekor előreveszem.

A befejezés azért okoz problémát, mert a vers tematikusan és retorikusan is véget ér a 2. oldalon: „*Milyen szerencse. Enyhe tél.*” Azonban a 3. oldalon olvasható szöveg is befejezés, utolsó sora variációs formában megismétli a 2. oldal utolsó sorát: „*Csupa öröm az ilyen enyhe tél.*” A 3. oldal tehát felfogható úgy is, mint a 2. oldal folytatása, de úgy is, mint a 2. oldal utolsó sorának bővített változata. Az értelmezést megnehezíti, sőt lehetetlenné teszi, hogy a 3. oldalon semmiféle jelzés nincs, amely eligazítana a szöveg státusát illetően. A jelzés hiánya a retorikai zárlat megkettőzése ellenére is arra enged következtetni, hogy a 3. oldal a 2. oldal folytatása. Pontosabban következtetni nem lehet semmire, csak jelzés hiányában nincs szövegalap arra, hogy másként olvassam.

Érdemes sorra venni a kisebb szövegproblémákat is.

A 2. oldalon a hiányjellel jelzett betoldás utolsó előtti, zárójeles mondata után egy újabb zárójeles betoldás következik: a „*(hogy telünk enyhe)*”. Nemes Nagy a szövegben máshol is használ zárójelet, de azok egyértelműen a mű részét képezik, más, ironikus modalitású reflexiók. A „*(hogy telünk enyhe)*” azonban úgy hat, mintha a megelőző zárójeles szöveg utolsó tagmondatának – „*hogy enyhe télben élünk*” – változata lenne, azaz nem funkcionális ismétlés. De egyértelmű jelölés hiányában nem hagyható el a második zárójeles szövegrész.

Nem egyértelmű továbbá, hogy az alulról a harmadik sorban zárójellel kezdődő rész új bekezdés vagy az előző folytatása. Amellett, hogy új bekezdés, az szól, hogy a zárójel előtti rész vesszővel zárul, mint a bekezdések közül több is, viszont a zárójel után nagybetűvel kezdődik az új mondat, továbbá az előző sorban a vessző után lett volna még hely a következő mondat első szavának. Figyelembe véve azt is, hogy az egész hiányjeles betoldás nem egyértelmű, tompa behúzással kezdődik, a 2. oldal utolsó három sorát új bekezdésnek tekintem.

A 3. oldalon szerepel egy olyan betoldás, amelyet nem a 2–3. oldalon használt hiányjel jelez. A 3. oldal 4. sora a következő fordulattal ér véget: „– *nem kell ezt dramatizálni*”. A vers lezárása után Nemes Nagy üres sort hagy, majd három ponttal bevezetve megismétli a kifejezést, és egy kis kiegészítést fűz hozzá: „...*nem kell ezt dramatizálni, á, minnek, talán említeni is fölösleges*”. Azt egyértelműnek látom, hogy a három ponttal kezdődő szövegrész betoldás a főszövegbe. Nem egyértelmű azonban, hogy a „*nem kell ezt dramatizálni*” kifejezés megismétlendő-e, vagy Nemes Nagy csak azért írta le három ponttal bevezetve újból, hogy jelezze, hová illeszkedik az utána következő kiegészítés. Úgy döntöttem, az ismétlést nem tekintem funkcionálisnak, tehát elhagyom. Saját döntésem ellen egyébként nyomós érvet tudok felhozni: a „*nem kell ezt dramatizálni*” megismétlése maga a dramatizálás, azaz szellemesen dramatizálja azt az önellentmondást, hogy a felszólítással voltaképpen azt jelzi, hogy a helyzet igenis drámai. Korábban és később csak olyan szövegrészt hagyok el, amelyet a költő áthúzott. Ha a három pont utáni szöveget teljes egészében megtartottam volna, a központosásba akkor is bele kellett volna nyúlnom: vagy vesszőt kellett volna tennem az első „*nem kell ezt dramatizálni*” szövegrész után, vagy a három pontot átvinni az ismétlés elejéről az első szövegrész végére. Ilyen beavatkozást sehol nem hajtottam végre.

A 3. oldal központozás tekintetében is eltér az 1–2. oldaltól. Míg azokon a mondatvégi írásjeleket következetesen jelölte, itt eltekintett ettől; azaz ez az oldal vázlatosabb hatást kelt, mint az előző kettő.

A legfontosabb és legkényesebb döntés azonban annak a megítélése, hogy mit tekintek a vers befejezésének. Biztosra vehető, hogy ha Nemes Nagy Ágnes letisztázta volna a verset, nem marad meg az a kettős befejezés, amelyet a 3. oldal eldönthetetlen státúsa (folytatás vagy betoldás) miatt a szöveg restaurálása során nem lehet feloldani. Ezért meg sem próbáltam, ami persze szintén döntés, hiszen ezáltal a folytatás benyomását kelti.

Végül a 2. oldal hiányjellel jelölt betoldása mellett a szövegre merőlegesen írt „*enyhe telünk van*” mondatot, mivel semmi nem jelezte, hová kell beilleszteni, elhagytam.

A kézirat befejezetlenségén nem érdemes túl sokat tünődni. Költők sok verset hagynak befejezetlenül különösebb ok nélkül. Nemes Nagy Ágnes töredékben, de vázlatosságukban is figyelmet érdemlő hátrahagyott verseivel megkészszerződött költői életművének mennyisége. Nemes Nagy saját jelzései nyomán a kihúzásokat és betoldásokat végrehajtva, a sorokat folyamatosan szedve, egy viszonylag egységes szövegváltozat jön létre, amely vázlatosságában is figyelmet érdemlő költemény.

A keltezés

Az „*enyhe tél*” kifejezés feltételezhetőleg a meteorológiai jelentésekből került a versbe. A szakirodalom egyértelműen az 1980-as évekre helyezi az éghajlatváltozás hatásának érzékelhető kezdetét. Dr. Horváth Levente ALKALMAZKODÁSI KIHÍVÁSOK ÉS ESZKÖZÖK AZ ÉGHAJLATVÁLTOZÁSI KERETTÖRVÉNYBEN című, 2009 októberében készült összeállításában azt írja, hogy „Az 1980-as, '90-es években a hazai időjárás fokozatos felmelegedése és a gyakori *enyhe telek hatása*” volt jellemző (Horváth, 2009). Az időjárás-jelentésekben ekkor lett gyakori fordulat az „*enyhe tél*”.

Kíváncsiságból utána néztem, hogyan alakult ebben az időszakban a téli hónapok (december, január, február) középhőmérséklete. Az Országos Meteorológiai Szolgálat honlapján az ÉGHAJLATI ADATSOROK 1901–2000 bevezetőjében az olvasható, hogy „*Hideg telek gyakrabban léptek fel a század elején, az 1971–2000 közötti időszakban a leghidegebb évszak középhőmérséklete 1,6 °C. [...] A téli hónapok középhőmérséklete változékony az egyes évek között, voltak évek, amikor a napi középhőmérsékletek csak néhány esetben csökkentek 0 °C alá. [...] A legenyhébb 1983 januárja volt, 4,8 °C-os havi átlaghőmérséklet és 2,3 °C-os átlagos havi minimumhőmérséklet lépett fel, ezek már megközelítik a márciusra jellemző értékeket.*” (OMSZ, ÉGHAJLATI ADATSOROK.)

1979 és 1991 között, tehát a kézirat feltételezhető datálásának időszakában, a három téli hónap hőmérsékleti átlagát tekintve a legenyhébb telek a következő években voltak: 1982/83-ban (3,2 °C), 1987/88-ban (3,32 °C) és 1989/90-ben (3,333 °C). Megjegyzendő még, hogy 1985 decemberében a havi átlaghőmérséklet 4,7 °C volt, azaz a tél szokatlannul enyhének indult. Az adatok szerint összességében azonban a legenyhébb tél 1989/90-ben volt (OMSZ, ÉGHAJLATI ADATSOROK).

Nemes Nagy Ágnes 1991. augusztus 23-án halt meg. A halála előtti években már alig írt. Az elhatalmasodó betegség lelkileg és fizikailag is kezdte felemészteni alkotóerejét. Ezt környezete is tapasztalta. Ami energiája maradt, azt az *Újhold-Évkönyv* szerkesztésére fordította. Élete utolsó interjúira is hallatlan alapossággal készült, de például a Kelevéz Ágnessel 1990. október 3-án rögzített beszélgetés legépezt szövegét már nem

tudta ellenőrizni. (Nemes Nagy, 2004b. 526.) Mégsem elképzelhetetlen, hogy a verset 1989/90 telén vagy a rá következő tavaszon írta, tartalmi okok miatt azonban valószínűbb, hogy 1987/88-ban vagy a megelőző egy-két évben. A versben szereplő „*elnyújtott, tartósított november*” kifejezésből arra lehet következtetni, hogy a versbeli idő mindenképpen és esetleg a méríás időpontja is december. Természetesen nem gondolom, hogy a vers pontos keltezését éghajlati adatsorok alapján meg lehetne állapítani, hiszen a költőnek bármikor eszébe juthatott az időjárás-jelentésekben hallott kifejezés, akár fagyos teleken vagy más évszakokban is. Adatok hiányában tehát pusztán feltételezni lehet, hogy a kézirat az 1980-as évek legvégének valamelyik decemberében keletkezett.

Keltezés és befejezetlenség

Ha ez a feltételezés helytálló, akkor a keltezés és a befejezetlenség problémája óvatosan és feltételesen összekapcsolható. Elképzelhető ugyanis, hogy az 1989-es év politikai eseményei is hozzájárultak, hogy Nemes Nagy elvesztette érdeklődését a költemény iránt. A vers értelmezésem szerint a meteorológiai kifejezést politikai metaforaként használja. Azonban (I. A. Richards terminológiáját használva, kifejezéseinek metaforikus jellege miatt) a metafora vehikuluma elmozdult a tenor fölé. Mivel az enyhe tél értelmezésem szerint a Kádár-kor metaforája, elképzelhetőnek tartom, hogy a rendszer felbomlásának éveiben már nem volt kedve letisztázni a túlságosan is politikához kötött költeményt, hiszen az elvesztette aktualitását.

Persze abban a képlékeny időszakban még nem lehetett előre látni, a folyamatok milyen fordulatokat vesznek. Nemes Nagy Ágnes élete utolsó napjait az 1991. augusztus 19–22. között a Szovjetunióban zajló események miatti aggodalom töltötte ki. Ezekben a napokban az SZKP konzervatív szárnya puccsal próbálta meg eltávolítani Mihail Gorbacsovot, hogy visszafordítsa a rendszer átalakításának programját. Nemes Nagy Ágnessel augusztus 22-én, a halála előtti nap délutánján telefonon beszéltem utoljára. A hírekről érdeklődött, és megkönnyebbülten hallotta, hogy a puccskísérlét kudarcot vallott.

Az ENYHE TÉL mint prózavers

Az ENYHE TÉL Nemes Nagy Ágnes életművén belül két vonulatba is beletartozik. A vers egyfelől a prózaversék laza ciklusának feltehetőleg legkésőbbi darabja. Prózaversekkel a hetvenes években kezdett kísérletezni, először a KÖZÖTT (1981) című kötet EGY PÁLYAUDVAR ÁTALAKÍTÁSA (1969–1979) című ciklusában tett közzé három verset (EGY PÁLYAUDVAR ÁTALAKÍTÁSA; AZ UTCA ARÁNYAI; A MACSKÁK BÁTORSÁGA). A FÖLD EMLÉKEI (1986) című gyűjteményes kötetben változatlan cikluscím alatt (csak az évszám változott 1969–1985-re) hétre emelkedett a versek száma, amelyek sorrendje a következő: EGY PÁLYAUDVAR ÁTALAKÍTÁSA; AZ UTCA ARÁNYAI; A MACSKÁK BÁTORSÁGA; VILLAMOS-VÉGÁLLOMÁS; MÚZEUMI SÉTA; TERASZOS TÁJKÉP; A FÖLD EMLÉKEI.

A versek száma és sorrendje nem változott a NEMES NAGY ÁGNES ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI első, 1995-ös kiadásában. A kötet utolsó, A TÁVOZÓ című ciklusában azonban szerepel a hagyatékban talált, korábban kiadatlan, ISTENRŐL című prózavers. A következő, 1997-es kiadásában (majd a további, 1999-es, 2002-es és 2003-as kiadásokban) a ciklus végére került a FALEVÉL-SZÁRAK című vers, amely először az *Újhold-Évkönyv* 1986-os második kötetében jelent meg (*Újhold-Évkönyv*, 1986/2. 194–196.).

A prózaversék több szempontból is megújították Nemes Nagy poétikáját. Magával a prózavers poétikájával nem foglalkozom részletesen, a szakirodalom is inkább csak a

problémák felvetéséig jutott el (például Hartman, 1980. 49–50.; Todorov, 1983; Riffaterre, 1983); és úgy vélem, a ciklus formai újdonságának értékeléséhez elegendő annyit belátni, hogy a prózaversek általában, így Nemes Nagy Ágnes prózaversei is (amelyek egyértelműen a baudelaire-i előzményekhez nyúlnak vissza), a vers prozódiai és tipográfiai hagyományainak a tagadását jelentik. A margótól margóig szabadon folyó, a vers hagyományos strukturáló eszközeitől megfosztott, a versszerűtlenséget tipográfiailag is reprodukáló szövegek azt jelzik, hogy nemcsak a metrikus líra, hanem a szabad vers megszokott kereteiből is kiléptek.

Nemes Nagy prózaversei nemcsak poétikájukban, hanem mondat szerkesztésükben és beszédmódjukban is eltérnek többi versétől, jól elkülöníthető csoportot alkotnak. Többnyire belső monológok vagy dialógusok. A szótagszintű ritmustényezőkhöz mellőzéseivel egyidejűleg a szövegben gyakoribbak az élőbeszéd fordulatai, és fölerősödik az irónia hangja. A szövegek ezért látszólag oldottabbak, szellősebbek a bonyolult szintaktikai szerkezeteket sűrű képanyaggal kitöltő, megemelt tónusú kötött vagy félszabad formájú verseknél. Ugyanakkor a megszólalás közvetlensége és látszólagos oldottsága ellenében van a beszélő kilétének, valamint a beszélő és a versben megszólított hallgató viszonyának bizonytalanságával. Olyan hang beszél, amelyet nem lehet egykönnyen meghatározni.

A versek visszatérő, elvontan megfogalmazott és vizuálisan is megjelenített témája a rétegezethez. A rétegezethez metaforáját AZ UTCA ARÁNYAI-ban bontja ki teljes jelentőségében. Először is, az utca látványának megfogalmazásakor „*a hasonlat nem hasonlat, csupán ugyanegy törvény másik arca*” (Nemes Nagy, 2003. 121.); ami tehát nyelvi rétegezethez tűnik, az valójában nézőpontok sokfélesége, egymásmellettsége.* Másodsor pedig „*Ha levethőztetem a házat, ha levethőztetem a csontot, ha levethőztetem a járást (a növénytakarót, az éghajlatot), akkor vonalak maradnak, görbületek, hálózat. De a hálózat is csak ábra, a görbület is képes beszéd. A törvény láthatatlan. Ez látható.*” (Nemes Nagy, 2003. 122.) Az esetleges rétegek mögött, alatt tehát valamiféle rendet keres. A vers végére mintha közel jutna a megismerés lehetőségéhez, még hozzá azért, mert egyetlen réteg, részlet, észlelet pontos megragadása magában hordozza azt, amit a vers „*törvény*”-nek nevez: „*Ha lefejttem az esetlegest, mögötte a csillagtérképek feketéje, egy északi égbolt ezüst felismerései.*” (Nemes Nagy, 2003. 122.) Igaz, ez csak egy pillanatig tart, azután visszazuhan az esetlegességbe. A rétegezethez többszörös metafora, térbeli, időbeli rétegződések végtelen sora egyszerre fedi el és tárja fel a dolgok láthatatlan (de a költő által feltételezett) lényegét, amely azonban nem más, mint maga a rétegezethez. Egy kivétellel a ciklus minden verse a látható világ és a tudat belső rétegezethez, a megismerés lehetőségével foglalkozik.

A rétegezethez tipográfiailag is megjelenítik a szövegblokkokban megismétlődő elemek. Az EGY PÁLYAUDVAR ÁTALAKÍTÁSÁ-nak szövegblokkjai többnyire olyan rövid állításokkal kezdődnek, amelyek vagy a helyszín valamely pontjára mutatnak rá, vagy a hallgatót szólítják meg: „*Te emlékszel még, ugye*”, „*Ugye, emlékszel*”, „*Ugye, emlékszel*”. A TERASZOS TÁJKÉP-et a „*sík*” szó ismétlése tagolja. Minden versben találni olyan nyelvi elemet, amely rétegekre tagolja a szöveget.

* Tamás Ferenc szerint „*a rétegezett, térként megjelenő és/vagy tárggyá vált idő az alapvető problémájuk* (EGY PÁLYAUDVAR ÁTALAKÍTÁSA, MÚZEUMI SÉTA, TERASZOS TÁJKÉP)”. (Tamás, 2010. 910.) A rétegezethez a Tamás Ferenc által említett három versen kívül valamilyen szempontból megjelenik még AZ UTCA ARÁNYAI, a VILLAMOS-VÉGÁLLOMÁS, A FÖLD EMLÉKEI és a FALEVÉL-SZÁRAK című versekben is, azaz egyedül A MACSKÁK BÁTORSÁGÁ-ban nem.

A látható anyagi világnak az idő múlását fizikai nyomokban is megőrző rétegeztsége, valamint a tudatból előhívott emlékképek rétegeztsége a létezés szerkezetét modellálja.

A belső monológ, a dialógus felfogható a hangok rétegeztségének. Az EGY PÁLYAUDVAR ÁTALAKÍTÁSA párbeszéd egy néma másikkal, a hang egy építkezés során feltáruló rétegek kapcsán a helyszínhez kötődő emlékrétegeiről beszél. Az UTCA ARÁNYAI egyes szám első személyű, önmagával dialogizáló szöveg, amely egy városrész látható felszíne alatt húzódó mélyebb rétegeiről beszél. A VILLAMOS-VÉGÁLLOMÁS-ban párbeszéd és leíró részek váltakoznak, ebben a versben is a változó világnak az emlékezetben megőrzött rétegeit idézi fel. A MÚZEUMI SÉTA is olyan dialógus, amelyben a hallgató fél néma, és ebben a versben is a világ időbeli és térbeli rétegeiről van szó. A TERASZOS TÁJKÉP egyes szám első személyű monológ, a táj itt síkokra tagolódik. A FÖLD EMLÉKEI egyes szám első személyű szerepvers, amelyben a beszélő megszólít egy néma másik felet. Az első bekezdésekben a földtörténeti rétegek egymásra rakódásáról beszél, majd a beszélő tudatának egymásra rakódó emlékrétegeiről. A FÁLEVÉL-SZÁRAK-ban is egyes szám első személyű narrátor szólít meg egy néma hallgatót, akinek a növények felépítésének rétegeztségéről beszél.

A ciklussal kapcsolatba hozható a hagyatékban fennmaradt, keltezetlen, de valószínűleg kései, ISTENRŐL című prózavers. A mű dialógus a néma Istennel. A létezés gyönyöreit és borzalmaikat rövid bekezdésekben soroló szerkezet önmagában is rétegezett; a költemény végén pedig azt kérdi az ember fölött állónak tételezett Istentől, hogy vannak-e fölötte is további rétegek: „*Van odaföntöd? Van neked fölötted?*” A kérdés, csakúgy, mint a prózaversek egész sora, a központ nélküli világról beszél. Erről a központ nélküli világról egy olyan én beszél, amely értelemszerűen nem határozza meg önmagát sem pontosan. Ha pedig mégis felsejlik egy központtal rendelkező én lehetősége, akkor azt hagyja homályban, hogy kihez szól.

Az ENYHE TÉL modalitása rokon az ISTENRŐL hangjának iróniájával. Nemes Nagy Ágnes prózaversei közül ez a két, hagyatékban maradt mű az összes közt a legironikusabb. (Szarkasztikus tónusuk valamiképp Mátyás Iván kissé megbántott, de sértettségét öniróniával tálaló hangjával rokon.) A rétegeztség az ENYHE TÉL-nek is szervezőeleme. Formailag az „*amikor*”-ral kezdődő bekezdések, amelyek egyébként gyakran önmagukban is rétegezett látványokat vezetnek be (szántóföldek, középhegységek képét, kontinensek mozgását, évszakok múlását, illatok, színek rétegeit, az időjárás változását). Az ENYHE TÉL sem fedi fel rétegesen egymásra halmozott földrajzi és időjárási képeinek értelmét, azaz pontosan úgy jár el, mint a ciklus többi verse. A tipográfiai is központ nélküli prózaversekben egy bizonytalan versbeli szubjektum oldott hangon ismertetelméleti kételyeit vizsgálja.

Nemes Nagy Ágnes sokszor, sok formában kifejtette felfogását, hogy a költészet a megismerés eszköze. Egyik korai, NEGATÍV SZOBROK című esszéjében ezt írja: „*a cél változatlanul a bensőbb, rejtettebb, az eddig névtelen és kimondhatatlan költői látomás rögzítése. S ebben – mindnyájan többé-kevésbé azt hisszük – előbbre jutottunk valamicskét. Legalább annyit alaposan megtanultunk az utóbbi száz évben, hogy mi az, amit nem tudunk. Nem tudjuk, mitől vers a vers. Idevágó fogalmaink lebomlottak.*” (Nemes Nagy, 2004a. 9.) A KÖLTŐI KÉP című, valamivel későbbi esszéjében így ír: „*Az objektív lírikus a névtelent, a kimondhatatlant célozza meg, de a korrelatív, amit a névtelen mellé állít, nagyon is fogható, reális, körüljárható. Úgy is mondhatnánk, hogy az ilyen költők a kimondhatatlan naturalistái. Szükségük van a világra mint metaforára, mint jelbeszédre, a szavaknál igazabb nyelvre.*” (Nemes Nagy, 2004a.

107.) A *VERS MÉRTANA* című nagy, összefoglaló esszében pedig így: „századunk költészetének egyik fontos jelensége az eddig ismeretlen, névtelen lelki tartalmak versbe emelése, tudatosítása, egyáltalán: az észrevevés terének robbanásszerű kiszélesedése. Mindig is döntőnek érztem a versre nézve annak a mélyrétegnek a jelenlétét, amely tudomásaink alatt, mögött, körül rejtőzik. Most továbbblépek. A 20. századi vers csak módot, alkalmat ad arra, hogy a névtelenek szerepét a versben élesebben érzékeljük a több évezredek gyakorlatnál, miután egy csomó, költészetre vonatkozó elképzelésünket, ha tetszik, előítéletünket lebontotta, fellazította, felkapálva, újragondolásra alkalmassá tette a helyzetet.” (Nemes Nagy, 2004a. 172.) A versek a mélyebb vagy magasabb rétegekben húzódó névtelen tartalmaknak adnak nevet.

A prózaversekben azonban mintha kételyek merülnének fel a megismerhetőséget illetően: a rétegezetség a középpont nélküli világ metaforája. A megismerő szubjektum mintha elbizonytalanodott volna saját határait illetően is. Az ismeretelméleti kétely elkezdte a tárgyias költő szerepét. Ebben a helyzetben a megszólalás dialógusformát öltött, az én felfedezte a tárgyi és tudati emlékek rétegezetségét, középpont-nélküliségét. Nem előzmény nélküli ez Nemes Nagy költészetében, de a prózaverseknek szinte kizárólagos témája lett, és ezt hangsúlyozza a formátlan forma is.

Egy dolog azonban nem változott: hangjának modalitása. Az episztemológiai kételyt, ezt Nemes Nagy igen pontosan látta, művészileg kell megszólaltatnia. A művészi itt azt jelenti, hogy poétikai műveletek során koncentrált nyelven. Ehhez azonban szembe kellett néznie azzal, hogy a megszólalás korántsem problémátlan tevékenység. A *NYELV VÁLSÁGÁRÓL* című írásában felfogta a problémában rejlő művészi csapdát, és a nyelvkritikai kételyekre pragmatikus választ ad: a nyelvi korlátozottság felfedését, azt tehát, hogy az irodalmi szöveg reflektál önnön nyelviségére, jelzi a nyelvi közeg bizonytalanságát (Nemes Nagy, 2004a. 14.). Ez történik a prózaversekben, a nyelvi kérdésként értelmezett episztemológiai kétely nyelvi kérdésként jelenik meg. De a költői hang nem sérül. Bár a hang mibenléte bizonytalanra válik, az írás mint tevékenység nem, a mű nem hullik bele önmaga végtelen nyelvi lehetőségeibe, ugyanis a költő felfüggeszti a kérdés hatálya alól az írásnak azokat az elemeit, amelyekkel a művé képes szervezni szövegét. Azonosítható stílus, modalitás és még néhány összetevő nélkül nincs azonosítható irodalmi mű. Ezek a művek azonban már a művé szervező komponenseket is kételyük tárgyává teszik, valahogy úgy, mint Samuel Beckett prózája.

Az ENYHE TÉL mint meteorológiai költemény

A költeményt formája a prózaversekhez, a szövegét behálózó metafora azonban egy másik verscsoporthoz kapcsolja. Ennek a verscsoportnak egyes darabjai még lazább viszonyban vannak egymással, mint a prózaversek, mindössze egy motívum köti össze őket. Ez a motívum, egy meteorológiai jelenség pontos, szakszerű leírása azonban Nemes Nagy Ágnes egész lírai életművét átszövi. Olyan jelentős kompozíciók tartoznak ide, mint az *OKTÓBER*, a *VÁROS, TÉLEN*, a *BALATON*, a *PARADICSOMKERT* (SZÁRAZVILLÁM, 1957); a *KÖZÖTT*, a *VIHAR* (NAPFORDULÓ, 1967); a *NÉGY KOCKA*, a *FÉLGÖMB*, a *HÓ*, a *FUTÓESŐ* és a *LEMEN A NAP* (A FÖLD EMLÉKEL, 1986). A hátrahagyott versek között is van néhány, amelyben az uralkodó metafora meteorológiai jelenség, ilyen a *[MEGŐLELEM AZ ÉVSZAKOT]*, továbbá az igazán kései *ESŐ, HÓ* (DALMÁT KUTYÁK?).

A meteorológiai jelenségek költészetének nagy hagyománya van, Percy Bysshe Shelley példáját azért érdemes itt említeni, mert számos versének kizárólagos tárgya valamely időjárás, légköri jelenség. Legismertebb példái az *ÓDA A NYUGATI SZÉLHEZ* (*ODE TO THE WEST WIND*), *A FELHŐ* (*THE CLOUD*), *A LÁNCAOLDOTT PROMETHEUS* (*PROMETHEUS UNBOUND*). Ezekben a versekben a meteorológiai jelenségek a platonizmus metaforái. Ő volt az a

költő, aki az évszakok, az időjárás közkedvelt költői témáját megszabadította a szubjektív érzelmhordozó szereptől. Tudományos érdeklődéssel fordult a jelenségek felé, amelyek örökké változó formája alkalmasnak bizonyult, hogy az ideatan eszméjét szemléltessék.

Nemes Nagy meteorológiai versei mögött is minden bizonnyal ott van tudományos érdeklődése, és Shelleyhez hasonlóan ő is tárgyiasította ezt az ősi toposzt. A korai TÁJKÉPEK-ciklus ÉJFÉL és DÉL című versei – a cikluscímnek megfelelően – a tájlíra felől közelítenek az egzisztencialista igényű költészet felé. Későbbi nagy kompozícióiból már akár a platonizmussal rokon sorokat is lehet idézni. A PARADICSOMKERT-ből például ezeket: „*Nem érzed-e ott fön, a mennybeli / fények mögött a mélyebb feketét? / Nagy suhogó vásznakon rajzolódva / most kezdenek derengeni, / most, most fordulnak új alakzatokba / a kintibb ég halvány jelképei.*” De ami még jellemzőbb: szinte valamennyi meteorológiai versében hangsúlyos, ha nem éppen uralkodó motívum a különféle jelenségek rétegezettsége. AZ OKTÓBER, a VÁROS, TÉLEN, a BALATON, a PARADICSOMKERT, a KÖZÖTT, a NÉGY KOCKA, a FÉLGÖMB, a HÓ és a LEMENT A NAP szervező metaforáját és témáját tekintve tehát a prózaversek sorozatpárja. A két sorozat szinte felel egymásnak: szemben áll a poétikájuk, a dikciójuk, modalitásuk; de ugyanarról beszélnek. Arról, amit Nemes Nagy soha nem burkolt az értelmezhetetlenség ködébe: azokról a névtelen tartományokról, amelyek határain epizstemológiai költészetének eszközeivel kívánt átjutni.

Ebben az összefüggésben különös figyelmet érdemel életében láthatóvá tett életműve utolsó verse, a LEMENT A NAP. Ebben a félszabad, rímtelen jambusversben a naplementének a líratörténetben oly sokszor megénekelte jelenségét csillagászati pontossággal írja le, azaz tisztázza, hogy a naplemente látványa optikai csalódás. Az élet elmúlása azonban nem optikai csalódás. A naplemente ezért alkalmas metafora: személyes létét már abban a köztes időzónában érzékeli, amikor a nap már ténylegesen lement, de optikai csalódásként még látjuk. Ezért sietnie kell: a létezés megfogalmazásához olyan nyelvet kell találnia, amely valami helyett áll, mint az optikai csalódásként látható, de már eltávozott nap. Az optikai csalódás paradox módon az élete végéhez közeledő költő kivételes lehetőségére világít rá, hiszen az optikai csalódás felismerése vezeti el ahhoz, hogy belássa, van másfajta beszéd: „*ezek az önmaguk mögé / lecsúszó helyettesítések*”. A helyettesítés, amely önmaga mögé csúszik, értelemszerűen felfedi önmagát, láthatóvá teszi azt aényt, hogy csak valaminek a helyettesítése. De ha csupán helyettesítés volt, ám önmaga mögé csúszik, akkor ugyan látni engedi önmagát, vagyis azt, hogy önmaga is helyettesítés. Ha azonban helyettesítés, akkor lennie kell valaminek, amit helyettesít. Erről azonban nem beszél. A vers nem oldja fel a létezés lényegét érintő fájdalmas kételyt.

A költő halála után láthatóvá vált életmű utolsó verse, az 1990 januárjában írt A TÁVOZÓ egészen másfajta választ ad ugyanerre a kérdésre. Itt költészetének egy másik visszatérő motívuma, az angyal távozik földi maszkjait hátrahagyva. Létezésének rétegei „*földdé mosódtak zöldek és a kékek, / szétkent kupacban arcok, homlokok*”, viszont „*maszk nem takarta már, hogy visszanézett*”. Ez kétségtelenül a bizonyosság verse, csakhogy a költőnek, aki verseivel a névtelenek tartományából próbált újabb és újabb területeket meghódítani, nincsenek szavai erre az arcra. Ő látja, az arc visszanéz rá, de az olvasó egyik arcot sem látja. Ha megpillantható is maszk nélkül, szavak akkor sincsenek rá.

AZ ENYHE TÉL mint a Kádár-kor metaforája

AZ ENYHE TÉL című kéziratot mindennek a fényében próbálom értelmezni. Prózavers, amelynek a tárgya egy meteorológiai jelenség. A jelenséget mellérendelő szerkezetek halmozásával írja le, azaz rétegeiben mutatja meg. Elmondja, milyen az enyhe tél je-

lensége a városban, a hegységekben, sőt globális mértékben, továbbá milyen az enyhe tél mint napihír, mint szokatlan éghajlati jelenség, innen aztán visszakanyarodik a városi helyszínhez, hogy egy meghitt szobabelső képével záruljon. A szöveg a feléig semmi módon nem jelzi, miért választotta tárgyául az enyhe telet. Furcsa időjárási költeményként indul, amely felsorolja tárgyának jellegzetességeit.

A leírás közepén, csak úgy mellékesen, zárójelben közbevetve azonban megszólal egy másfajta modalitású, személyes és közvetlen hang, amely váratlanul ezt mondja: „(Nem kell ezt dramatizálni, dehogy, ritka nagy szerencse, hálát adni, örülni kell, hogy enyhe téiben élünk.)” Csakhogy a kézirat idáig terjedő része egyáltalán nem dramatizálja a helyzetet, hanem tényszerűen, bár költőien ábrázolja. A váratlan közbevetés háromszor ismétli meg, hogy milyen nagyszerű dolog is az enyhe tél: „öröm”, „szerencse”, és „hála”-ra ad okot. Ezzel a háromszoros ismétléssel válik nyilvánvalóvá az irónia. A folytatásban az irónia és az ironikus többletjelentés egyre fókuszáltabb lesz. Az enyhe telet „figyelni”, „tudatosítani” kell, sőt a beszélő aggodalommal (tehát dramatizálva) kérdezi, hogy „Meddig enyhe még?” A szöveg metaforikus-allegorikus értelme a következő bekezdésben világosodik meg, amikor azt mondja, hogy „a napihűvekben egyre nagyobb a hófűvás, de itt még valamely szürke elnapolása a következőknek”. Innen kezdve, hiába tér vissza a jelenség leírásához, az olyan szövegrészek, mint a „félénken lélegző lapulással bújik a vadnyúl-szerű átmenet”, vagy a „kegyelem”, amely „szürke tenyerét körénkfonva, szürke-fehér mécses köré, amelyben pislálkoltva ég az elnyújtott, tartósított november”, mögöttes értelmet kínálnak fel.

Ez a lappangó értelem az utolsó, a külön fél lappalra írt hozzátoldásban fed fel magát. Ezért gondolom, hogy a kéziratnak ez a része nem hozzátoldás, nem függelék és nem variáció, hanem retorikai zárlat: „Örülhetünk, hogy enyhe téiben élünk, ősziünk reménytelen volt, nyarunk a pincebörtönök dohzagában, tavaszunk háború, halál, robbanásos végítélet, katasztrófa – nem kell ezt dramatizálni”. A felsorolásban jellemzett évszakok könnyen megfeleltethetők Nemes Nagy Ágnes meghatározó történelmi tapasztalatainak: a második világháborúnak (ifjúkora, a tavasz), az ötvenes éveknek (nyár), az 1956-os felkelés leverésének (ősz). A tél, amely enyhe, így értelemszerűen a Kádár-rendszer metaforája. Az enyhe tél a zord téllal szemben, amely a vészterhes előzmények után inkább várható lett volna, csupa öröm. Biztonság: „És bent a lámpavilág, meleg, ágy-asztal, feketekávé, nem kell elsötétíteni az ablakot. Csupa öröm az ilyen enyhe tél”.

A vers szarkasztikusan tekint a Kádár-rendszer biztonságára. A magánélet szerény díszletei, szerény luxusai természetesen valóságos örömök a börtönlét, a háborús első-tétítés fenyegetésével szemben. De ezeket az örömöket keserű gúnnyal sorolja. Csak fenntartásokkal tudja méltányolni őket, de mert nem lehet nem méltányolni, öngúnyval tekint önmagára is. Az enyhe tél metaforáját átható irónia és önirónia arra hívja fel a figyelmet, hogy az enyhe tél érzékszervi csalódás. Az enyhe tél is tél, vagyis nem az, aminek látszik. A télnek kétségkívül kellemesebb formája, de mégiscsak tél, bármikor kiütözhet valódi természete. Bármikor zorddá, fagyossá válhat. És ha nem válik, akkor is csak tél marad. Nem tavasz, nem nyár, nem ősz. Az ENYHE TÉL egy meteorológiai jelenséget használ politikai metaforaként. Az episztemológiai kétellyel felvagy inkább lefegyverzett költő átlátott egy politikai berendezkedés jelenségeit. És noha csak újabb, sötétebb és világosabb rétegeket látott, nem lett érzékszervi csalódás áldozata. Nem voltak illúziói, megvédte az irónia és az önirónia. Teljes biztonsággal csak annyit állíthatott, hogy az enyhe tél is tél, ez azonban maga volt a politikai tisztánlátás.

Hivatkozások jegyzéke

- Hartman, 1980 = Hartman, Charles O.: FREE VERSE. AN ESSAY ON PROSODY. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1980.
- Horváth, 2009 = Dr. Horváth Levente: ALKALMAZKODÁSI KIHÍVÁSOK ÉS ESZKÖZÖK AZ ÉGHAJLATVÁLTOZÁSI KERETTÖRVÉNYBEN. http://www.nfft.hu/dynamic/Alkalmazkodasi_kihivasok_es_eszkozok_az_eghajlatvedelmi_kerettorvenyben.pdf
- Nemes Nagy, 2003 = NEMES NAGY ÁGNES ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEL. Osiris, 2003.
- Nemes Nagy, 2004a = Nemes Nagy Ágnes: AZ ÉLŐK MÉRTANA. PRÓZAI ÍRÁSOK, I. Osiris, 2004.
- Nemes Nagy, 2004b = Nemes Nagy Ágnes: AZ ÉLŐK MÉRTANA. PRÓZAI ÍRÁSOK, II. Osiris, 2004.
- OMSZ, ÉGHAJLATI ADATSOROK = Országos Meteorológiai Szolgálat: ÉGHAJLATI ADATSOROK 1901–2000. Budapest. http://www.met.hu/eghajlat/eghajlati_adatsorok/bp/Navig/Index2.htm
- Riffaterre, 1983 = Riffaterre, Michel: ON THE PROSE POEM'S FORMAL FEATURES. In: Caws, Mary Ann and Riffaterre, Hermine, eds.: THE PROSE POEM IN FRANCE. THEORY AND PRACTICE. New York: Columbia University Press, 1983. 117–132.
- Tamás, 2010 = Tamás Ferenc: „...UGYANAZ, MÁS, UGYANAZ”. NEMES NAGY ÁGNES: A FÖLD EMLÉKEI. *Holmi*, 22. évf. 7. szám, 2010. július. 897–915.
- Todorov, 1983 = Todorov, Tzvetan: POETRY WITHOUT VERSE. In: Caws, Mary Ann and Riffaterre, Hermine, eds.: THE PROSE POEM IN FRANCE. THEORY AND PRACTICE. I. m. 60–78.
- Újhold-Évkönyv*, 1986/2. 194–196. = *Újhold-Évkönyv*, 1986/2. Magvető, 1986.

Molnár Miklós

JOHANNA VÁRA

Melodráma Balázs Béla A KÉKSZAKÁLLÚ HERCEG VÁRA
című misztériumjátéka nyomán

JÁTSZÓ SZEMÉLYEK

(színrelépésük sorrendjében)

KÖLTŐ

JOHANNA

JÁNOS

RÉGI FÉRFIAK

*valamint DREKK, egy minden lében kanál pulikutya,
akinek nélkülözhetetlen szerepe van a darabban:*

neki kellene megugatnia a közönség

tüsszögő, szipákoló, köhögő, krákogó

és hangosan orrot fújó tagjait,

és belemarnia a maroktelefont használók bokájába,

rádásul egy fontos jelenése is volna,

de valahova elkódorgott

*Mocsaras sík,
nyirkos homály.
Vasalt kapu, fölötté
enyésző bohóc-címer.
Körül esdeklő kezek:
kopár jegenyefák.*

*Pókhálós, üvegtelen ablakban
fakósárga rózsák lebben:
előlt magzat sikolynyi lelke.*

*Életnek nyoma sincs már,
az aláomló épületből
e virág int végső búcsút.*

KÖLTŐ (mielőtt a függöny szétválék, kijön a sűgőlyuk elé. Kissé régmódián – a huszadik század harmincas éveinek divatja szerint – elegáns; csokornyakkendőt visel. Kísértetiesen hasonlít Federico García Lorcára) Hölgyek, urak, miért kell mindig azért járnotok színházba, hogy viszontlássátok, mi történik *veletek*, újra meg újra visszakérődzve szellemetek dögletes banalitását? Nemhogy arra volnátok kíváncsiak, mi történik *mi velünk*, költőkkel, álmodókkal, lovagokkal, garabonciásokkal! Persze be nem állna a pörös szátok, ha a darab nem rólatok szólna. Hogy meglepődnétek, ha egyszer neveteken szólítanának benneteket a színpadról, hogy most aztán tiétek a szó, elő a farbával, és a színpadi nap sötétben bujkáló halvány arcotokba tűzne!

Kezdődjön hát a mese és a játék, s mert a szerző azt akarja, hogy ne a nyílt utcán, hanem igenis színházban éreztétek magatokat, éppen ezért visszahelyezi jogaiba a költészetet, a ritmust, az irodalmat. Kedve támadt idehozni fehér rózsák illatát, sőt flamingókat és galamboktól zsbongó korinthuszi oszlopokat is...

Volt egyszer egy gazdag nemesember. Bár ősei a királyság legmagasabb méltóságait töltötték be, ő távol élt az udvartól. Városban palotái, vidéken kastélyai voltak, temérdek arany és ezüst marhája, díszes bútorai, szép kézimunkái és szőnyegek, aranyozott hintói. Sokan a vidék lakói közül Kékszakállú néven ismerték, ezt a nevet adta neki a nép, mert a szakálla kék volt, jobban mondva annyira fekete, hogy már-már kéknek látszott. De nem hordott ő sem hegyes, sem legyező formájú szakállt, csak bajuszt növesztett, és alsó ajka alatt „legyecskét”. Kiborotvált arca csakugyan kéknek látszott, de a kék szín nem csúfította el az arcát, nem is keltett vele félelmet, csak még férfiasabbnak hatott, bár kissé zordnak, de azért az asszonyok egyáltalán nem idegenkedtek tőle. Szép férfi volt, jóképű, magas, széles vállú, testben erős, ámbár falusias, és inkább az erdők illatát árasztotta, mint a szalonokét. Az asszonyoknak mégsem tetszett annyira, amennyire külseje és gazdagsága miatt tetszenie kellett volna. Félénksége okozta ezt, nem pedig a szakálla. A nők ellenállhatatlan hatással voltak rá, és legyűrhetetlen félelmet keltettek benne. Éppen annyira tartott tőlük, amennyire vonzódott is hozzájuk. Minden szerencsétlenségének ez volt a forrása. Ha szép nő került az útjába, inkább meghalt volna, mint hogy megszólítsa. Félénksége igen sok bajt szerzett neki: meghíúsította, hogy jóraivaló fehérsépekkel ismerkedjen meg, és összekösse a sorsát valamelyikükkel, viszont védtelenül szolgálta ki a leghitványabb és legvakmerőbb kalandornőknek. Ebből fakadt életének

tragikum, házassági emiatt végződtek rendre balul. Senki sem tudta, mi is történt a feleségeivel, így aztán esténként a környékbeli falvakban olyan regéket költöttek róluk, hogy égnek állt az ember minden haja szála.

ASSZONYKÓRUS *(a színpalak mögül)*

Johanna szép leány egykoron elmene,
Kékszakállú várát megnézni elmene,
titkos szobáit hogy megmutatná néki.
Be is betekinte titkos szobáiba,
titkos szobáinak legtitikosabbjába:
hat szép leány fölakasztva, meggyilkolva –
hetedik áldozat Johanna szép leány.

KÖLTŐ Némelyek elhitték, némelyek nem hitték el ezeket a regéket. Pedig a Kékszakállú jó volt és nemes lelkű, de szerencsétlen; az alárendeltekhez jóságos volt, minden élőlényvel a lehető legtapintatosabban bánt. Emlékét méltatlan rágalomokkal gyalázták meg. Ugyanígy járt Macbeth is, akire a legendák és Shakespeare bűnök sokaságát fogták rá, a valóságban azonban igazságos és bölcs király volt.

Lakott a Kékszakállú szomszédságában egy minden hájjal megkent özvegyasszony. Nagy lábon élt, és vendégségbe hívogatta a környék nemességét. Két leánya volt; az idősebbik, Elza, ravasz nőszemély, harmincéves korára pártában maradt; a fiatalabbik, Johanna, eladósorban, az ártatlanság látszata mögött, túlságosan korán szerzett élettapasztalatokat rejtegetett. Az özvegy csak azért vitt nagy házat, hogy megtéveszse az embereket. Valójában egy huncut garasa sem volt, és még a hamis fogainak az árával is tartozott. Ruháit, a bútorokat, hintáját, lovait és cselédeit mind uzsorások kölcsönözték neki, és azzal fenyegetőztek, hogy mindent visszavesznek tőle, ha egyik lányát hamarosan férjhez nem adja valami gazdag nagyúrhoz. Az asszonyságnak attól kellett tartania, hogy egyszer csak ott áll majd egy szál pendelyben a kiürített ház közepén. Sürgősen vót keresett hát. Kivetette hálóját a Kékszakállúra, akiről lerítt, hogy könnyen rászedhető, no meg a darabos, zord külső alatt nagyon is szelíd, és gyorsan szerelemre lobbán. Mesterkedéseiben leányai is részt vettek: ahányszor csak találkoztak a Kékszakállúval, kacsintásaik tördöféseivel a szíve mélyéig megsebeztek.

Hogy megkedveltesse magát, a Kékszakállú meghívta vidéki kastélyába a lányokat anyjukkal és három-négy barátnőjükkel meg néhány környékbeli fiatalemberrel együtt, s ott töltöttek két hetet. Egymást követték a séták, vadászatok és halászatok, táncok és ünnepélyek, lakomák és mindenféle multságok.

Aludni szinte szemernyit sem aludtak, az éjszakákat azzal töltötték, hogy jól megtréfálták egymást, kivált pedig a jámbor Kékszakállút. Johannának sikerült tökéletesen magába bolondítania. Az lett a nóta vége, hogy a Kékszakállú megkérte a lány kezét. Az özvegy bele is egyezett, bár, mint mondta, „szíve szakad meg arra a gondolatra, hogy férjhez kell adnia a lányait”. Mihelyt visszatértek a városba, megtartották az esküvőt.

Egy hónapig a Kékszakállú volt a legboldogabb ember a föld kerekén; ez volt a hetedik házassága. Imádta a feleségét, és úgy nézett rá, mint a tisztaság földre szállt angyalára. Pedig Johanna repedtsarkú, elvetemült néber volt, de ravaszságával és álnokságával a Kékszakállúnál jóval eszesebbeket is megtévesztett volna.

A Kékszakállú bejelentette hitvesének, hogy hat hétre el kell utaznia valami főbenjáró dologban (azért kellett elutaznia, hogy átvegye örökségét az unokafivére után,

aki hősi halált halt a csatatéren, miközben két cimborájával kártyázott a tüzelőállásban, ahová beásták magukat; éppen nyeresben volt, amikor eltalálta az ágyúgolyó). Amíg ő távol lesz, mondta a Kékszakállú, az asszony mulasson csak kedvére, hívja meg a barátnőt, utazzon velük vidékre, ha úgy tartja kedve, s töltsé idejét, ahogy neki legjobban tetszik.

– Tessék – mondta –, itt vannak a két nagy bútorraktár kulcsai; íme az arany- és ezüstedényeké, amelyeket nem használunk mindennap; itt a pénzes szekrényemé, amelyben aranyamat és ezüstömet tartom; ezek a kincsesládikáim kulcsai, amelyekben a drágaköveimet őrzöm; ez a kulcs valamennyi lakosztályt nyitja. Ez a kis kulcs meg a földszinti lakosztály nagytermének végében levő szobácskáé. Mindent kinyithat, mindenhová bemehet, asszonyom, beléphet abba a kis szobába is, csakúgy, mint valamennyibe e házban; de mégsem teszi, hogyha hallgat rám, s figyelemmel van a kis szobához fűződő fájdalmas képzeitemre meg a rossz előérzetekre, melyeket e képzetek keltenek bennem. Abból a szobából gonosz hatás árad, szeretném tőle megoltalmazni. Mélyen lesújtana, ha valami baj érné, asszonyom, vagy elveszíteném a kegyét. Bocsássa meg, ha alaptalanok a félelmeim! A szerelem babonássá teszi az embert.

A Kékszakállú előérzetei korántsem voltak alaptalanok. A kis kulccsal nyitható szobában nemsokára csapdába ejti és orvul meggyilkolja majd tulajdon felesége, valamint Johanna titkos szeretője. A lefizetett vagy rosszhiszemű írók meg majd rossz hírét költik: befeketítik és meggyalázzák a Kékszakállú emlékét.

Hitvese fogadkozott, hogy úgy tesz, amint meghagyta neki. A Kékszakállú meglelte, megcsókolta, kocsijába ült, és elhajtattott; hosszú út állt előtte. Alig tette ki a lábát a házból...

Háta mögött szétválnak a függöny. Hatalmas szögletes csarnokot látunk. Hét nagy ajtó van a falában; négy a nézőtérrel szemközt, egy baloldalt, kettő jobboldalt. Egyébként nincs se ablak, se díszlet. Üres, sziürke, sivár tátongás; kiürített szerelőcsarnokhoz hasonlít. Mikor a függöny szétnyílik, a színpadon teljes a sötétség, amelyben a Költő eltűnik. Néhány másodpercig még sötétség és csend, aztán a felülről alávetődő fénykör közepén láthatóvá válik az egymásnak hátat fordító, mozdulatlanságba dermedt Johanna és János

JOHANNA (lassan megéled szoborszerű mozdulatlanságából, és mély, bűgő hangján megszólal)

Megérkezett, isten hozta!
Nézzen körül a váramban.
Másmilyennek hitte, ugye:
fényesebbnek, tündöklőbbnek?
De azért itt marad, János?

JÁNOS (megéled, és kilép a fénykörből)

Maradok, hogyan maradnék.

JOHANNA (közeledik az ajtókhöz)

Fülében nem cseng jajszó?
Nem kondulnak vészharangok?
Felesége gyászruhát ölt,
apja, anyja bosszút forral,
gyermekai visszasírják...
Mer-e hát itt maradni, János?

JÁNOS Hogyne mernék!

Johanna visszafordul János felé. A kitágult fénykéve megvilágítja kettejük egymástól távolodó alakját

- JOHANNA Megtorpant, János? Visszafordul?
Nyitva van még a várajtó!
- JÁNOS Eszemben sincs megtorpanni.
Csizmám sarka akadt csak meg.
- JOHANNA (*kedvesen csúfolódva énekel*)
Rámás csizmát visel a babám,
szeret is az engem igazán.
Rámás csizma hadd szakadjon el,
csak a babám sose hagyjon el...
- JÁNOS Követem én, ahova csak megy,
vissza soha nem fordulok.
- JOHANNA Most még nyitva a várajtó...
- JÁNOS (*közelebb lép Johannához*)
Elhagytam az apám, anyám,
elhagytam a feleségem,
elhagytam a gyerekeim,
hogy magához eljöhessek.
- JOHANNA (*az első ajtó felé indul*)
No, ha nem fél, jöjjön velem!
- JÁNOS (*lassan követi*)
Akár a világ végére is...
Csak megállok körülnézni:
ez hát Johanna vára.
- JOHANNA Így fest Johanna vára.
- JÁNOS Sűrű sötét éjben
vörös felhők derengnek,
a vár tornyán érckakas csikorog.
Furcsa hely a maga vára,
suttognak róla a népek
ijesztő, rémes titkokat.
Sötét a vára, Johanna.
- JOHANNA Most még elmehet, János!
- JÁNOS Soha nem hagyott nyugton,
mért oly fekete a vára.
talán azért is vagyok itt,
mert a vára oly fekete.
- JOHANNA (*halad tovább az első ajtó felé*)
János, itt marad-e nálam?
- JÁNOS (*utána fut, és magához szorítja*)
Ha elúzne, Johanna,
ajtajánál megállanék,
küszöbére leroskadnék.
- JOHANNA (*gyöngéden átkarolja és megsimogatja*)
Most csukódik a várajtó.

A felülről alávetődő fénycsóva kialszik. A csarnok világos marad, de éppen csak annyira, hogy a két alakot és a csukott ajtókat látni lehessen

JÁNOS *(Johanna kezét fogva, előrébb tapogatózik a fal mentén)*

Ez hát Johanna vára!
Se ablaka, se erkélye?

JOHANNA Se ablaka, se erkélye.

JÁNOS Soha nem süt be a nap?

JOHANNA Soha.

JÁNOS Mindig hideg van és sötét?

JOHANNA Mindig.

JÁNOS Igaz, amit rebesgetnek?
Igazak a titkos hírek?

A vára sötét, az már igaz.

JOHANNA Attól derül, hogy itt van, János.

JÁNOS *(előbbre tapogatózik)*

Vizes a fal, Johanna!
Vízcseppek hullnak a kezemre.
Könnyezik a fal. Mintha sírna a vára...

JOHANNA *(kissé gúnyosan)*

Ugye, János, jobb volna most
felesége karjaiban,
kis családi otthonukban:
fehér falon fut a rózsza,
cseréptetőn táncol a nap...?

JÁNOS *(határozottan)*

Nem érdekel rózsza, napfény!
Csak az izgat, Johannának
mért ilyen sötét a vára.

JOHANNA Miért jött el hozzám, János?

JÁNOS Vára falát megszáritom,
rálehelve megszáritom.
Hideg követ melegítem,
két kezemmel melegítem.
Magának fény kell és levegő.

JOHANNA *(tapsikolva örvendezik)*

Nem lesz sötét az én váram,
lesz hát ablak, és lesz erkély,
fényben úszik az én váram!
Nem lesz sötét az én váram,
megnyitjuk a falat ketten,
szél bejárjon, nap besüssön,
tündököljön az én váram!

JÁNOS Vezessen hát, Johanna,
vezessen körbe engem.

(Továbbmegy)

Nagy csukott ajtókat látok,
hét fekete csukott ajtót.

JOHANNA Váram csukott hét ajtaja.
JÁNOS Mért vannak az ajtók csukva?
JOHANNA Hogy ne lásson bele senki.
JÁNOS Nyissa ki az én kedvemért!
Minden ajtó legyen nyitva.
Szél bejárjon, nap besüssön.
Legyen nyitva minden ajtó.
JOHANNA Nem fél tőlem?
JÁNOS Nem félek se magától, se mástól.
Hét szív bátorsága van bennem.
Nem félek az ördögtől se,
a hétfejű sárkánnyal is megvívok.
JOHANNA Pedig tudja, mit sottognak...
JÁNOS Derüljön föl ez a vár,
ez a sötét, rideg vár!
(Dörömböl az első ajtón)
Nyissa már ki!

A dörömbölésre mély, nehéz sóhajtás hallatszik

Hé, mi volt ez? Mi sóhajtott?
Ki sóhajtott? Kit rejteget?
JOHANNA Megijedt, János?
JÁNOS Hé, a vára fősóhajtott!
JOHANNA Csak nem fél tőlem?
JÁNOS Hé, a vára fősóhajtott!
Jöjjön, nyissuk – ketten nyissuk.
Én akarom kinyitni, én!
Szép finoman fogom nyitni,
Adja ide a kulcsot, Johanna.
JOHANNA Adja a kezét, János.

Kulcscsomó csörren a sötétben

JÁNOS Köszönöm a kulcsot, Johanna.
Köszönöm, hogy bízik bennem.
(Visszamegy az első ajtóhoz)
Én akarom kinyitni.
(Elfordítja a kulcsot)

Fülsértő nyikorgással nyílik az ajtó, csiricsaré hupilila négyszöget hasítva a falban. A kiömlő fénycsík a csarnok padlójára vetül

JOHANNA *(csúfondárosan)*
Holdvilágos éjszakán
miről álmodik a lány:
szerelemről és pénzről,
ékszerekről és ruhákról,
hófehér paripán érkező kékszakállú hercegről...

JÁNOS *(letérdel és turkál)*

Pomádé és hajsütővas,
keszkenő és rózsapárlat,
kencefice, varrókészlet,
pántlikák és borítékok,
porcelánnipp, vatta, fűző,
szemfesték és verses füzet,
préselt levendulalevél,
szagos víz, arccporos tégely,
vendéghaj, fecskendő, ajakír,
gyógyszer, kenőcs, fésű, csipesz,
szőnyegek, csipkék, művirágok,
alsóneműk, csecsebecsék,
kalapok és kacabajkák,
kendők, fátylak, kőszötyűk,
hajtűk és cipellők, strucc- és pávatoll,
nyest-, coboly- és hermelinprém,
csatok, láncok és karkötők,
arany, gyöngy és gyémánt ékszer.

(Papírtrombitát, csörgősipkát, kockás bohócgúnyát rak ki a küszöbre)

JOHANNA Ez a váram kincsesháza.

JÁNOS Van mit aprítania a tejbe!

JOHANNA Magáé lehet az összes kincs,
minden arany, gyöngy és gyémánt.

JÁNOS *(hirtelen föláll)*

Vérfolt van az ékszereken!

JOHANNA Ha vérben forog a szeme,
persze, hogy mindenhol vért lát.

JÁNOS *(hüledezve Johanna felé fordul)*

A legszebbik gyémántja is véres!

JOHANNA Az élet vérrel jár.

Vérrel, vérben, vér által élünk.

Nyissa ki a második ajtót!

Legyen napfény... nyissa, nyissa!

János a második ajtó felé fordul, és kinyitja. Vonósok és fafűvósok enyhén érzelmes, de semmiképp sem csöpögően érzélgős zenéjére nyílik ki az ajtó. Virágzó orgona- és rózsaaágak csapódnak elő mögüle; az se baj, ha mirtuszok, georginák és azáleák. A falban megnyílt kékeszöld négyszög mögött galamboktól zibongó korinthuszi oszlopok alatt, narancsfák közt flamingók sétálnak. Ha nincs kéznél galamb, megteszi varjú vagy veréb is. Korinthuszi helyett jó a dór oszlop is, a flamingót pedig marabu, végszükségben kócsag is helyettesítheti. A beeső új fénysáv a többi mellé vetül a csarnok padlójára

JÁNOS *(elámul)*

Nini, madarak és virágok!
Illatos kert, narancsfák!
Galambok és flamingók!
Végszükségben kócsagok!

JOHANNA Ez a váram rejtett kertje.

JÁNOS Orgonák és liliomok,
makulátlan fehér rózsák,
piros szegfűk szórják a fényt.
Sose láttam ilyen kertet.

JOHANNA Aki szeret, annak hódol,
minden virág annak hódol,
ő fakasztja, ő hervasztja,
szebben újra ő sarjasztja,
kelyheiket szeme nyitja.

JÁNOS *(lehajol)*

Az orgona töve véres,
a fehér rózsza töve véres,
a liliom földje véres!

(Főlegyen esedik, és Johanna felé fordul)

A virágok földje véres.

JOHANNA *(kissé ingerülten)*

Megőrjít a gyanakvásával!
Ott is vért lát, ahol nincsen.
Nyissa ki a harmadik ajtót!

JÁNOS

Honnan ez a sok vér?
Ki öntözi a kert földjét?
A kertésze vérrel locsol?

JOHANNA

Szeressen, és ne kérdezzen!
Nézze, hogy derül már a váram!
Csillognak a kopár sziklák.

János a harmadik ajtóhoz iramodik, kinyitja és fölrántja. Mögötte piros-fehér-zöld színben játszó napsütötte lapályon nyárfák övezte országút kanyarog a háttérben levő tengerpart és kikötő felé. A nyárfák ágain irdatlan mennyiségű véres, májas és köleskásás hurka, vékony és vastag kolbász, szalámi, sózott szalonna, disznósajt, sódar, füstölt oldalas és lapocka, abált császár- és tokaszalonna csüng. A kikötőben móló, hajóhidak, lehorgonyzott fehér hajók látszanak. Az se baj, ha csak egyetlen gálya látszik – olyan gálya, amelyet hatvanhat életfogytos gályarab evezői hajtanak. Takarékos változat: hajó helyett halászcsonakok; még takarékosabb változat: papírból hajtogatott csónakok; a legtakarékosabb változat: „AZ ELŐADÁS TECHNIKAI OKOKBÓL ELMARAD”. Vakító fényözön árad be, János a szeme elé kapja a kezét

JÁNOS

Tyúha!
Szemem káprázik, nyálam csorog...
Sörpatak fut a tengerbe,
az út mentén kalács-sövény,
a fákon hurka terem,
véres, májas, köleskásás,
vékony és vastag kolbász,
sózott szalonna, szalámi,
pácolt sonka és disznósajt,
abált császár- és tokaszalonna,
füstölt lapocka és oldalas.

- JOHANNA Látja, ez a birodalmam,
mind a magáé lehet, János.
Ugye, milyen szép nagy ország?
- JÁNOS *(szája szélét nyalogatva)*
Szép és nagy a maga országa!
- JOHANNA Sonkahegyek, kolbászerdők,
kalácscombok, sörpatakok.
Óbor-folyók hömpölyögnek.
Megeheti, megihatja,
amit kíván szeme-szája.
- JÁNOS Szép, nagy ország, nem mondom.
- JOHANNA Mind a magáé lehet, János.
Amerre néz, arra tágul.
Itt lakik a hajnal, alkony,
itt lakik nap, hold és csillag –
király lehet mindeneken.
- JÁNOS Ott meg milyen felhők szállnak?
- JOHANNA Szemem színét váltja az ég,
hajam színét váltja a föld...
- JÁNOS Jaj, de szépen köntörfalaz!
„Szemem színét váltja az ég,
hajam színét váltja a föld...”
Szép a szeme, szép a haja,
való igaz. Egy a baj csak:
véres árnyat vet a felhő.
Erre mondjon kádenciát!
- JOHANNA Látja, János, hogy a váram
nap besüti, szél bejárja,
zord sziklákon öröm csillog.
- JÁNOS Itt vért ontottak s vért ontanak.
Tudhatnám vajon, hogy miért?
Van nemes és hősi célja, oka?
Szörnyeket táplál vele?
Ettől remél biztonságot?
Mért ily hátborzongató a vára?
- (Johanna felé fordul)*
- JOHANNA *(rimánkodva)*
Ne fantáziáljon már folyton!
Szeressen, és ne kérdezzen.
Látja, tündököl a váram,
áldott keze ezt művelte,
áldott a két keze, áldott.
- (Kitárja a karját)*
- Jöjjön, tegye a szívemre.
- JÁNOS *(nem mozdul. Kis szünet múlva)*
De négy ajtó csukva van még.

JOHANNA Legyen csukva a négy ajtó.
Teljen dallal az én váram.
Jöjjön, jöjjön, csókra várom!

JÁNOS Nyissa ki a többi ajtót!

JOHANNA Jöjjön, János, csókra várom.
Jöjjön, várom, János, jöjjön!

JÁNOS Nyissa ki a többi ajtót.

JOHANNA *(lelankad a karja)*
Azt akarta, földerüljön:
tündököl is már a váram.

JÁNOS Nyissa ki a többi ajtót!

JOHANNA János, nem lesz fényesebb már.
Mért akarja, mért kívánja?

JÁNOS Nem akarom, hogy előttem
csukott ajtóí legyenek.

JOHANNA Vigyázzon rám, vigyázzon a váramra!
Vigyázzon, nem lesz fényesebb már.

JÁNOS Nem akarom, hogy előttem
csukott ajtóí legyenek!

JOHANNA Nem tudja, mit rejt az ajtó.

JÁNOS Életemet, halálomat.

JOHANNA János!

JÁNOS Nyissa ki a többi ajtót.

Hosszan nézik egymást

JOHANNA Tessék, adok még egy kulcsot.

Mikor kattán a zár, mély, föld alatti sóhajtás hallatszik

JÁNOS Mi ez?

Az ajtó hangtalanul föltárul. Vértörös négyszög nyílik a falban. Az ajtó mögül előtörő veres izzás hosszú sugarat vet a csarnok padlójára

Uramatyám!

JOHANNA Mit lát, János?

JÁNOS Láncok, török, szöges karmok,
hegyes karók, tüzes fogók,
csigaemelő, nyújtópad,
hústépő csipesz, csiklómetsző bicska,
ujjszorító, vaskerek, csontfűrész,
spanyolcsizma, kaloda, szájkosár,
miskároló kés, herezúzó kövek...

JOHANNA Ez a kínozókamra, János.

JÁNOS Ettől véresek hát a falak...
Magát kínozzák, vagy maga kínoz?

JOHANNA Inába szállt a bátorsága?

JÁNOS *(Johanna felé fordul. A vörös fény izzó kontúrt ad alakjának)*

Nem olyan fából faragtak!

(A fény sáv partján visszalépdél Johannához)

Látja ezt itt? Mint egy patak.

(Letérdel)

Jöjjön, Johanna, merítsünk belőle.

(A fénybe tartja két homorú tenyerét)

Vörös patak, véres patak...

JOHANNA Látja, dereng és derül már!

Mosolya fényre derít,

ha napsugárként arcomra száll.

JÁNOS *(fölkáll)*

Minden ajtót ki kell nyitni.

JOHANNA Ritkán nyílnak... Rosszul nyílnak.

JÁNOS Szél bejárjon, nap besüssön,

minden ajtót ki kell nyitni.

JOHANNA Nem tudja, mi van mögöttük.

JÁNOS Adja ide a többi kulcsot is.

JOHANNA Mondja, János, mért akarja?

JÁNOS Mert szeretem, Johanna.

Mit meg nem tennék,

csak hogy lássam a mosolyát,

meg a kivillanó rizsfogait!

JOHANNA Váram sötét töve reszket,

nyithat, csukhat minden ajtót.

(Odaad Jánosnak egy újabb kulcsot. Kezük a vörös fénykévében találkozik)

Vigyázzon a váramra!

JÁNOS *(az ötödik ajtóhoz megy)*

Szép finoman fogom nyitni,

szépen, halkan.

A kulcs megnyikordul a zárban. Sírás, nyöszörgés, jajgatás hallatszik, miközben föltáruul az ötödik ajtó. Nyílása csúf, ijesztő sárgászöld. Az újabb sugár a többi mellé vetül a csarnok padlójára

Atyavilág!

JOHANNA Mít lát, János?

JÁNOS Száz kegyetlen, szörnyű szerszám,

kötőtűk, ollók, szikék, kések, fogók...

JOHANNA Az elhajtott magzatok háza, János.

JÁNOS Rettentően erős maga,

erős és rettenetes!

JOHANNA Nyitott sebből vérem ömlik.

Gyöngé vagyok és erőtlen.

JÁNOS Vér szárad a szerszámokon,

véres a sok vágószerszám.

JOHANNA Csak nem torpan meg, János?

JÁNOS *(visszafordul Johanna felé)*

Adja ide a többi kulcsot!

JOHANNA Várjon, János!

JÁNOS *(lassan visszajön az ötödik fénysáv közepén)*

Adja ide a többi kulcsot!

JOHANNA Vigyázzon rám, János!

JÁNOS Adja ide a többi kulcsot!

JOHANNA Nem tudja, mit rejt az ajtó.

JÁNOS Azért jöttem, mert szeretem.

Bizony csak meghalok
karcsú derekéért,
karcsú derekéért,
piros orcájáért,
piros orcájáért,
dombos ajakáért,
dombos ajakáért,
gömbölyű faráért,
a lenvirág szemű
Tündér Johannáért.

Most már vezessen mindenhová,
most már nyisson ki minden ajtót.

JOHANNA Reszket minden porcikám,
gyönyörtől borzong egész testem.

JÁNOS Azért jöttem, mert szeretem,
nyisson hát ki minden ajtót!

JOHANNA Tessék, adok még két kulcsot.
Látni fog, de ne kérdezzen.
Akármit lát, ne kérdezzen.

(Odaadja a két kulcsot)

JÁNOS *(türelmetlenül elveszi a kulcsokat, a hatodik ajtóhoz siet, aztán habozva megáll előtte)*

Johanna...

JOHANNA Miért állt meg? Mért nem nyitja?

JÁNOS Kezem nem találja a zárat.

Mikor a kulcs elsőt fordul, tompa hörgés hallatszik

(Hátrahököl)

Johanna...!

JOHANNA János, várjon, ne nyissa ki!

János hirtelen mozdulatlanul az ajtóhoz lép, és kinyitja. A csarnokon mintha lidérces árny futna végig: valamivel sötétebb lesz

JÁNOS Csöndes fehér tavat látok,
mozdulatlan fehér tavat.

JOHANNA (*selypítve énekel, mint egy kisgyerek*)

Fehéj liliomszál,
udojj a Dunába,
támaszd med oldalad
két ajanypálcával,
med is mosakoggyál,
med is fészülköggyél,
valakinek kötényébe
med is töjülközzél.

JÁNOS Csak nem az élet vize ez a tó?

Milyen víz ez, Johanna?

JOHANNA Könnyek, János, könnyek.

JÁNOS (*lehajol, és fürkészsze nézi*)

Szürkésfehér, átlátszatlan.

JOHANNA Ondócsseppek, János, ondócsseppek.

János lassan megfordul, és némán szembenéz Johannával

(*Kitárja a karját*)

János, gyere, csókra várlak!

János nem felel, nem mozdul

Itt vagyok, olvadok!

János nem felel, nem mozdul

(*Leereszti a karját*)

Szívem, János, mi lelt?

János nem felel, nem mozdul

Az utolsót nem nyitom ki!

JÁNOS (*lassan odamegy Johannához. Durván magához rántja*)

Szeress engem, Johanna!

JOHANNA (*átkarolja*)

Hajlandó vagyok beléd szeretni...

Különben hozzám se érhetnél.

JÁNOS (*hosszú csók után; Johanna feje a vállán*)

Mást is szeretsz, Johanna?

JOHANNA Te vagy váram fényessége,
csókolj, csókolj, sose kérdezz.

Hosszan csókolóznak

JÁNOS Mondd meg nekem, Johanna,
énelőttem kit szerettél!

JOHANNA Karod ölelése a legdrágább,
 öled tüze kincsek kincse –
 csókolj, csókolj, sose kérdezz.

(Csókolgatja és ölelgeti)

JÁNOS Mondd el nekem, kit szerettél?
 Jobb volt, mint én? Más volt, mint én?
 Mondd el nekem, Johanna!

JOHANNA János, szeress, sose kérdezz.

JÁNOS Mondd el nekem, ne titkold el!

JOHANNA János, szeress, sose kérdezz.

JÁNOS *(kibontakozik az ölelésből. Néhány lépésnyire eltávolodik, majd visszafordul)*

Nyisd ki a hetedik ajtót.

JOHANNA *(pajkosan incselkedve dúdol)*

Rámás csizma hadd szakadjon el,
 csak a babám sose hagyjon el...

JÁNOS Nyisd ki a hetedik ajtót!

JOHANNA *(bűvöli, mint nagyvadat az idomár)*

A mennyei kulcsot adnám a kezébe;
 első kakasszókor jöhetsz nézéseemre,
 másod kakasszókor engem megkérhetnél,
 harmad kakasszókor engem elvihetnél.

JÁNOS *(megkutyálja magát)*

Nyisd ki a hetedik ajtót, Johanna!

JOHANNA Nem nyitom ki.

Farkasszemet néznek

JÁNOS Tudom, mit rejt a hetedik ajtó.

JOHANNA Csakugyan?

JÁNOS Vér szárad a szerszámokon,
 legszebbik gyémántod véres,
 virágaid földje véres,
 véres árnyat vet a felhő.
 Fehér könnytó kinek könnye,
 tudom most már. Igaz a hír...
 Nyisd ki a hetedik ajtót!
 Ott van mind a régi férfi,
 legyilkolva, vérbe fagyva.
 Igaz a hír, rettentő hír.

JOHANNA János!

JÁNOS Azért jöttem, mert szeretlek.
 Egy életem, egy halálom,
 de én tudni akarom már –
 nyisd ki a hetedik ajtót!

JOHANNA *(János felé nyújtja a hetedik kulcsot)*
 Fogd hát. Itt a hetedik kulcs.

JÁNOS *(mereven nézi, nem nyúl érte)*

Bajban van a messze város,
gyürkőzni kell a halállal:
gyürkőzz, János, rohanj, János.

JOHANNA Nyisd ki, János. Lássad őket.

Ott van mind a régi férfi.

KÖLTŐ *(a nézőtér felől perdül a szívre)* Ha kinyitná azt az ajtót, egy szempillantás alatt minden megtelne vérebeikkel, örülteikkel, záptojásszaggal, szörnyűséges levelekkel és csatornapatkányokkal. Kinek jutna eszébe, hogy a női lélek összes ajtaján benyison? *(Eltűnik a színről)*

JÁNOS *(egy ideig mozdulatlan. Aztán határozott mozdulattal átveszi a kulcsot, lassú léptekkel a hetedik ajtóhoz megy, és megáll)*

Mondd csak, Johanna:
te most a kegyelem állapotában vagy?

JOHANNA Ha nem volnék,
adja Isten, hogy abban legyek,
ha pedig abban vagyok,
adja Isten, hogy megmaradjak benne.

JÁNOS Hát ezt is tudod...

JOHANNA Nyisd ki, János. Nézd meg őket.

JÁNOS Ha akarsz találkozni
a mesebeli istennővel,
ki mennyek fényfolyója mentén lakik:
hadakozzál a sárkánnyal.

Kellesz a nagy arénára
akkor is, ha életednek
életed lesz majd az ára.

Idejöttél idegenbe,
idegen asszonyhoz bújni –
legyél hát megelégedve.

(Hirtelen kinyitja az ajtót)

Mikor a kulcs elsőt kattant, tompa döndüléssel becsukódik a hatodik ajtó. Mikor a kulcs másodikat kattant, halk nyikordulással becsukódik az ötödik ajtó. Jóval sötétebb lesz. Csak a négy ajtónyílás világítja meg színes sugaraival a csarnokot. Mikor kinyílik a hetedik ajtó, Jan Garbarek „Aftenland” című szerzeményét halljuk. Hideg, opálos ezüst fény vetül be hosszú sugárban, megvilágítva Johanna és János arcát

JOHANNA Lásd a régi férfiakat,
lásd, akik szerettek engem.

JÁNOS *(döbbenet hátrál)*
Élnek, élnek, mind itt élnek!

JOHANNA *(révületbe esik)*
Szépek voltak, százszor szépek.
Gyertek elő, szépségem tükrei!
Szerelmeim, gyertek elő!

A hetedik ajtó mögül előjönnek a régi férfiak – hatvanhat férfi, alacsony, magas, sovány, kövér, izmos, fejletlen, félmeztelenül vagy teljesen pucéron. Három csoportban, sápadt arccal, megtört, lassú léptekkel jönnek egymás után. Johannától pár lépésnyire, félkörben megállnak, és térdre ereszkednek előtte

Szépek voltak, százszor szépek.
Mindig voltak, mindig élnek,
sok kincsemet ők gyűjtöttek,
virágaim ők öntözték,
birodalmam növesztették,
mindenem övék, mindenük enyém.

JÁNOS *(dacosan, kihívóan áll a térdeplő férfiak mellett)*

No, ti szépek, no, ti bátrak!
Vagyok olyan legény, mint ti.

JOHANNA Hajnalban lettem az első huszonkettőé,

piros, szagos szép hajnalban.
Enyém most már minden hajnal,
övék piros, hús palástja,
enyém ezüstkoronája,
övék most már minden hajnal.

JÁNOS Nem szebbek nálam, nem jobbak nálam.

FÉRFIAZELSŐ CSOPORTBÓL Áldanak téged a kínpadok hóhérai, mert megmutattad nekik,
hogy a lélek gyilkosságának bűne nem tapad a kezükhöz.

Az első huszonkét férfi föláll térdeplőből, és lassan visszamegy

JOHANNA A második huszonkettőé délben lettem,

néma, égő arany délben.
Minden dél az enyém most már,
övék nehéz tűzpalástja,
enyém aranykoronája,
minden dél az övék most már.

JÁNOS Nem szebbek nálam, nem jobbak nálam.

FÉRFIAMÁSODIK CSOPORTBÓL Áldanak téged a bátortalan és kisigényű lelkek, mert ma-
gadra vetted a hősiesség súlyos terhét, amit az ő válluk nem bírt volna el.

A második huszonkét férfi is föláll térdeplőből, és visszamegy

JOHANNA A harmadik huszonkettőé este lettem,

békés, bágyadt barna este.
Enyém most már minden este,
övék barna prémpalástja,
enyém gyöngyös koronája,
övék most már minden este.

JÁNOS Nem szebbek nálam, nem jobbak nálam.

FÉRFIAHARMADIK CSOPORTBÓL Áldanak téged a törvény vak rabszolgái, mert megvédel-
mezted a lélek világosságát és szabadságát.

A harmadik huszonkét férfi is föláll térdepeltéből, és visszamegy

JOHANNA Melléjük állt a hatvanhetedik,
s nyitva a hetedik ajtó,
nyitva váram mély örvénye.

JÁNOS Megállj, Johanna, megállj!
JOHANNA Melléjük állt a hatvanhetedik,
s nyitva váramnak legmélye:
örök, őrző álmokkamra.

JÁNOS Hisz' te álmodsz, Johanna:
hús-vér, élő férfi vagyok!

JOHANNA Melléjük állt a hatvanhetedik.
Ő sem kopott, ő sem koldus,
ő a legkülönb férfi.

JÁNOS *(riadtan)*
Ne nézz így rám, Johanna!

JOHANNA Éjjel lelt rám a hatvanhetedik,
csillagtalan, sötét éjjel.

JÁNOS Itt vagyok még, Johanna!

JOHANNA Fehér arca fénnel süttött,
erős keze felhőt hajtott,
minden éjjel enyém ő már.

(Az első ajtóhoz megy, és elhozza, amit János a küszöbre rakott: a kockás bohócgúnyát, a csörgősípkát és a papírtrombitát. Az első ajtó nyikorogva becsukódik. Jánosra adja a kockás bohócgúnyát)

Minden éjjel enyém ő már.
Övé királyi palástom,
csodacsillagos palástom.

JÁNOS Nem kell, Johanna, nem kell!
Vedd le rólam a bohócgúnyát!

Becsukódik a második ajtó

JOHANNA *(János fejébe nyomja a csörgősípkát)*
Övé királyi koronám,
bűvös királyi koronám.

JÁNOS Vedd le, Johanna, vedd le,
vedd le rólam a csörgősípkát!

Becsukódik a harmadik ajtó

JOHANNA *(János kezébe adja az aranyozott papírtrombitát)*
Királyi jogar, legdrágább kincsem.

JÁNOS Johanna, vedd el a kincsed!
Hús-vér, erős férfi voltam,
idétlen pojáca lettem.
Mit tettél velem, Johanna?

Becsukódik a negyedik ajtó

- JOHANNA Enyém most már minden éjjel,
és mindig is éjjel lesz már.
A legkülönb férfi enyém,
János vitéz őkegyelme,
szerelemföld fejedelme.
- JÁNOS Az istennő: mese, János,
de nincs előbb a mesénél,
ellene nem tehetsz, János,
nyugodj ebbe bele, János.
- JOHANNA *(táncolni, dalolni se szégyell)*
Egyszer volt egy leány,
ki csak úgy játszott a legénnyel,
mint macska szokott az egérrel...
- JÁNOS Szerelmem, Johanna:
te vagy a gyehenna.

Ha szamuráj volnék, előrántanám a kardom, és egyetlen csapással, a feje búbjától a talpáig kettéhasítanám ezt a démonasszonyt. De nem vagyok szamuráj, hanem csak egy szárnalmas balek. Még hogy én volnék „a legkülönb férfi”...! Ostoba kanmajom vagyok, semmi más. Beletörődöm a sorsomba, több nem telik tőlem. *(Kihúzza magát kockás bohóckabátjában, folszegi csörgősípkás fejét, belefúj a papírtrombitába, és peckes léptekkel bemasírozik az opálás ezüst fénysávon a hetedik ajtón túlra, a többi férfi után) Én leszek a királyotok. Nincs még veszve Lengyelország! (Rázendít Geyer Flórián dalára. Ahogy távolodik, egyre halkul az ének)*

A Föld teremtésének kezdetén,
sej, haj, hahó,
nem volt gazdag akkor és szegény,
sej, haj, hahó.
Rajta hát, üsd és vágd,
vezesd a parasztok rohamát,
sej, haj, hahó...

Az éneket addig halljuk, amíg Johanna be nem csukja a hetedik ajtót, és kétszer rá nem fordítja a kulcsot. Átható sötétség van megint, a démonasszony eltűnik benne, köd előtte, köd utána

KÖLTŐ *(hibontakozik a sötétségből)* Persze kéne lennie egy nyolcadik ajtónak is, mind közül talán a legrettenetesebbnek, amely ha kinyílna, dobhártyaszaggató, agyrepesztő hangorkánban zubogna elő az a tengernyi sületlenség, észbontó zagyvaság, émelyítő locsogás és arcpirító hazugság, amit egy-egy nő összehord élete során. Csakhogy ez nem volna méltányos, hiszen a férfiak, gondoljunk csak a prófétákra, a teológusokra, a közgazdászokra, a politikusokra és a színműírókra, még gusztustalanabban lo-csognak, még több sületlenséget, még őrjítőbb zagyvaságokat, még égbekiáltóbb hazugságokat hordanak össze...

Hölgyek, urak, hol a színpad: kint-e vagy bent? Áztassa zápor a festett vásznakat, és mossa le a hazug díszleteket! Az igazi dráma a nyitott boltívek cirkusza, ahol a szél, a hold, a lovak, a kutyák *(farkát csóválva és helyeslően csaholva DREKK-nek itt kellene*

előugrania a zenekari árokból vagy a sűgőlyukból) és az emberek ki-be járnak, és nincs egy talpalatnyi hely sem, ahol megpihenhetnének. Most olyan színházban voltatok, ahol igazi drámát mutattak be, és olyan valóságos harc folyt, ami az összes szereplőnek az életébe kerül. Egy napon, majd ha minden színház porig ég, ott találják a pamlagokon, a tükrök, paravánok, függönyök és ajtók mögött a színház halottait, akiket a közönség tett el láb alól. El kell pusztítani a színházat, hogy élni lehessen a színházban. Tűz van!!

A színházat vörös fény világítja be

Imre Flóra

EGY KÉP

Aszkétikus arc. Magasan ülő,
éles járomcsont. Sötét, keskeny résű,
izzóan mély tűzű szemek.
Pillák feltáró-rejtő függönye.
Keskeny, hosszú és magas nyergű orr.
Az ajkak telt, komoly, ígérő mosolya.
Ez az arc figyel, megért és emlékszik.
Nem beszél fölöslegesen.
A láng belőle csap ki, ő nem ég.
Gyöngéd arc? Érzékeny mindenesetre.
Messzire néz. Hogy lát is messzire?
Ez az arc hosszútávú arc.

„TON SOUVENIR...”

micsoda képek kavarnak
kontextusukból kivetett
pillanatai tág napoknak
felületek testek szemek

álom és ébrenlét határán
csontok és izmok ragyogása
a látásnak feszül a látvány
emlék arca a valóságra

létező és nem létező
idő és tér egymásba fordul
valami rejtőző erő
lobog testen emlékeken túl

a látható mögött felett
örökké engem néz szemed

Kemény Lili

ÓDA AZ ÉJSZAKÁHOZ

Na jól van, Éjszaka, megvoltál
te is, megveregetem a vállad.
Nincs mit a szemedre vetnem.
Vittél, hurcoltál veszélyes
helyekre, mutattál örülteket,
itattál, bevontál ragyogással.
Kivilágítottad, fölnagyítottad
körülöttem a várost. Nézetél
velem hirtelen jelképpé
váló tájakat, ez ajándék volt.
Néha ilyenkor lényegtelen férfiakat
állítottál mellém, ez pedig vicc.
Kinyitottál tiltott ajtókat,
körbeszaglászattál valami
nyálkás kis aljasságot a sötétben,
és hagytad, hogy beköltözzön.
De most, sajnós, nappalodik.
Neked nincs már sok hátra,
én még élhetek pár évtizedet.
És tisztán fogok átérni
a túloldaladra, elárullak, Éjszaka,
az emlékedet is megtagadom.
A kis aljasság évek múlva,
már mint kifejlett Bűn, a
nyomomba szegődik, néha
megpaskolom a busa nagy fejét.
Velem marad, napi háromszor
megsétáltatom, és minden reggel
kap majd enni is.

PSYCHÉ TÉLIKABÁTBAN

Az Égyűrű-képződés Napja van,
ne találkozzunk, kedvesem,
mert én nagyon fiatal vagyok ám még,
szörnyen fiatal, de *te nem*.
Micsoda szavak éledtek föl
esőáztatta nyomunkban!
Milyen régi, arisztokratikus,
bonyolult szerepünk van!
Egyszerűbb lenne, ha semmit
nem kéne szimbolizálni,
de játékot követelnek tőlünk,
taps, meghajlás és akármi.

Az Első Hóesés Napja van,
ne találkozzunk mégsem.
Te úgyis sok ilyet láttál már,
unod is biztos, de *én nem*.
– Szórni, szitálni, kavarogni –
csak nézni az ablakból vagy a hegyről.
Mi az esemény részei lennénk;
figyelnének minket bentről:
egy nagy fekete és egy kis piros folt,
ahogy karöltve átvágnak a parkon,
mint egy XVIII. századi giccs,
az Úr és a kerge Kisasszony.

Szent Miklós Napjának reggele
van, ne lopjuk el a fényét,
ne haragítsuk őt magunkra,
hisz ő még keresztény érték.
Ha most kimennénk, nekünk köszönnék
meg, amit reggel tőle kaptak,
azt hinnék, a mi nyomunkban telt
meg minden gyerekszobaablak.
Egy egyszerű sétánk is mindig
fárasztó diadalmenet így.
Néznek az ablakból és mind erre
a pár látványos percre irigy.

HOLDASTALPÚ

magakellettő giccs, sok szeretettel Kemény Lilinek

Elégedett vagyok az erdővel,
csöndes és fehér, a gyávább napsugarak
bújnak csak meg az ágak között.
Tükröződöm minden fatörzsben,
csipkebogyóval rúszszom a szám.

Holdastalpú cipőmben átvágok
egy zúzmarás ligeten,
a lábnyomaim szembejönnek,
puha orrukkal szimatolják a bokámat.

Álmaim a fészükre szállnak,
bevackolódnak a meleg tollak közé,
és elalszanak. Álmukban kirajzanak
a többi álommal a fák teteje fölé,
onnan nézik, ahogy odalenn

*típeg tovább a holdas cipőben.
Szemüvegben alszik otthon minden éjjel,
tollakat markol. Ablaka viharra nyílik,
szembogara a villámhárító.*

Szlukovényi Katalin

ÉDES

Úgy hiányoztál, mint a bonbonok
a dobozból, amikor kinyitottam.
Azt hittem, maradt még néhány darab,
nem néztem meg, nem is jutott eszembe,
mégis megnyugtató volt a tudat,
hogy vár rám még néhány falásnyi édes
vésztartalék. Aztán mikor nagyon
megkívántam, kiderült: rég megettük.
Néztem a formatervezett hiány
kagyló alakú mélyedéseit,
tested kihűlt lenyomatát az ágyon.

KUPLERÁJ

Az asztalomon tiszta kupleráj,
ágyból nézem a kóbor porcicákat,
minden határidő folyton lejár,
s a szavak mind szanább szét kóricálnak.
A lámpa körül bogárraj dönög,
a tömérdek gond önmagába kergül,
mit rendnek szántam, buzgó ördögök
kusza csomókban kötözik rám terhül,
s ki kapálódzik, csupán kimerül.

Hatalmas férfipizsamába bújtam,
és aki kölcsönadta, ideül,
és szájába veszi a nagylábujjam,
s mint kuplerájban ágyak, asztalok
útvesztőjében felkattintott lámpa,
a test boldog értelme fölragyog:
cicák határtalan dorombolása.

SZANÁLÁS

Ősz, lomtalanítás és költözés.
Dobozokban az életem, szerelmem,
s fogalmam sincs, hogy áttekinthetetlen
cókmókom hozzád túl sok vagy kevés.

Már kidobtuk a szakadt matracot,
de ennyi lommal zsúfolt átmenetben
hogy válasszam szét azt, amiből lettem,
attól, ami, azt hiszem, hogy vagyok?

Jobb szeretném az összes dobozom
egyszerre Veled kinyitni, s belátni,
mit rejt az életem, legyen az bármi
– hisz e káoszban már én sem tudom.

Ősz, lombhullás. Irigylem, szertesztét
milyen önfeledt egyértelműséggel
találnak rá helyükre, földet érve
az érett, meztelen vadgesztenyék.

Limpár Ildikó

SZOBOR

– Bak-Heka hol van? – Ka-Iszet lassan körülnézett, bár kétség nem férhetett hozzá, hogy a kérdés neki szólt.

– Elment – mondta végül. Mint a rajtakapott kisgyerek, nem mert Ta-Men szemébe nézni, inkább saját saruját bámulta nagy odaadással.

– Elment? Na és mikor jön vissza?

– Nem tudom. Gondolom, egyelőre nincs miért jönnie. Azt mondta, te már meggyógyultál. Más beteg meg nincs a házban, nem igaz?

– Az összes istenekre mondom, még egy szkarabeusszal is könnyebb szót érteni, mint veled! – fakadt ki Ta-Men. – Miért viselkedsz úgy, mint akinek a nyelvére Hekat csomót kötött?! Vagy tán Bak-Heka magával vitte minden szavadat?

– Bak-Hekának csak egy szót adtam ajándékba, de ő szerencsére abból is rögtön értett.

– Igen? És mi volt az a szó, ha szabad kérdeznem? – Ka-Iszet elmosolyodott, s két karját sajnálkozóan kitérte úgy, hogy könyökét a derekához érintette. Ta-Men egyből megértette a Ka-Iszet formálta élő hieroglifa jelentését. „Érdekes – gondolta. – Nem emlékszem, hogy valaha is beszélgettünk volna. Lehetséges, hogy csak *olvastuk* egymást?” Annyi év után megnézte végre magának ezt a kis íbiszsontú, sápadt lánykát, aki özvegy volt már, holott ifjúsághajtincsetől is csak a minap vált meg. – De hát miért nem? – fakadt ki hirtelen, de már csak a hangja beszélt, ő maga mélyen hallgatott, bezárva ebbe az egyetlen kérdésbe. – Talán el akarsz száradni, mint a Deseret¹ földjére vetett lótuszvirág? Azt akarod, hogy szikkadt szirmokra hullva heverj a homokba taposva, mielőtt még friss hajtást hozhatnál?

– Minden virágot le lehet egyszor szakítani. De nem minden virágot lehet újra elültetni.

– Itt még Hatsepszut Puntból hozott fái is új életre keltek, olyan gondosan nevelték őket! Fontold meg, Ka-Iszet. Bak-Heka úgy törődne veled, mint ahogy Kheperw-Wer soha nem lett volna képes. Egyetlen virág lennél szíve kertjében, ezt te is jól tudod.

– Hiába, Ta-Men. Hiába.

„Beszél. Mond valamit, de olyan erőtlének a szavai, hogy el sem érnek idáig. Hallom, vagy csak olvasom a szájáról, hogy hiába beszélek?”

– Hiába. Megkapaszkodott gyökér nem való új földbe. Hatsepszut² nem csupán fát, hanem földet is hozott Punt országából. Csak így lehet megmaradni. Én azért vagyok itt és nem máshol, mert itt maradt meg egy darabka Kheperw-Wer kertjéből.

„És nem néz rám. Tudja egyáltalán, hogy itt vagyok és hallgatom?”

– Valami, amit nem habzsoltak föl a lángok. Valami, ami vissza-visszatér, mikor elfújom az utolsó gyertyát is éjszaka a folyosón. Nem hang, nem látomás, nem érintés. De azt ígéri, hogy ezúttal *tényleg* visszafelé hajózik Ré bárkája.

– Ne áltasd magad, Ka-Iszet. Az istenek urát nem lehet sem feltartóztatni, sem visszafordítani az örökkévalóság pályáján. Bárkája soha nem fogja visszahozni azt, akit elvitt tőlünk. Kheperw-Wer kertjéből már senki sem meríthet erőt. Nincs ott más, mint hamu és pernye. Márpedig bolond az, aki leül a sivatag közepén az esőre várva, ahelyett, hogy továbbmenne, s kutat keresne. – Az ajka kiszáradt, a paróka alatt viszont

csupa víz volt már a haja. – Ül le, Ka-Iszet. Ül le, s nyisd meg a füled szavaimnak. Elmesélem neked Théba legszebb szobrának történetét. – „Valamikor úgyis el kellett volna mondanom. Valakinek.” Leültek a gyér árnyékot adó szikomorfa alá. – Ne is kérdezd, melyik szoborról szól a történet. Nem láthattad azt egy isten templomában sem. – Ka-Iszet engedelmesen hallgatott. – Még nyoma sincs a szentélyekben vagy csarnokokban. Ha kérdezősködnél felőle, az emberek csak értetlenül széttárnák karjukat. Pedig a szobor létezett. A mesterember, aki készítette, a Székhely megbecsült művésze volt. Így történhetett, hogy egyszer sürgősen a palotába hívták, míg Ré a föld alatt hajózott Kelet felé. Azonnal a fáraó – élet, üdv, egészség – elé vezették, ahol az isten így szólott hozzá: „Legtehetségesebb szobrászaim egyike vagy. Ma olyan feladatot adok neked, mely az istenek közé emelhet téged, ha véghez tudod vinni. Jöjj velem.” A szomszédos szobába mentek, egy ablak nélküli, díszítetlen hálókamrába. Az ágyon sápadt bőrű lány feküdt. „Fákyát” – suttogta a fáraó – élet, üdv, egészség –, s a szobrász szíve nagyot dobant, amint a hirtelen fény látni engedte az ágyba süppedő csodát. „Ő a lányom, Meri-Itesz. Ma éjszaka fordult Nyugat nagy birodalma felé. Egy órád van, hogy rajzokat készíts róla, s emlékezetedbe vésd vonásait. Aztán egy holdhónapod van, hogy elkészítsd hű mását mészkőből. Mikor szobrát elhelyeztük sírjában, azt kérsz ajándékkul, amit csak akarsz” – mondta a Két Ország Uralkodója,³ s ezzel magára hagyta szolgáját.

Am a szobrász nem készített vázlatokat munkájához. Tudta, hogy elveszett: szeme hamarabb lett szerelmes, mint ahogy füle hallhatta volna, hogy a lány halott. Egy darabig csak állt mozdulatlanul. Majd amikor meggyőződött róla, hogy a szolgák is aludni tértek, az ágyhoz lépett, behunyta szemét, s ujjjaival lassan végigtapogatta a hideg arcot. A szemében nem bízott többet; keze azonban gyakorlottan érezte az anyagot. Egy óra múlva hazament. Egy holdhónapig nem látta senki sem. Akkor aztán két udvari szolgálta jelent meg a kapujánál. A zörgetésre ő maga nyitott ajtót. „Az udvaron van” – mondta egyszerűen, berozsdásodott hangon. Fáradt volt, piszkos és csontsovány. Nem nézte végig, ahogy elszállítják munkáját. Bement a házba, lefeküdt, átaludta a napot, majd másnap a fáraó – élet, üdv, egészség – elé járult, hogy előadja kívánságát. Az uralkodó meghallgatta kérését, s neki adományozott egy akkora mészkődarabot, amely nagyobb volt, mint ő maga. Hazament, s újabb egy holdhónapig nem látta senki sem.

Akkor aztán kiment a piacra, mögötte két háziszolgájával, akik nagy kosárban hazacipelték mindazt a szépet és jót, amit csak kapni lehetett a városban. A legfinomabb sörből és süteményekből válogatott, a legédesebb gyümölcsökből vásárolt, a legillatosabb olajokból hozatott otthonába. Így ment ez nap mint nap, míg ismét eltelt egy holdhónap, s a ház úrnője felment a palotába. Addig könyörgött, míg a fáraó – élet, üdv, egészség – színe elé bocsátották, ahol így szólott: „Van házunk udvarán valami, ami csak Téged illethet, uram. Jöjj, és győződj meg róla saját szemeddel. Amíg nem láttad, nem hihetsz nekem.” A fáraó – élet, üdv, egészség – elküldte hát legkedvesebb szolgáját, hogy legyen az ő szeme a mester udvarán, s hozzon hírt az asszony igazáról. Amit aztán halott, felülmúlt minden képzeletet. Hívták is azonmód a szobrászt, s a nagy uralkodó elé kísérték.

„Tudomásomra jutott – szólta a két ország ura –, hogy udvarodban áll birodalmam legkülönlegesebb szobra, mely lányomat ábrázolja, s fölülmúlja azt a remekművet is, melyet az ő lelke számára készítettél. Szolgám azt mondja, nincs ehhez hasonlatos egy nomoszbán sem.” „Persze hogy nincs – felelte erre szomorúan a férfi –, hiszen nem az életet faragtam meg, hanem a halált.” „Tudom, hogy kedves neked a szobor – mondta erre az ifjú Hórusz. – Mégis arra kérek, hogy add el nekem. Bármilyen magas árat is kérsz, megfizetem.” A szobrász meghajolt. „Alsó- és Felső-Egyiptom uralkodója nem

szorul szolgája alamizsnájára. Ami az országban van, a tiéd. Hogyan adhatnék el neked bármit is, uram? Vedd el, ami szíved kívánsága. De közben gondolj arra, hogy az a szobor a te ajándékdod volt szolgád számára. Vagy elfelejtetted-e, hogy mit adtál ajándékdul, mikor megformáztam lányod *kaját*?⁴ „Jól van – sóhajtott a nemes isten. – Értem, amit mondasz. A szobor a tiéd. Ha szíved egyszer mégis másképp gondolkodna,⁵ én boldogan meghallgatom majd üzenetét.”

Üzenet azonban nem jött, pedig Hapi⁶ kétszer is előntötte a földeket. A szobrász pedig továbbra is kijárt a piacra, s nem bánta, hogy az emberek összesúgnak a háta mögött. Barátai nem keresték már, hiszen nem töltötte velük szívesen idejét. Ha házába vendég tért, ő nem is mutatkozott. Mígnem egyszer szolgája jelentette, hogy valaki őt kívánja látni.

Az ajtóban fiatal lány állt, a szobrász soha nem látta azelőtt. „Üdvözöllek” – mondta az idegen. „Hallom, engem keresel” – felelte zavartan a mester. „Igen – mondta a lány, s beljebb lépett. – Azért jöttem, hogy elkészítessem veled szobromat. Az a hír járja, hogy akinek mását kőbe vésed, az maga is szoborrá változik.” „Szegény kislány – nevetett szomorúan a férfi –, az emberek sok mindent beszélnek, ami nem igaz. Hogyan is hihetél el ekkora bolondságot.” „A fáraó – élet, üdv, egészség – szolgájától hallottam. Azt mondta, elkészítetted Meri-Itesz *kaját*, s mikor legközelebb felkeresett, magát a hercegnőt látta udvarodon kővé dermedve. Éppúgy, ahogy utoljára látták, ágyában pihenve.” „Az a szolga nem tudta, mit beszél. Az udvaromon nem Meri-Itesz van, csak a szobra. Való igaz, hogy szinte élőnek tűnik, de ez nem varázslat műve: nem úgy faragtam ki, ahogy a maradandóság kapuján belépett, hanem úgy, ahogy az enyészet birodalmát elhagyta; úgy, ahogy magam is utoljára láttam. Persze lehet – tette hozzá mosolyogva –, hogy a hercegnő *baja* a szoborba költözött, mert ismerősebb volt számára, mint maga a balszamozott test. De akkor is csak szobor marad. Ha akarod, győződj meg róla saját szemeddel.”

Az udvarra vezette ismeretlen vendégét, s mosolyogva várta a hatást. Tudta ő jól, mi az oka a körülötte lábra kelt pletykának. A szoborkészítésnek szigorú szabályai vannak, melynek szinte mindegyikét gátlástalanul áthágta. Igen, egy egyiptomi hamarabb gondol arra, hogy amit lát, az varázslat műve, s nem pedig egy egyszerű szobor. Nézte a lányt, aki kezével megérintette először a fekvő szobor fejét, majd a földön gondosan elhelyezett áldozati ételeket. „Megfaraghatom a szobrod – mondta halkán –, de nem fogsz kővé változni. A mi sorsunk nem az, hogy néma szobrok legyünk mások udvarán. Nekünk élni kell. Ne sírj. Ez csak kő – mondta. – Anyag. Látod? – Kalapácsával belevágott a szoborba. A lány felzokogott. – Csak anyag! De mi nemcsak anyag vagyunk, hanem *ka* és *ba* is! És ezért soha nem válhatunk *csak* anyaggá.”

Szétzúzta a szobrot, egészen apró darabokra. A lány leült egy szikomorfa tövébe, s nézte a rettenetes pusztítást. Nem maradt a szoborból egy felismerhető rész sem. „Na, ha volt is *baja*, az most már beléd költözött” – mondta a mester, s letette a kalapácsot. Cukott szemmel várta, hogy kitisztuljon a levegő. Mire felnézett, a lány már nem volt az udvaron. Másnap elkezdte az utcákat járni, hogy rátaláljon. A holdhónap elteltekor házába vitte asszonyaként.

– Szép mese – mondta Ka-Iszet.

– Mese, Ka-Iszet, azt mondd, mese? Ib-Aa a szemem láttára zúzta szét Théba legcsodálatosabb szobrát!

Ka-Iszet szeme homályos lett, mint az iszapos kút vize. – De hisz hiába kényezteted a beteg madarat kedvenc italoddal – sóhajtotta. – Bizony, a mézsört az nem issza meg, soha.

Jegyzetek

1. „Vörös föld”, a sivatag egyiptomi neve.
2. Fáraónő az Újbirodalomban. Punt országába vezetett tudományos expedíciója után számos Puntban honos növényt is behozatott Egyiptomba, s ezekből mintakertet hozatott létre. Híres deir-el-bahri halotti templomának falain örökítette meg e pillanatokat.
3. Egyiptom a két országrész, Alsó- és Felső-Egyiptom egyesítésével jött létre, s ezért úgy is nevezték, hogy „a két ország földje”.
4. A *kaszobor* gyakori formája volt a sírokban elhelyezett szobroknak. Az elhunytat ábrázolták, fején a „ka” hieroglifával, jelezve, hogy ez nem

a test, hanem a lélek szobra. Előfordult, hogy két tökéletesen egyforma szobrot készítettek az elhunyt részére, a különbség mindössze a „ka” hieroglifa hozzáadása volt. Egyik a test, másik a lélek számára készült. A „ka” egyike a számos egyiptomi lélekformának, különlegessége, hogy magában foglalja a lélekhordozó *fizikai* tulajdonságait is. (Egyfajta DNS-kódolt szellem.)

5. Az egyiptomiak a szívet tartották a gondolkodás szervének.

6. Az áradás istene, a Nílus megszemélyesítője.

Gerőcs Péter

SEHOL ATYÁM

Dér Asiának

Ezen a napon tért vissza az Édenbe. Lába már göcsörtös volt, keze törődött. A fejét szinte egyáltalán nem tudta megtartani, ezért a lába elé gördülő köveket figyelte. Botladozott. A látása annyira megromlott, hogy nem is vette észre az örökösen betegeskedő Séthet, aki éppen egy kőhalom előtt térdelt, fejét az égnek szegezve. A mellette térdeplő kis Énós atya száját figyelte. Miközben Séth valamit motyogott, szakállát és gyér haját tépte az északnyugati szél. A hidegtől könny ült a szeme sarkába. Énós megvárta, amíg apja feláll, csak akkor szólította meg.

– Atyám, egy ember botladozik erre. Kelet felé.

– Úr Isten!

Ádám háza körül nagy sürgölődés támadt. Frissen cserzett bőrökkel fenték a legjobb vasakat, hatalmas máglyákat raktak, és a böllérek elindultak az ólak csattogó ajtó felé. Az asszony a ház leghátsó szobájában ült a sötétben. Teljesen magatehetetlen volt. A tudata már csak annyira pislákol, mint a rossz olajtól kormosodó lámpás. Amikor meghallotta a lármát, forgolódni kezdett.

– Séth, te vagy az?

– Nem, én Énós vagyok.

– Mi ez a nagy sürgölődés?

– Nem tudom, anyám. Egy férfi közeledik Keletről.

– Milyen férfi?

– Azt sem tudom.

– Gyerünk, vezess ki a házból.

Nem csak a hízókat vágják le, de a vemhes disznókat is. A magzatokat a kutyáknak dobták a méhlepénnyel és a többi belsőséggel, a disznókat és ökröket, fácánokat és nyulakat, fajdkakast és kecskéket mind levágtak. Vitte a szél a tüzet, nekifújta a kútká-vának, pattogott a vizes nyárs, sercegett a drága olaj.

Káin, amikor megérezte a távolban atyja házának lármáját, felemelte a fejét. Tudta jól, hogy ez nem az áldozati nap. Az atya behajított egy követ a tűzbe, hogy a máglya elfeküdjön, majd elnézett kelet felé.

- Biztos vagy benne, fiam, hogy ő jön Keletről?
- Úgy hiszem, atyám.
- De hiszen soha nem láttad. Honnan lehetsz benne olyan biztos?
- És ha nem ő az? Mit veszíthet, atyám? A levágott állatait?
- Ne beszélj nekem áldozatokról, mert téged is leváglok a hízókkal együtt!

Séth eltakarodott. Nyugtalan volt és dühös. Nem akart itt lenni, nem akarta látni, hogy atyja Káint fogadja. El akart tűnni atyja elől. Átvágott a kerten, rátaposott a fűszernövényekre, és elindult a domb felé, ahol a forrás fakadt. Ez volt az a hely, ahol a bűneivel szembe tudott nézni. Ha éber akart maradni a bűneivel szemben, nem hagyhatta el szülőházát.

A nagy tisztás közepére kiérve megállt. Felemelte a fejét, és elnézett észak felé, mintegy megismételve a múltbeli mozdulatot, segítve az emlékezést. Mintha épp csak az előző pillanatban történt volna. Akkor is így volt. Ő a földet bámulta, nehogy megbotojjon egy göröngyben. A földműves tekintetének nagy fáradtság felkapaszkodni a szemhatárig és még feljebb. Lenézte, megvetette az öccsét. Egész nap csak henyélt, kísérgette a juhait. Szájából szalmaszál lógott, hátát a magányos gesztenyefák törzsének vetette, kezét a feje mögé tette, és hunyorgott, messze a távolba.

– Mit hunyorogsz állandóan? – kiáltotta oda Káin az öccsének, miután az már meg-
rakta a tüzet a frissen levágott ünöknek, kecskéknak és juhoknak. Ábel odafordult fi-
vérehez, de nem szólt semmit.

- Mi ez a nagy fontoskodás, na mondd csak?
- A farkasokat meg a vadállatokat nézem.

Farkasok, gondolta Káin, és rakodta tovább a legdrágább terményeit, hatalmas he-
gyekbe.

Nem volna szabad továbbmennie.

Esett. Sűrű, apró szemekben. Az ólban elbődültek az állatok. Patáikkal a sarat ka-
pálták, aztán vinnyogva kimúltak.

Káin hordta egymásra a különböző gyümölcsöket, fügéket, almákat, olajbogyókat,
zöldségeket, s hogy ne guruljanak sét a magasra halmozott kincsei, botokat szúrt le
köréjük, ám a halom mindegyre szétgurult, s akkor újra építette.

– Bátyám. Mit bajlódasz azokkal a terményekkel? Nem kell azokból várat építeni, a
füstje úgyis magasra száll. – Káin felnézett az öccsére, de a megvetés kocsonyás hályo-
gától nem látta Ábelt. Izzadt a forróságtól, s csak pakolta és pakolta egymásra az áldo-
zati gyümölcsöket. Mire megindult lefelé a nap, s az éledő szél szétmosta a perzselődő
állatok és fűszerek füstjét a mezőn, Káin már az összes gyümölcsöt ismerte. Repedéseikről,
ráncaikról ismerte fel őket. Ahogy újra és újra kezébe került egy-egy elguruló alma,
datolya, egyre több hibát talált rajtuk, úgyhogy újra és újra kirostálta őket, és megint
újabbakat hozott. Ábel odaállt mellé, és elnézte a növekvő dombot.

- Segítetek neked.

– Törődj te a magad dolgával.

– Bátyám, miért vagy ilyen ellenséges velem? – Káin felegyenesedett, amennyire csak tudott, s mintha öccse belevágott volna a roskadozó halomba, remegve visszatartott dühe és gyűlölete görögni kezdett minden irányba.

– Nem vagyok én ellenséges veled, csak amennyire az ellenségeimre tekintek. Amíg te naphosszat henyélsz egy odvas fa árnyékában, addig én betegre dolgozom magam. Már egyenesen állni sem tudok a sok szántástól, vetéstől és aratástól, te pedig tetszelegsz a nagyvonalúságodban. Nem kell tetőled semmi. Majd ha te is törődött leszel, és véresre dolgozod a kezedet, s atyánk rám fog tekinteni, nem pedig terád, megtudod, ki az, akinek gazdagságodban a szeretetedet osztogatod. Énnekem te semmi vagy. Könnyű a természeted, ezért atyánk jobban szeret. Veled könnyebb társalogni, könnyebb elviselni szeszélyeidet és színlelt nagyságodat, mert atyánk jobban nevelt, több kegyet gyakorolt veled. Én vagyok az elsőszülött, nekem még atyánk szigora jutott, haragja és zsarnokoskodása. Neked már tudott adni a szeretetéből is, méghozzá jó nagy marokkal mérve. Azt mondod, irigy vagyok? Igen, lehet. Gőgös vagyok és irigy. De okkal, mert az én jussom csekélyebb a jóban, és terhesebb a rosszban. Téged gazdaggá tettek a semmiért, engem szegényné a mindenért. És te akarsz nekem segíteni? Nincs olyan segítség, amit elfogadnék tetőled. Ha azt mondanád, cserélsz velem, csak még jobban megvetnélek. – Ábel felhúzta a vállát, hunyorgott, mintha a távolba nézne, pedig egészen közelre figyelt. Homlokát olyan mély árkok szabdalják szét, mintha gyors, fűrgé, inas testét egyszerre igába fogták volna; olyan képzetek tárultak elé, amit bármennyire próbált felfogni, nem érthetett meg.

– Bátyám. Szívesen cserélek veled. Vigyázz te a juhokra, én kimegyek a földekre szántani.

– Ne merészed!

– Káin! Vigyázz, a testvéred ellen törsz.

Napcserzette bőre érzéketlen volt az esőverésre, a szélre, de egy ismerős hang felverte az emlékezésből. Odébb fordult: egy kő görgött le a halomról. Káin nem hitt a szemének. Éppen ott, ott állt a halom. Nem értette a dolgot. Egy pillanatra meg is feledkezett mindenről, s a remény nagyot dobbanva szíve helyén, keresni kezdte testvéröccsét. Közelebb ment a halomhoz, s látta, hogy a halmot kövek alkotják, lapos és göcsörtös kövek. A kőrakásból egy kendő bújt ki, bele-belekapott a szél.

– Miért jöttél ide? Hol vannak az asszonyaid, hol van a házad népe? – Káin megfordult, de már alig bírta tartani magát. Séth állt mögötte.

– Ki vagy?

– A testvéred.

– Ábel?

– Igen, én vagyok az.

Káin odabotladozott görbe lábával Séthhez, térdre rogyott előtte, és átfogta a derekát. Szakadni kezdett az eső.

Itt áll meg a kép, bizonytalan időre.

Amikor az előbb idézett párbeszéd Káin képzeletében elhangzott, az emlék megszakadt. Nem egészen az történt ugyanis, mint amire emlékezett. Ábel nem tett semmiféle ajánlatot. Jóságát és szeretetét nem osztogatta nagy keggel, hanem odébb húzódva báty-

jától a tisztás másik végébe, elvégezte az áldozat bemutatásához szükséges előkészületeket, majd ledőlt a fűbe megpihenni. Ádám kora este érkezett meg. Kereste Káint, de már nem volt ott, csak a ropogva égő máglya és az elheverő botja, amit támasz nélkül hagyott a mezőn. Káin nem akart jelen lenni, amikor atyja megérkezett, s általában is kerülte a tekintetét. Azt mondta, visszamegy a földjeire. Másnap a forrásnál összesetalálkozott Ábelrel, aki épp vízzel töltötte a tömlőjét. Hetykén csípőre tette a kezét, és azt mondta:

– Káin, Káin. Atyánkat nagyon elszomorítottad. Elmenekültél a színe elől.

– Nem menekültem el. Várt a földem, aminek a művelését atyánk rendelte el nekem.

– Új áldozatot kell bemutatnod, úgy, hogy te is ott legyél.

Káin nem szólalt meg. A forráshoz tartotta a tömlőjét.

– Atyánk a te áldozatodra nem tekintett.

– Ugyan miért?

– Elmesélt nekem egy történetet. Így hangzik: két ökör van befogva az ekéhez. Testvér ökrök. Az egyik szívósabb a másiknál, de gyengébb is. Inaszakadtából húzza az ekét naphosszat, így az mindig elkanyarodik egy kicsit. – Káin letette a tömlőt, és megmos-ta az arcát. – A gazda nem szerette ezt az ökröt, mert engedetlen volt, s akkor is húzta, vonta a terhet, amikor már véget ért a szántás.

– Na és?

– A gazda jobban szerette a másik ökröt. Kiengedte legelni akkor is, amikor a testvére a karámban maradt. Egy reggel az itatónál a két ökör egymásnak esett, s az iri-gyebb megölte a testvérét.

– Na és?

Ez az emlék is itt merevül képpé. Ez azonban a mi emlékünk és nem Káiné. Mi igazabbnak hisszük, mint Káin emlékeit, de ez esetben az igazságot nem tudjuk biztosítani. Ha az utóbbi képet jobban szemügyre vesszük, megtaláljuk rajta Káin letámasztott botját, amelyet előző nap a mezőn hagyott.

A két képben felfedezhető még egy hasonlóság. Ábel övének és fityeg, amelyért óvatosan hátranyúl, miután az utolsó mondat elhangzik. Ugyanez vagy egy nagyon hasonló kés van tűzve Séth övébe is, és a mozdulat, amellyel a kést keresi, egészen emlékeztet minket Ábel mozdulatára, miközben Káin a derekát átfogva zokog a viharban. A következő pillanatot azonban csak sejthetjük, az emlékezet ugyanis a súlyos tettek pillanatára soha nem veti rá magát azonnal, hanem először csak körbejárja, ahogy a farkasok járnak körbe a csordáról leválasztott juhok, mielőtt végleg kisajátítják.

Káinnak azonban még a rögzített pillanatban is folytatódik az emléke. Ott áll a mezőn a halomba hordott gyümölcssei mellett, a még mindig vibráló forróságban, s úgy rémlik neki, hogy meglátja a testvére háta mögött atyjukat, ahogy Ábel áldozati juhai mellett áll hálával eltelve, s mielőtt fiaira vetné tekintetét, távozik. Káin ekkor – ahogy zavaros emlékei szeme elé tárják – kikapja a halom köré döfött karók egyikét, és beledöfi öccse torkába. Ez az emlék tátong előtte, akár egy elnyílt száj, miközben az Ábel öccsének hitt Séthet átkarolja, s egyáltalán nem csodálkozik a helyzet lehetetlenségén. Szeme hálával és könnyel van eltelve, és Séth, ahogy idegen testvére felnéz rá, látja ezt.

Ádám hátrahagyta háza népét és asszonyát, Évát, aki az udvarban állt, és kezét tördelte, kínlódva, gyötrődve. Az öregember úgy sietett, ahogy csak elgyötört tagjai bírták, szinte rohant a mező felé, s közben a szél kavarta homoktól semmit nem látott. Amikor kiért a mezőre, csak Séth árnyát találta.

Siessünk vissza a másik képhez, amely a sok évvel ezelőtti pillanatot rögzíti a forrásnál.

- Na és?
- Atyánk engem választott.
- Atyánk nem sejti legsúlyosabb bűnödöt.
- Ugyan miről beszélsz?

Félve illesztjük helyére a hiányzó mozaikot, mert megsejtettük a képet, mely rettenetes.

– A minap a legelőről tereltem haza az állatokat, s láttam, hogy atyánk ágyából keltél ki, míg ő kint volt a kútnál.

Ábel ekkor rántott kést, amelyet Káin már várt, ezért törzsével elhajolt a megvillanó tőr elől, s felkapva botját, úgy homlokon vágta testvérét, hogy az nyomban szörnyet halt.

– Séth, gyermekem. Hol van Káin, hol van szeretett elsőszülöttem, hol van testvérbátyád? – könyörgött az atya, s hogy a szélviharban, záporban, a lesújtó villámok alatt megtartsa összegörnyedő testét, egy kiálló karóba kapaszkodott.

– Sehol atyám – kiáltotta a viharba Séth, Ábel magzatja, ki Ábel helyébe született. – Sehol atyám. Tévedtem. Csak a délibáb játszott velem.

Ám ahogy lenni szokott, most is volt egy szemtanú, a kis Énós, Séth fia, aki visszaszaladt a házba Évához, ám az asszony bármennyire faggatta, Énós nem szólt egy szót sem, soha többé.

Demény Péter

UTOLSÓ KÍVÁNSÁG

Szeretném, hogy ha majd tényleg beválik
ez a sok apokaliptikus károgás a környezetről,
ez a sok mediatizált világfenyegetés,
az univerzum címlapsztorija,
ha minden jégtábla elolvad minden sarkon,
ha nem lesznek már se gleccserek, se jegesmedvék,
nem lesznek évszakok, bölények, égővek és erdők,
amikor a hisztéria is elnémul örökre
és víz önti el a világot,

szerezném hát, ha akkor, abban a pillanatban,
 amikor már számoljuk a másodperceket,
 amikor az óceán haragja átkel Biharpüspökin,
 szeretném, ha hátára venne egy kardszárnyú delfin,
 úgy suhannék bele a sziporkázó, szikrázó, hullámozó, csapkodó
 mindenségbe,
 amíg már csak egy fekete uszony jelezné,
 hogy valaha én is ezen a világon voltam.

Both Balázs

LAKÓTELEP

Rakovszky Zsuzsának

Fékezhetetlen térhatás: fák lombja, nyíló épületsor.
 Gőz lobog, hangok zuhannak a kitért ablakokból,
 kémények, látni az erőmű kusza drótjait, tűzfalát,
 madártávlat: harmincméteres, sokszemű hasáb.

A bolt előtti neontócsából induló sörivók árnya
 felszívódik a sikátoros paneléjszakába.
 Július első hétfője. Hullámozik, árad a lakótelep.
 Felcsavart női hang kér számon elfolyt fizetéseket,

gyereksírás, a forró levegőt sziréna szakítja szét,
 szabályos térközökben színesen vibrál a kép –
 míg sáros kanalú munkagép, halszállka-parkoló, házfal,
 összemosódik hajnalig a holdtalan éjszakával.

A SEGÍTŐK VERSE

Hogy bolyongása célt nem ért
 kardját törve eldobta a pajzsot
 szél síkálta tetőre csalták
 négy irányból mindenféle hangok

egyetlen mozdulat dönti el
van-e visszaút arról a tetőről
sikoltó pusztaság volt az
honnan a szív visszahőköl

és jöttek akkor jó szándékkal
ajándékaik lába elé tették
bűnei megváltásaképp
szavak tükrében láthatta a lelkét

ott körözött felette vijjogva még
az a nőstényarcú éhes démon
de ép csontokkal átkelt
a neki szánt szakadékon

Csomós Szabolcs

ÉRTŐL AZ ÉGIG

Megőrizni magam,
meg az adott szavam
nem volt könnyű itten,
becsületben, hitben
befőzött az Isten,
dunsztolt harminc évig,
tartósított végig
az értől az égig,
nikotinban, szeszben
az ítélszékig,
agyamtól a szívig
kaparászó neszben,
megállhatok majdan
önmagammal szemben,
bíróként a rabban
egyetlen alakban.

Kiállok a szirtre.

Tengerkék nyugalmat
sirályszárnyam ír le.
Fényes a föld, röge
is gyémántként ragyog,
tart a lét öröme:
nem élek, már vagyok.

Hévizi Ottó

AZ IMMANENCIA KEGYELEMTANA

Lukács fordulatának etikoteológiai dilemmájáról¹

A Goethe-díjas Heller Ágnesnek

„úgy tűnsz fel nekem, mint Saul, Kis fia, aki elindult, hogy megkeresse apjának nőstény szamarát, s egy királyságot talált”

(Goethe: WILHELM MEISTER TANULÓÉVEL.
Ford. Benedek Marcell)

1. Bevezető

Hadd kezdjem két fogalommal, amely előadásom alcímében áll: fordulat és etikoteológia. A kérdésre, van-e ma aktualitása Lukács György 1918 végi fordulatáról gondolkodni, ha az az eszme és világrendszer, amelyért végbement, történelmileg már a múlté, nem volna könnyű felelni. Ha aktuálisnak lenni annyi, mint hasznosulni a jelenkor számára, vagy tágabban értve: hasznosnak lenni az időben, akkor Lukács fordulatának nincs és nem lehet aktualitása. Lukács fordulata *filozófiai* fordulat volt, márpedig egy filozófia minden, csak nem „hasznos”.

A fordulat előtte és utánja azonban ma is tanulságos. Az a dilemma, mely a fordulat *eredeztetője* volt, filozófiailag ma is elevennek tűnik; ezt szeretné demonstrálni ez az előadás. A fordulat kárhozatos *hozadéka* pedig manapság sajnos mind tanulságosabb lehet megint. Ez: az ítéletalkotói szuverenitásról való lemondás (párt, egyház, mozgalom vagy más intézmény javára). A lemondás arról, hogy higgyen valaki bármiben, *a tények elsőbbsége mellett döntve ítéljen*. S ne az történjék, mint amit Lukácsnak épp a saját diktuma („*a döntés előbb van, mint a tény*” [F 141.]) mondott ki világosan: hogy *egy döntése állítsa egész életét kész tények elé*, és késztesse programszerűen vállalnia a fichtei „*umso schlimmer für die Tatsachen*”-t (annál rosszabb a tényeknek, F 141.).

Ami pedig a másik fogalmat, az etikoteológiát illeti: ezzel kívántam előre jelezni, hogy előadásom Lukács 1918 végi filozófiai fordulatát nem politikai-ideológiai és nem is morális, hanem *etikai és egyben vallási dilemmára* fogja visszavezetni. Ez a distinkció persze rögtön felveti a kérdést, miért *etikoteológiáról* beszéljünk Lukácsnál, és miért ne *morálteológiáról*.

A morál értékek rangsorolása; lényegénél fogva viszonyítottság, társadalmi-történelmi relatívum. A morál kérdése ez: Mi a *leghelyesebb*? A morál erre válaszul követel törvényt a kötelességnek. Az etika ellenben vonatkozás az érték rangsor végsőjére, avagy eredendőjére; a rangsor vonatkozásában így lényegénél fogva abszolútum. Cassirer szavaival: „*az etikaiban érhető el az a pont, amely már nem viszonylagos a megismerő lény végesége miatt, hanem itt valami abszolút tételeztetik*”.² Az etika azt kérdi, hogy miféle tett képes tanúsítani a legfőbb értéket; miféle döntés az, amely nélkül nem lehetnénk erkölcsi lények. Az etika kérdése tehát a tanúsítás oldaláról ez: Mi a *legszentebb*?

Talán Kant filozófiája a legjobb példa arra, hogy a morálteológia elkerülheti a vizályt etika és vallás között. Az „észvallás” hirdetheti magát úgy, hogy a morálra, a leg-

helyesebbnek a tudására csak rá kell építeni a hitet.³ Az etikoteológiánál azonban sem a vallás nem tudhatja önnön alapját a morálban, sem a morálé a vallásban. A legszen-
tebbnek tanúsítása, a végsőre-eredendőre való rámutatás: ez *ütközőzóna* vallás és etika
között. Erre a vizálya viszont – remélem, előadásom is tanúsítani fogja – talán Lukács
filozófiája a legjobb példa.

Lukács 1910–11-es naplójának számos bejegyzése úgyszólván haditudósítás etika és
vallás frontvonaláról. Van, ahol arról ír, hogy etikai gondolkodásában egyre inkább
közeledni látja „*az áttörést a vallásiba*” (CV 443.), mert a vallás talán „*mélyebben*” látja a
világot a „*drámaian tragikusnál*” (CV 427.). Másutt meg arról szól, hogy ennek ellenére
kérdéses előtte az etikánál magasabb rendűnek, a vallásinak a megjelenítése, hiszen,
mint írja: „*ember lévén soha nem kerülhetek ki az etikus szférából*” (CV 453.). Végül számos
jegyzet tanúskodik arról is, hogy Lukács az öngyilkosság gondolatáig elmenően köve-
tel saját élete számára *valóságot*, követeli a döntés „*realitását*” (CV 443., 447., 451.). Az,
hogy a fiatal Lukácsnál mennyire a *műnek* szentelt személyes élet állt az etika – s rajta
keresztül az immanencia –, illetve a vallás – s rajta keresztül a kegyelem – frontszaka-
szának tűzvonalaiban, jól mutatják Lukács töprengő kérdései: „*Dac-e a várakozásom, vagy
kihívás? Az az – egészen mélyen rejlő – érzés, hogy az ember a műért akkor is megkaphatja az
istenit, ha egyébként nincs birtokában; hogy létezik egzisztenciális ítélet; hogy az embernek nem
kell elpusztulnia a megváltó rendszerben magában?*” (CV 445–446.)

Az etika és vallás közti fal áttörésének benső kényszere és áttörhetetlenségének tuda-
ta: ez a paradoxon uralja legerősebben a fiatal Lukács filozófiáját. Ebben a bensőleg
dialogikus, mert dilemmákat hordozó filozófiában az etika és a vallás viszonya az 1918
végi fordulatig megmarad paradoxnak. S nemcsak megmarad annak, de ez a paradoxitás
a fordulatnál éri el a tetőpontját, különösen, ha Lukács ellentétes végkövetkeztetésű cike-
keire, A BOLSEVIZMUS MINT ERKÖLCSI PROBLÉMA ÉS A TAKTIKA ÉS ETIKA című írásra gondolunk.

Ezek az írások közismert jelképei Lukács fordulatának, már csak azért is, mert az
első cikk nagyjából akkor lát napvilágot (1918 decemberében), amikor a második szü-
letik – épp az előző cáfolatára. Újkori teoretikus soha ilyen hirtelen nem fordított hátat
meggyőződésének belső okokból. Ám ha egy fordulat belső okokból megy végbe (külsők-
ről nincs tudomásunk), ott jelen kell lennie a *dilemma* idősávjának. Ezt az idős Lukács
meg is nevezi. Az „*utolsó ingadozása*” (TO 698.) idejének hívja. Azt igyekszem majd iga-
zolni, hogy ekkor Lukácsnál a dilemma törésvonala átmetszi az etika és a vallás kér-
déskomplexumát, s éppen az etikának a vallásiba való áttörése, paradoxonnal való
telítődése helyénél mozdul el. Előadásom ennek a szaturációs pontnak a közelebbi betá-
jolasát tűzi ki célul.

2. Kant, Hegel, Kierkegaard

Az idős Lukács kifejezését említettem, az „*utolsó ingadozás*”-át. Hadd fűzzem össze még
két ponton a pályáiv korai és kései szakaszát. Az egyiket csak jelzem itt, hisz előadásom
jó része amúgy is erről fog szólni. Van egy különös összetétel, amely többször is felbuk-
kan Lukács etikajegyzeteiben mind az 1910-es, mind az 1960-as évek közepén. Ez így
szól: a „*kerülőút etikája*”. A másik: tudtommal egyetlen Kierkegaard-hely van, melyre
Lukács szövegszerűen hivatkozik etikajegyzeteiben – fiatalon, idősen egyaránt (DJ 373.,
VzE 54.). Ez az idézet A HALÁLOS BETEGSÉG című Kierkegaard-műből való: „*[N]em úgy van,
ahogy a filozófusok állítják, hogy a szükségszerűség a lehetőség és a valóság egysége; nem, a va-
lóság a lehetőség és a szükségszerűség egysége.*” Kierkegaard gondolata eléggé fontos lehetett
Lukácsnak, ha fél évszázadot és két világháborút át tudott vészelní a memóriájában.

Mindenesetre, ha mottó kerestetne Lukács etikai gondolkodásához, én ezt ajánlanám. Ez a gondolat ugyanis annak a három filozófusnak a szellemét idézi meg, akik Lukács etikai gondolkodásához a fő kérdéseket föltették. Ők: Kant, Hegel, Kierkegaard. Meggyőződésem szerint az ő vitájuk inspirálta Lukács legsajátabb etikai kérdését. Így ahhoz, hogy ezt a kérdést tisztázzuk, akár Kierkegaard imént idézett gondolatán keresztül is beléphetünk a Kant–Hegel–Kierkegaard-háromszögbe.

Az, hogy a szükségszerűség a lehetőségnek és a valóságnak az egysége, tudjuk, Kant és Hegel tétele. Azt is tudjuk, hogy olyan tétel ez, amelyet Kant és Hegel épp ellenkezőleg ért. Kant a lehetőség, azaz a morális törvény adta szabadság felől jutna el a szükségszerűséghez. A valóság – a beteljesült lét értelmében – nem olyan fontos neki. Arra megteszi az *als ob*: egy mintha-valóság. Hegel ellenben a valóság felől, a szellem történelmi alakulása felől jutna el a szükségszerűséghez. Neki viszont a lehetőség – az egzisztencia lételemősége – az, ami nem olyan fontos. Arra Hegelnek megteszi egy másik „mintha”, egy mintha-szabadság: a felismert szükségszerűség. Velük áll tehát szemben Kierkegaard opciója: „a valóság a lehetőség és a szükségszerűség egysége”.

Ez az opció két dolgot mond ki. Egyik: hogy a legátfogóbb és ezért a legalapvetőbb fogalom a valóság, és nem a szükségszerűség. Másik: hogy a valóság lehetséges és egyben szükségszerű. Értsd: az egzisztencia valósága eredendően paradox. Nem tisztán létesülés, sem tisztán fennállás. Az Ennek Kierkegaard-nál úgy van léte, hogy lehetőségként van.⁴

Mi az, ami ellenben Kierkegaard-nak nem olyan fontos? Az, hogy az egzisztencia *lehetőség-valósága* miként válik történelmileg *szükségszerűvé*, válhat-e ilyenén egyáltalán. Kierkegaard-t nem érdekli, hogy lehet-e az egzisztencia paradox valóságelvének történelmileg produktív etikája. Ez az, ami viszont Lukácsot érdekli. Ez az ő filozófiai kérdése, s nagyjából már A TRAGÉDIA METAFIZIKÁJA (1910) óta. Itt mondja ki, hogy „a tragédia harca a történelemért” való (IM 510.) tragikus harc. Mert a tragédiában, közelebről a tragikus hős etikailag értelemmel teli tetténél ütközik ki, hogy a történelem mivolta „inkongruens” magával az emberi értelemmel. A tragikusság (az etikai tett) és a történelem viszonya ezért lesz „a drámai forma legmélyebb paradoxonainak egyike” (IM 509–510.) Lukácsnál. Ennek már 1911-ben le is vonja a konzekvenciáját: „a tragikum... nem lehet történelemfilozófiai fogalom a számomra” (LEV 393.). A tragédia harca a történelemért – szívesen mondanám: a fiatal Lukács harca – vagy elbukik, vagy egy új etikát fog követelni.

Mint látható, elsősorban Kierkegaard segíti hozzá a fiatal Lukácsot saját kérdéséhez. Döntő szerepét már csak ezért sem lehet eléggé méltatni. Annak, hogy ez a szerep mennyire döntő, Lukács 1918-ban még tudatában volt: Kierkegaard „*egyetemi éveim óta szüntelenül kíséri fejlődésemet*”, írja ekkor (IM 767.). A REGÉNY ELMÉLETÉ-RŐL még idősen is elismeri, hogy műve kísérlet volt „*Hegel kierkegaard-osítására*” (RE 485.); az esszéik időszakát egyenesen Kierkegaard-korszaknak nevezi. Lukács 1918-ban a heidelbergi habilitációs előadásában is Kierkegaard Hegel-kritikájáról beszélt volna első helyen (CV 75.). Az 1918-as fordulat két fő írásában is ott van Kierkegaard, habár név nélkül. A BOLSEVIZMUS MINT ERKÖLCSI PROBLÉMA című írásban a bolsevikok hitét „*credo quia absurdum est*” hitnek titulálja (F 41.). Erre a bizonyos „abszurdumra” úgy hivatkozik korábban, mint Tertullianus és egyúttal Kierkegaard alapszavára („*das Tertullian-Kierkegaardsche »Absurdum«*”, HN 88.). A TAKTIKA ÉS ETIKÁ-ban pedig az áll, hogy „*Hegel rendszerének nincs etikája*” (F 128.). Erről a tételről is Lukács adja írásba később, hogy Kierkegaard-tól való.⁵

De ami ennél fontosabb: Lukács maga is kierkegaard-inak tartotta saját fordulatának etikáját. 1921 elején arról beszélnek Balázs Bélával – erre később még visszatérek –,

hogy a kierkegaard-i individuális etika vitte őket a kommunista pártba, amely azonban ezt az individuális etikát kizárta.⁶ Lukács abszurdot hívó etikája kortársai egy része előtt is evidens volt. Sinkó Ervin OPTIMISTÁK-jában például a Lukács-alteregő Vértes így búcsúzik el a főhős Bától a kommunisták új etikájáról folytatott vitájuk végén: „*olvasson valamit Kierkegaard-tól. Nekem erős a gyanúm ugyan, hogy ő maga hitellen volt, de tudtommal senki élesebben nem látta meg a hit kardinális fontosságát és megszerzhetetlenségét, mint ő*”.⁷ Ha Lukácsnak a Párthoz fűződő majdani viszonyára gondolok (erről később), nagyon is igaznak tűnik Vajda Mihály első hallásra túl sommás megállapítása: Lukács „*élete végéig Kierkegaard követője maradt*”.⁸

Miért volt Lukács számára fontos Kierkegaard? Nem elsősorban egzisztencializmus, hanem éppen *etikái* miatt. A többes számot azért hangsúlyozom, mert Lukács Kierkegaard-nál *három* rivális etikát talál. Először is: az etikai stádium etikáját, amely gyökerében kantianus etika. Aztán az ún. „*első etika*” és a „*második etika*” distinkcióját, vagy ahogy Lukács írja: a „*képződményekkel*”, illetve a „*lélekkel szembeni kötelességek*” etikájának különbségét (LEV 595.). Kierkegaard első és második etikáról (erste Ethik, zweite Ethik) A SZORONGÁS FOGALMA bevezetőjében ír; Lukács minden bizonnyal innen veszi át a DOSZTOJEVSKIJ-JEGYZETEK-hez. Az első etika nagyjából a hegeli JOGFILOZÓFIA morálja (antietikája), amely az államot „*magában ésszerűnek*” és erkölcsösnek fogja fel (DJ 247.). A második etika pedig Kierkegaard saját etikája, a vallási stádiumé, amely, mint tudjuk, éppen az etikai felfüggesztését írja elő. Fontos megjegyezni, hogy Lukács e paradox második etikát maga is hangsúlyozottan *etikának* veszi: „*egzisztenciális, metafizikai etika*”-nak nevezi, és az „*abszolútummal való kapcsolat egyetlen eszköze*”-nek hívja (HE 362.). Sőt, Kierkegaard-ról szólva még a kései MEGÉLT GONDOLKODÁS is az etikai mozzanatot emeli ki. „*Kierkegaard: a művészetnek mint életelvnek az elutasítása egy fokozatosan, igen ellentmondásosan kialakuló etika nevében.*” (CV 20. Kiemelés tőlem – H. O.)

Elmondható hát, hogy a fiatal Lukács a *stádium-etika* Kantja, az *első etika* Hegele és a *második etika* Kierkegaard-ja közti háromszögben próbálta fellelni saját etikáját. Lukács egyedülálló etikai kísérlete volt megletni e három, egymással oly kevésbé rokonítható etika szintézisét. Hogy miért akarta Lukács a három etika szintézisét? Mert sem Kant, sem Hegel, sem Kierkegaard etikáját nem tudta mellőzni. De azonosulni sem tudott egyikkel sem. Miért?

Kant nélkül az etikának nincs immanenciája. A „*forma aprioritását*” – vele az etikai formáét is – kifejezetten kanti értelemben vallja a fiatal Lukács (HN 42.). De ez az etika csak posztulálja a beteljesedést. A következmények világát nem tekinti saját ügyének. *Hegel nélkül* viszont nem ütközik ki a lelkiismeret semmissége, az etika nem törik meg a történelem túlhatalmán. Elég A SZELLEME FENOMENOLÓGIÁJA Hegelére gondolni, ingerült kifejezéseire a lelkiismeret „*morális zsenialitásáról*”, „*magános istentiszteletéről*”.⁹ Nos, a fiatal Lukácsnak idegen volt Hegel lelkiismerettel szembeni elutasítása, államrezonmorálja, a gondolkodás és lét azonosságát valló pánlogizmus. Viszont egyre közelebb került hozzá a történő valóságról, a történelmi hatni tudásról gondolkodó Hegel. *Kierkegaard nélkül* pedig az etikának nem lehet köze az abszolútumhoz, még ha ez a kapcsolat maga az abszurd is. Ez volt talán a legfontosabb Lukácsnak. Őt mindvégig foglalkoztatta a „*misztika etikája*”, és vele a kérdés, hogy „*vajon a misztika nem valamiféle (per se) etikai viszony Isten és ember között?*” (DJ 427.). De Lukács Kierkegaard-t sokáig nem tudta elfogadni a hit lovagjának, csak a rezignációénak. A DOSZTOJEVSKIJ-JEGYZETEK számos utalása szól arról, hogy Kierkegaard épp a hit kudarcát, a „*kereszténység lehetetlenségét*” teszi meg számára (DJ 277., 299., 363.).

A Kant–Hegel–Kierkegaard-hármas Lukács 1918 végi fordulatának is főszereplője, mint ezt egy másik előadásomban, amelyet ez év tavaszán tartottam, már fölvettem. Javaslatom ez volt: Lukácsnál az „utolsó ingadozást”, a fordulat dilemmáját értsük *etikai* dilemmának. A dilemma pedig ebben áll: *Kant vagy Kierkegaard etikája tudja-e Hegel történelemfilozófiáját etikáivá tenni?* Felvetésem így szól: Lukács ki akarta pótolni a hegeli történelemfilozófia etikai deficitjét. Egy történelmileg produktív etikát keresett, és erre két módon vélt rálelni. Hegel történelemfilozófiáját a BOLSEVIZMUS-cikk döntően Kant etikájával akarta kiegészíteni, míg a TAKTIKA-cikk döntően Kierkegaard etikájával. Azért hangsúlyozom a megszorítást, hogy „döntően”, mert Lukács alapvető célja, hogy szintézist vigyen Kant, Hegel és Kierkegaard közé, változatlanul megmaradt. A szintézisnek csak centruma fog megváltozni a fordulatánál: Kant etikája helyett Kierkegaard etikája.

Ámde abból, hogy Lukács *fordulata* valójában min *fordul meg* etikailag, ez a centrum-áthelyeződés még vajmi keveset árul el önmagában. Tovább kell haladnunk a fiatal Lukács saját etikai kísérletének voltaképpeni sarokpontja felé.

3. A „kerülőút etikája”

Idestova száz év telt el Lukács fordulata óta, de abban a kérdésben, hogy a fordulat dilemmája miben is állt, nincs egyetértés még a közelebbi és a távolabbi Lukács-tanítványok között sem. Heller Ágnes például az önválasztás tudatos és öntudatos gesztusát látja a fordulatban. Lukács nem a bolsevizmust választotta, hanem bolsevikké választotta magát, írja.¹⁰ Vajda Mihály „*átbillenés*”-t¹¹ lát inkább az ekkori Lukácsnál, az évtizedes hezitálás végét. Vajda kifejezése arra vall, hogy ő Lukács pálfordulásában nem a választás tudatosságát látja, mint inkább kedvező alkalmat, *opportunitást* lát a hitre. Lukács belefáradt az évtizedes küzdelembe, és most hittel megragadott egy kedvező alkalmat, egy új történelmi esélyt.

Kis János néhány évvel ezelőtt fontos tanulmányt szentelt a lukácsi fordulat morális dilemmájának. Szerinte a BOLSEVIZMUS-cikk és a TAKTIKA-cikk ellentéte könnyen feloldható, minthogy itt nincs szó másról, mint az ismételt megfontolás (deliberáció) „*szokásos lépései*”-ről.¹² Újra átgondolni egy kérdést akkor indokolt, ha valami megváltozik vagy a kérdéses dologban, vagy a kérdezőben. Lukács esetében csak a kérdezőben változhatott meg valami, minthogy külső impulzus Kis János szerint sem érte Lukácsot. Kis úgy látja, két új faktor lép fel Lukácsnál 1918 kora telén a BOLSEVIZMUS-cikk után és a TAKTIKA-cikk előtt. Egyik egy új belátás: a demokrácia útja mégis lehetetlen. Másik egy új elv: a negatív felelősség elve.¹³

A Kis-féle deliberációs hipotézis bizonyítóerejét azonban gyöngíti, hogy a két faktor közül az első nem állja meg a helyét, a másik viszont nem új. Ugyanis a demokrácia útjának lehetetlenségét nem állítja a TAKTIKA-cikk. Csupán azt, hogy a proletariátus harca kezdettől fogva jogrenden kívüli. Az tehát, hogy a politizálása demokratikus legyen, a proletariátus számára nem *lehetetlen* Lukács szerint, hanem *közömbös*: taktikai ügy. Ami pedig a másik állítólagos újdonságot illeti: a negatív felelősség elvével Lukács jó néhány citátum idézésével számot vet már évekkel korábban, 1915-ben a DOSZTOJEVSKIJ-JEGYZETEK-ben.¹⁴ Ráadásul: az etikai következményelv, a világtrendszerek áldozataiért való egyéni bűnvállalás gondolata ott van már a BOLSEVIZMUS-cikkben is;¹⁵ a fordulat kiváltásában tehát nem lehetett szerepe.

Van azonban Kis írásában egy lényeges észrevétel. Lukács mindkét cikkében azt a megoldást részesíti előnyben, írja, amelyet *kerülőútnak* hív, szemben azzal az úttal, ame-

lyet a „*hirtelen hőstett*” útjának nevez.¹⁶ Ez fontos meglátás. Egy dilemma megértésében mindig döntő, hogy az ellentétes végkövetkeztetésű alternatívákban van-e mégis közös döntési elv, közös etikai platform. Az „utolsó ingadozásnak” mint teoretikus libikókának ez a kerülőút-probléma a *tengelye*. Kis a kerülőút fogalmának azonban sajnos kizárólag politikai jelentést tulajdonít, és ezért részben szűken, részben erőltetetten értelmezi.¹⁷ Gyanítom, hogy elkerülte a figyelmét a kerülőút fogalmának *etikoteológiai* előtörténete a fiatal Lukácsnál. Ám e nélkül az előtörténet nélkül vajmi kevés érthető meg Lukács fordulatának etikai dilemmájából. Kevés érthető meg mindabból, ami ebben a dilemmában felvillan a BOLSEVIZMUS-cikk és a TAKTIKA-cikk ellentétes konklúziójának közös háttereként: Lukács *saját* etikájából.

Mi tehát a kerülőút (Umweg) fogalmának etikoteológiai előtörténete Lukácsnál? A kifejezés eredetére tudtommal sehol nem hivatkozik Lukács, de egy forrás valószínűsíthető. Ez Simmel, aki, mint tudjuk, kivételesen nagy hatással volt Lukácsra, személyes kapcsolatban is állt vele. Simmel kedvenc kifejezéseinek egyike volt az Umweg.¹⁸ Olyannyira, hogy ennek terminusértékére Fehér M. István külön felhívja a figyelmet.¹⁹

De Lukács nem Simmelt kommentálva használja a *kerülőút* (*kerülőutak*) *etikája* – más néven pedig: a Werkethik, a (nevezzük így) *teremtés-etika* – kifejezést az 1910-es évek elején, hanem Eckhart mester írásait értelmezve. Különösen az az Eckhart-szöveg kelti fel Lukács figyelmét, amely Jézus látogatásáról szól a tevékenykedő Mártánál és az áhítatos figyelembe belefeledkező Máriánál.²⁰ Jegyzetcímetek idézek Lukács jegyzetfüzetéből: A KERÜLŐÚT ETIKÁJA. ECKHART (MÁRTA ÉS MÁRIA); ECKHART ETIKÁJA. A MŰ CSAK KERÜLŐÚT (JM 152., 153.). Márta munkálkodása Jézus jelenlétében nem hogy nem istentelen, írja Eckhart, hanem éppen úgy Istenhez vezető út, mint a jámbor Máriáé. Lukácsnál a szembeállítás sokkalta élesebb: Márta munkálkodásában (Werktätigkeit) egy *valóságos világhoz szükséges etika* jelképét látja. Ellenben az áhítatba belefeledkező Máriát úgy hívja, hogy „*vallásos esztéta*”, és a kerülőút ellenfogalma, a „*hirtelen hőstett*” jut eszébe róla (JM 152.). Dosztojevszkij ez utóbbi frázissal az „*ábrándozó szeretetet*” illeti, amely egyetlen tettel, egy csapásra remél a megváltottsághoz elérni (DJ 197.). Lukács ezt mindig elutasította. (Apróság ugyan, de az eckharti Márta–Mária-példázat Lukácsra tett filozófiai hatásának jellemző – és Kantra vonatkozóan fontos – példája ekkori jegyzetfüzetének bejegyzése: „*K[ant] és Sch[openhauer] nagyjából úgy viszonyulnak egymáshoz, mint Márta és Mária Eckhartnál.*” (HN 137.)

Eckhart etikáját röviden így summázza Lukács: „*Eckhart életművészete mindenütt elkerüli az esztétaságot.*” (JM 153.) Arról meg, hogy miért fakad ez a teremtés-tevékenykedés mint etika kerülőútjából, a következőket írja: „*Egészen világos, a mű itt kerülőút, maga a közömbös. Ám éppen ezért elkerülhetetlen. A világ nem »próbatétel«, nem »kontrasztja« a szentségnek. [...] Csak a lét az, ami számít. [...] Ám éppen ezért nem szabad közvetlenül a lényeket akarni.*” (JM 153.) Ezek szerint a hirtelen hőstett *lényeket* akar (közvetlenül), míg a kerülőút etikája tényleges létet: *valóságot*. Ez utóbbihoz belebocsátkozás kell a világba: mű, munkálkodás, tett, etika. Ám ez nem végcél, csak kerülőút. Közömbös a végcélhoz képest – lévén az: beteljesült lét –, ám elkerülhetetlen.

A mű, az etika az ember kerülőútja a világ megváltásához. Ez nem Isten ellen való tett. Ellenkezőleg: *imitatio dei*, Isten követése. Lukács ugyanis azt írja Eckhart nyomán, hogy Isten szintén kerülőúton ér el a világ és az ember megváltásához. Lukács itt a Frankfurti Névtelen eckhartianus NÉMET TEOLÓGIÁ-jára hivatkozik: Istennek, „*ha meg akar nyilatkozni – s ez mindenhatóságának következtése –, végessé kell válnia*” (JM 150.).

Ugyanerre a műre utal A TRAGÉDIA METAFIZIKÁJA is egy idézettel: „*Minthogy Isten nem képes teremtmény nélkül hatni és mozgatni, ezért teremtményben és teremtmény által kell megtennie.*” (IM 494.) A magasrendű célhoz Istennek alacsonyabb rendű médiumot kell választania: a tevékeny embert a maga végességével. Léven, idézem továbbra is Lukácsot, „*az ember lényege a tevékenység, ez azonban csak a végesben lehetséges*” (JM 150.). A tevékeny ember tehát Isten egyetlen útja, hogy megnyilatkozzék – ámde egyetlen korlátja is egyben. Lukács következtetése: „*ezek szerint a »kerülőút« Isten megnyilatkozására is fennállhat*” (HN 166–167.).

Eckhart nem esztétizáló, valóságközeli Werkethikje ellenirányú kerülőutakkal számol Lukács szerint. Ember és Isten ellenirányú kerülőútjával – de hasonló célhoz közelítve. Isten önmegnyilatkozást akar, az ember megváltást. Az út Istennél a beteljesedésé, az embernél a teljessé válásé. Az út, amin kerülniük kell a teljesedéshez, a *végeség*: Istennek az ember, az embernek a forma. A kerülőutat bejárva célt érni Isten oldaláról nézve annyi, mint az embert *túljuttatni* önmagán, az emberéről nézve annyi, mint a formát *felülmúlni* a formán túliban.

Az eckharti teremtés-etika kettőssége, *dichotómiája* éppen ebből az ellenirányúságból fakad. Az ember, amikor kerülőutat jár, nem a végcélhoz evidensen odavezető „egyenes” utat járja; a végcél tehát az ő útja számára transzcendens. Istennek viszont minden út immanens; a kerülőúton is önmagát nyilatkoztatja ki. Ebből fakad a kettősség. Miben áll a mű? A kerülőút végcélja-e vagy pedig maga a kerülőút? Az etikának túlnanja-e a mű vagy az etika azonos a művel, akár úgy is, hogy benne munkál? A mű által jutunk-e a megváltáshoz, vagy a mű az, amelyben megváltatunk? A műhöz képest transzgresszív-e vagy inherens-e a teremtés-etika; előfeltétel-e vagy bennefoglalás; *művet létesítő* etika-e vagy *műben létesülő* etika? (Talán érdemes jelezni ez utóbbi különbségtétellel kapcsolatban, hogy a műben létesülő etika, illetve a művet létesítő, művet eredeztető etika különbsége A REGÉNY ELMÉLETÉ-ből való. A műben *létesülő* etika a regény etikája, állítja itt Lukács (RE 528–529.),²¹ míg a többi irodalmi műfajé művet *létesítő*, vagyis eredendően a művön kívül álló, azt megelőző – előfeltételként fungáló – etika.)

Lukácsnál a teremtés-etika dichotómiájának mindkét ága megjelenik. Sőt, az eckharti Werkethikre épülő, megrázó írásában, A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL szóló dialógusában Lukács sietve egyesíteni is próbálja a művet létesítő, illetve a műben létesülő etikát. A 'lelki szegénységnek' (egyébként ugyancsak Eckharttól átvett) fogalmában²² a „saját” kötelesség etikája egyrészt immanens a műhöz képest (IM 550–551.), mintegy benne létesül, másrészt viszont megelőzi, mondván: „*csak előfeltétel és út a műhöz*” (IM 549.). Ha Lukács saját kifejezéseivel akarjuk néven nevezni a kerülőút etikájának ezt a két ellenirányú aspektusát, hívhatjuk az immanens változatot az *erény etikájának* is (IM 550.), a transzcendens változatot pedig az *áldozathozatal etikájának* (JM 153.).

A kerülőút etikája e tekintetben azt a dilemmát tükrözi, amely Lukács *disszonancia*-fogalmában is tetten érhető. Ez a dilemma, miként azt tavaszi előadásomban²³ elemeztem, a következőben áll. Vajon az embernek előlegeznie kell-e a megváltottság világát, vagy inkább csak radikális lehetővé tételére tartsa magát hivatottnak? Etikái értelemben ez a kérdés így tehető fel a fiatal Lukács fogalmaival. Vajon minek kell a kerülőút etikája centrumában állnia: a kerülőút *végcéljának* vagy *menetének*? Élhet-e az ember egy mostani, határolt körű megváltott világot (a művészet vagy a jóság léte adta világot), amely „*eleven élet*”, valóság lévén szükségképp heterogén világ? Vagy azért kell élnie, ami a majdani megváltott világot lehetővé teszi, azaz a radikális homogenizálás etikai tettéért, amelynek viszont nincs aktuális világa, mert az etika világként irreális?

A teremtés-etika dichotómiájával s kettős változatával ahhoz a két filozófushoz értünk, akiket Lukács kapcsolatba hoz a kerülőút eckharti etikájával.

A KERÜLŐÚTAK ETIKÁJA ÉS AZ ÁLDOZAT, szól az egyik jegyzet cím Lukács 1911-es füzetéből. Lukács itt együtt tárgyalja a „klasszikus misztikus” Eckhart mestert a „romantikus misztikus” Kierkegaard-ral és az „áldozathozatal etikájával”, melyre Ábrahám áldozata a példa a FÉLELEM ÉS RESZKETÉS-ben (JM 153.). Ám a jegyzetfüzetek egy másik filozófusnál is említést tesznek a kerülőút etikájáról. Ez különös módon Kant. Nem futó ötletéről van szó. Ezt jelzi az is, hogy mikor fél évszázad múlva az idős Lukács etikajegyzeteiben kétszer is feltűnik jegyzetcímként a „kerülőút etikája” kifejezés, ez mindkétszer Kant neve kapcsán történik (VzE 112., 126.).

Rögzítsük egyelőre a tényeket: a fiatal Lukácsnál a kerülőút etikájának útja *Eckhart* mesternél indul el, és tőle kanyarodik el egyfelől *Kant*, másfelől *Kierkegaard* felé. Tehát a közel tíz évvel későbbi fordulat dilemmájában az alternatívákat képviselő etikák, *Kant* és *Kierkegaard* etikája itt, a kerülőút etikájában mutatkoznak először alternatíváknak. Csak míg 1918-ban az etika *történetfilozófiai* alternatíváit fogják képviselni, addig 1911-ben az etika lehetséges *létfilozófiai* kerülőútjait reprezentálják.

Haladjunk tovább a kerülőút etikoteológiai előtörténetében ez utóbbi kérdés nyomán a létfilozófia felé. Lukács a MEGÉLT GONDOLKODÁS-ban meghökkentően pontosan emlékszik: az „ontológiai szemlélet” térnyerése, az „ontológia csírája” mint „tendencia” valóban „már az esszé-korszaknak is az alapja” (CV 19.). De miért épp ők – *Kant* és *Kierkegaard* – jelentik meg a fiatal Lukács etikájában az ontológiai problémát? A válaszhoz bele kell mennünk abba, mi tette az etika, az esztétika és a vallás viszonyát *viszályá* Lukács számára az 1910-es évek elején.

4. Az etika mint létfilozófiai dilemma

„Csak a lét az, ami számít” – idéztem az imént a fiatal Lukácstól, akinek jegyzetfüzetei a vallás és az etika esetében kétféle létről beszélnek. A vallásnál egy világot alkotó létről, az etikánál viszont egy tényleges világot nem alkotó létről, amely tehát a valóságos létben mégis hiányt szenved (HN 57.). Az etika immanens tett ugyan, de csak „posztulatív lét” (HN 68.). A Sollennek nincs teljese, örök követelés, intelligibilis világ. Az etika szférája („világa”) homogén, ám Lukács szerint „minden lényegi értelemben véve homogén világ irreális” (HN 46.), és „a homogén mű [Werk] még nem megváltás” (HN 165.). Csak az etikai tételező aktus, maga az immanens etikai tett valóságos. Az etikai öntételezés, a jó melletti döntés a valóság aktusa: önnönvalóságunké (Selbstheit).

A vallás az etikával ellentétben „teljesedett lét” (HN 57.). Ám ez a lét transzcendens. Lukács 1910–11-es jegyzetfüzeteiből kiderül, hogy ezt a transzcendenciát Lukács (a negatív teológia és misztika Schellingén és Kierkegaard-on át a haszidizmusig ívelő hagyományát követve) igen szigorúan érti. A vallás mint teljesedett lét kizár minden e világot. Megfosztást követel önnönvalóságunktól is. „Aminek léte van, ideje vagy helye, az nem érintkezik Istennel”, idézi Lukács Eckharttól (JM 154.). Mondhatni: a vallás olyan világ létezésének ígérete, amelynek e világi létünk számára nincs valósága.

Ebből kiviláglik, hogy indulásakor etikoteológiai értelemben milyen filozófiát keresett Lukács. Az etikából szüksége lett volna az immanenciára, az etikai tette, mert ez valóság. A vallásból pedig a teljesedett létre lett volna szüksége, mert ez világot alkot, amelyben élni lehet. A két igény együtt nyilvánvalóan nem teljesíthető. Az etika és a vallás kérdése – avagy miként Lukács írja: „a tettnek és a létnek a kérdése” (HN 166.) – így módon egymás ellenében van feltéve. Ez az etikoteológiai viszály lényege.

Nem véletlen, hogy Lukács már az 1910-es évek elején egy időben foglalkozik az etika esztétikai műfajával, a tragédiával és a vallás esztétikai műfajával, a kegyelemdrámával, a nem tragikus drámával.²⁴ A (tragédiabeli) *immanenciának* és a („románbéli”) *kegyelemnek* mint együttes problematikának ez az első felbukkanása Lukácsnál. Lukács ugyanakkor mind a tragédiának, mind a kegyelemdrámának kezdettől fogva kereste azt a formáját is, amely a tragédia és a dráma műfajspecifikus „időtlensége” ellenére képes megjeleníteni a *történelmi-időbeli* viszonyokat. Ez nem csupán a DRÁMAKÖNYV-ből látszik. A történelmi faktor jelenléte miatt lesz a tragédiában Szophoklész mellett fontos Shakespeare, a kegyelemdrámában pedig a bölcs időtlen alakja mellett a mártír. A fiatal Lukács esztétikája soha nem volt esztétizmus. Mindig elkötelezett volt annak, hogy kérdései a történelemre is vonatkozzanak, még hogyha feleletekben sokáig szűkölködött is.

Az *esztétika* nem csak dilemmaképes diszciplína volt a fiatal Lukácsnak, de jó ideig az egyetlen megoldást kínálta etika és vallás viszályában. A művészet létét Lukács „*egzisztens létnek*” nevezi (HN 68.). A mű: együtt világ és valóság, egy bizonyos valóságkövetelés által szervezett világ immanenciája. Az esztétika etikaidegen, hiszen *teljesedett* lét. Ámde vallásidegen is, mert teljesedése *e világi*: a műalkotást átéljük. Nem véletlenül emeli indulásakor Lukács az esztétikát kvázi e világi megváltássá: „*Az esztétika az egyetlen tudomány, ahol a végső egység már a tapasztalat szintjén adott.*” (HJ 292.) Szögezzük le, az etika posztulatív, valódi lét nélküli *valóságának* két léttel bíró világa, mondhatni, két beteljesült *túlvilága* van a fiatal Lukácsnál: a vallás és az esztétika. Az etika eme köztes helye esztétika és vallás között, mint később látni fogjuk, fontos szerepet játszik majd az 1918-as fordulat dilemmájában.

Az 1910-es évek elején Lukács olyan etikát keresett, mely az etika merő posztulátumjellegét, léthiányát leküzdheti. Olyant, amely áthidalja azt a szakadékot, hogy az etika szférája homogén, míg a valóságos lété heterogén. Márpedig a fiatal Lukács a valóság, a *heterogenitás felől* gondolkodott a művészetről, filozófiáról és etikáról egyaránt. „*Ha a világ egyanyagú lenne – nem kellene művészet (és így, ha Sein=Denken – nem kellene filozófia)*”, írja 1910 végén (DM 385.). Az etikáról pedig ezt veti papírra nagyjából ekkor: „*A valóság heterogén világa számára... etika (művesség-munkálkodás [Werkätigkeit]) szűkösgetetik.*” (JM 153.) A fiatal Lukács tehát a valóságos léthez, a valóság létéhez keresett etikát, nem fordítva. Eckhart munkálkodásmorálja, teremtetikája éppen ehhez: egy *nem létdeficités etikához* adott neki filozófiai muníciót.

Kérdés azonban, hogy a kerülőút eckharti etikája vajon miért dilemma alakjában adta Lukácsnak ezt a muníciót. Magyarán: Lukács miért épp Kantban és miért épp Kierkegaard-ban látta meg a kerülőút etikájának újkori filozófusait? A válasz megadását ott kell kezdeni, ahol Kierkegaard-t kifejezetten szembeállítja Kanttal az eckharti etika vonatkozásában. Ez a *bűn* kérdése.

Lukács ugyanis kiemeli Eckhartnál, hogy nála – ellentétben Kanttal és hasonlóan Kierkegaard-hoz – „*pontosan a tiszta vallás nem etikus volta mutatkozik meg: a bűn is csak anyag az üdvösség művéhez, út Istenhez*” (JM 154.). Kinek ne jutna eszébe e sorok olvastán a TAKTIKA-cikket lezáró, nevezetes Hebbel-idézet? „*És hogyha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy magamat ez alól kivonhatnám?*” (F 132.) Nos, Lukács ennek a gondolatnak az eredetijét Eckharttól jegyzi fel még 1911-ben. „*Ezért tehát, ha Isten valamiért mégis úgy akarja, hogy elkövettem a bűnt, akkor én nem akarom majd, bárcsak ne tettem volna.*” Mi több, Lukács mindehhez Kierkegaard Ábrahám-példázatát idézi fel, és ezt a TAKTIKA-cikkből úgyszintén ismerős okfejtést fűzi hozzá. „*Itt*

van etika és vallás viszonyának ősparadoxona: a bűnben magában véve nincs semmi rossz, a bűn akár a jó is lehet [...] – ám tetteinknek olyanoknak kell lenniük, mintha a legrosszabb volna.” (JM 154.) Nem csodálkozhatunk hát, hogy 1915-ben, a DOSZTOJEVSKIJ-JEGYZETEK egyikében Lukács már együtt említi a JUDITH-idézetet Eckharttal és Kierkegaard Ábrahám-példázatával (DJ 354.).

Nem vitás, a kerülőút etikájának egyik legfőbb szála a bűnvállalásé s az ebből fakadó paradox etikáé. Hogy ezt a paradoxitást miként érti Lukács Eckhartnál, íme a legbeszédesebb idézet: „*Az etika teszi a lelket – emberileg – homogénné; a léleknek muszáj fordulatot tennie [umkehren]: csak ha az etika ellenében viszi végbe az etikai mozdulatot – akkor lesz kész a kegyelemre.*” (HN 168. Kiemelés tőlem – H. O.) Itt ragadható meg a másik eckharti szál a bűn mellett: a lehetőségé. Lukács így idézi Eckhartot a NAPLÓ-jában: „*A lehetőség, az egyszerű megvalósulása egy lehetőségnek – mondja Eckhart –, annak mindenkori valóságát jelenti. Metafizikailag nincsen idő.*” (CV 420–421.) Ennyi már elegendő, hogy képet kapjunk arról, Kierkegaard miként kötődik Lukácsnál a kerülőút eckharti etikájához. Két szálon: a bűn és a lehetőség szálán – ezek futnak össze az etikát felfüggesztő áldozathozatalban. Eckhartnál az áldozathozatal formulája ez: Istent feláldozni Istenért. Kierkegaard-nál: a legszeretettebbet feláldozni a legszeretettebbért. Nála, mondtam már, az egzisztencia maga a megtestesült lehetőség. Annak lehetősége, hogy van bűn, amelynek mégsem zsoldja a halál, hanem éppen ellenkezőleg. (Mellékesen jegyzem meg, hogy a bűnmotívum, amellyel Lukács az 1910-es évek elején összeköti Eckhartot Kierkegaard-ral, Rudolf Ottónál is felbukkan pár év múlva, az 1917-ben megjelent A SZENT egyik passzusában.)²⁵

Mármost mik azok a szálak, melyek Kantot kapcsolják a kerülőút eckharti etikájához?

Lukács Kantot a kései művek (a VALLÁS-tanulmány és AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJA) felől érti meg, és ezért benne a „*morál esztétáját*” látja (HN 130.). Azt, aki az emberből, Lukács többször használt kifejezésével élve, „*morális műalkotást*” (HN 131., 137.) teremtene, s akinek kategorikus imperatívuszát így is érthetjük: Isten színe előtt „*emeld formává a tetteted*” (JM 151.). A „*morál esztétája*” frázis Kantra megy vissza, hiszen AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁ-ban Kant maga utalja a lelkiismeret fogalmát a „*moralitás esztétikája*” körébe. Azt is néven nevezi Lukács, amit Kant műteremtő morális tette megformálni hivatott. Ez: a lélek mint, úgymond, „*homogén istenanyag*” (JM 153.). Ezzel a megjegyzéssel egyébként Kant valóságérzékére is utal Lukács. Mondván: „*Kantnak teljesen világos érzéke volt a valóságbéli különemű [das Heterogene der Wirklichkeit] iránt.*” (HN 131.) Lukács logikája világos: csak az követelheti az ismeretelméleti és morális normativitás egyneműségét, aki az empirikus valóságot még *nem*, az intelligibilis valóságot pedig *már nem* tudja ilyenek.

A „*morál esztétikaként*” felfogott Kant már nem áll távol az eckharti teremtésetikától. A fiatal Lukács olvasatában Kant „*világosan látja*”, hogy „*az etika transzcendál a valóságba*” (HN 68.), látja az etika autonómiájának veszélyeztetettségét. Kantnál ezért lesz az etikának a vallással szemben *esztétikai* pillére Lukács szerint: a morális ember-művészet etikájának ezért lesz *esztétikai*, „*egzisztens léttel*” bíró támasztéka. Ígéret ez túlmenni azon, hogy az etikának kizárólag egyetlen pillanatban – a tragikus választás, a tett sorspillanatában – legyen valósága, már ha autonómiáját meg akarja őrizni. Lukács írja egyik Kant-kommentárjában, amely épp a KERÜLŐUTAK KANTI ETIKÁJA címet viseli: „*Meglehet, hogy az etika, a morális élet pusztán út Istenhez, és ennek teljesebbé csak Isten kegyelme révén lehetséges. [...] Amennyiben az Istenhez vezető út az etika... úgy az etikának, épp ezért, szükség-*

képp teljesen eviláginak, a vallással szemben teljesen autonómnak kell lennie.” (HN 139–140.) Kant morálját is a „*morál esztétája*” teszi rigorózussá, írja Lukács. Hisz aki művész, az csak hibát vagy hibátlanságot tud elismerni a művében, adiaphoront soha (HN 130–131.). Megjegyzem, a kerülőút kanti etikáját Lukácsnál egyébként csaknem ugyanilyen joggal nevezhetjük fichteinek is. Fichténél lesz az Én azonossá a tettel, mondja Lukács (LEV 291.), ami feltétele annak, hogy az etika egzisztenciális értelmet kapjon.

A fiatal Lukács olyan Kantot ábrázol, aki legalábbis megpróbálta meghaladni az etika merő posztulátumjellegét. Azt írja róla 1911-ben, hogy Kant „*nem a Leibnizbe ragadt múlt, hanem sokkal inkább Kierkegaard és Hegel: a jövő*” (HN 64.).

Az idős Lukács már nem tudja ezt látni Kantban. Sőt, igazat ad Nicolai Hartmannnak Kanttal szemben: ami Kantnál jelen van, az csak morál, nem etika. Mert az igazlelkűség célját képviselni kevesebb, mint igazlelkűnek lenni, s az igazmondás parancsa alacsonyabb rendű, mint igaznak lenni (VzE 112., 126.). Az idős Lukács ezt a hartmanni Kant-kritikát olyan jegyzeteiben visszhangozza, melyek a KERÜLŐÚT ETIKÁJA címet viselik, csak hogy immár elutasított etikaként. De az emlékek ködéből felderengő jegyzet-cím mutatja, hogy a létnek az etikával szembeni elsődlegessége éppen úgy álláspontja az idős Lukácsnak, mint a fiatalnak. Csak ekkorra már feledésbe merült számára, hogy fiatalon Kantot éppen egy efféle álláspont híveként tudta látni. És az is, hogy a kerülőút etikája eredetileg épp a lét követelését jelentette az etika számára. De ezen persze nincs mit csodálkozni. A nembeliség állítólagos történelmi sugárútja többek közt attól sugárút, hogy *levágja* a kerülőutakat – azok etikáival együtt.

Mindamellet: az idős Lukács mégsem tudta teljesen eltemetni a kerülőút etikáját. Van egy rövid etikai fejtegetés AZ ESZTÉTIKUM SAJÁTOSSÁGÁ-ban, amely emlékeztet a kerülőút és a „*hirtelen hőstett*” ifjúkori szembeállítására. Az idős Lukács a hőssé válás közvetett útját állítja szembe a hősiesség görcsös akarásának közvetlenségével: „*Etikailag bizonyára értékesebb, és az ember komplotségét jobban mozdítja elő, ha adott esetben egyszerűen azt teszi, amit megkövetelnek tőle, és ezáltal esetleg hőssé válik, mint ha akarát arra koncentrálja, hogy hősiesen viselkedjék. Goethének az »Ismerd meg önmagadat!«-tal szembeni ellenérzése itt is igazolást nyer; s egy mély etikai igazságot mond ki, amikor a Wilhelm Meister végső replikáiban Friedrich így szólítja meg a címadó alakot: »Saulnak látlak, Kís fiának, aki elindult, hogy atyja kancaszamarait megkeresse, és egy királyságot talált.«*”²⁶

A zárómondatban szereplő híres Goethe-frázist bizvást nevezhetnénk Lukácsnál a kerülőút etikájához fűzött *reménye* emblémájának. Hiszen a kerülőút etikája is olyan etika, mely saját posztulátumrendeltetését híven betölteni „indul el”, mégis többet remél „találni”, mint merő posztulátumot. Többet és főleg mást, mint etikát: beteljesedést – beteljesedett *lélet*.

Ezzel visszatértünk a fiatal Lukácsához. Számára tehát a Kant és Kierkegaard neve által fémjelzett út nem más, mint kétféle válasz arra, hogy a kerülőút etikája merrefelé *kerüljön*, ha a valóságos lét közelébe akar jutni. Két javaslat arra, hogy az etika hogyan találjon magának ontológiát. Kant az etika *esztétikai* kerülőútját képviseli, vagyis a tragédia formaelve útját. Ez az etika az adott világ ellenében felkeltett morális hajlandóság révén, a lélek megformálása és a megformált megtartása révén, az emberből megteremtett „morális műalkotás” által jutna el a valóságos léthez. Kierkegaard ellenben az etika *vallásos* kerülőútját reprezentálja. Azt az utat, amely a csak vallható, nem tudható, eljövendő világ felől adna értelmet e világi ellentétének, az etikának. Ez nem a tragikus hős tettének, hanem a „*vallásos tettnek*” (IM 803.) a formaelve, az etika ellenében véghezvitt etikai mozdulaté, egyszóval az áldozathozatalé.

Lukács beállításában az etika a „morálesztétika” felé elmozdított Kantnál *közvetetten*, míg a hitetlenség felé elmozdított Kierkegaard-nál *közvetlenül* határos a vallással. Ez a határ: frontvonal – az etikoteológia ütközőzónája. Megkockáztatom, Lukács beállításában Kant és Kierkegaard egyfajta alteregójává válik Ivan Karamazovnak. Alteregójává a hitetlenül hívők egyikének, akik, Lukácsot idézve, „*csak mélyebben szenvedő és mélyebben kereső testvérei az új keresztényeknek*” (IM 651.). Egy más alteregóiként ütköznek ki legjobban a különbségek közöttük. Lukács felfogásában az etika ahhoz, hogy valódi lét legyen, Kantnál az immanencia felé tesz kerülőutat, míg Kierkegaard-nál a transzcendencia felé. Azonban az etika mindkét esetben ontológiailag *releváns* kerülőutat jár. Hiszen mindkét esetben kizárólag a beteljesült lét ad értelmet az etikának. A Kant és Kierkegaard etikája fémjelezte kerülőút ezért lehetett egyben *válaszút* is Lukács számára az 1910-es évek eleje óta.

Az, hogy a kerülőút etikája miért *lehetett* válaszút a fiatal Lukács szemében, Eckhart mester teológiája révén volt megvilágítható. Az ellenben, hogy miért volt *muszáj* azzá lennie, Hegel történetfilozófiája felől érthető meg.

5. Az etika mint történetfilozófiai dilemma

A fiatal Lukács, utaltam már rá, elvetette Hegel „pánlogizmusát”. A lét és gondolkodás hegeli azonosítását, „*öntudatlan művészetnek*” (DM 384.), „*öntudatlan egyenműsítésnek*” (HJ 290.) tartotta, ahol is a kezdet formáltan előlegezi a véget. A történelemre vonatkozó hegeli filozófiát azonban nem vethette el. Hiszen láthattuk, Lukács számára már 1910-ben a történelem volt a tragédia metafizikájának *causa finalisa*. Lukács később, az 1910-es évek közepén az általa egyébként nem kedvelt Bergsonnal akarja elvenni a hegeli történetfilozófia pánlogizmusának kellemetlen mellékizét. Lukács Bergsonnal mondhatja ki Hegel igazát: „*A »történelem« mint a valóság lényege.*” (DJ 326.) Nos, épp az eckharti teremtés-etika tette lehetővé Lukácsnak, hogy Hegel *történelemről* szóló megfontolásait érdemük szerint vonja be egy *etikai* diskurzusba.

Hegel végül átengedte a történelmet az észnek, az abszolút szellemnek. Lukács pedig végül át fogja engedni azt az objektív szellemnek, a Pártnak. De mindkettőjük történelemszemléletét eredetileg a hérakleitoszi vízió nyugtázta le. Ez Hegelnél ismert, Lukácsnál talán nem annyira. Holott a shakespeare-i, történelmi tragédiát Lukács már 1910-ben „*hérakleitoszi tragédiának*” nevezi, szemben az antik éleival (IM 531.). Az értelemtelített mű szála egy vele inkongruens minőségbe szövődik bele, a szellem mint történelem súlyos szövetébe. Ez a sokatmondó kép uralja, már az eckharti teremtés-etika műfelfogását is magában foglalva, Lukácsnak A MŰ ÉS VALÓSÁG címmel tervezett dialógusához készült egyik jegyzetét: „*A szellem hatásszönyege, amely szönyegbe [a mű] beleszövődik.* (Sodró áramlatként elgondolandó.)” (DJ 413. Kiemelés tőlem – H. O. Egy másik töredékben egyébként, mely egy A MŰRŐL címet viselő íráshoz készült, feltűnik a „*kerülőút etikája*”-nak fogalma is, DJ 418.)

Lukácsnál, láttuk, a létdeficites etika Kierkegaard, a „*rezignáció lovagja*”, illetve Kant, a „*morál esztétája*” által létigérvényt kapott. De mindkét létigérvényt a *történelem rovására* kapta. Kant etikája köztudottan nem érzékeny a történelemre, amiként Kierkegaard-é sem az (DJ 296., 362.). Ily módon az etikai stádium és a vallási stádium Kant és Kierkegaard által képviselt kerülőút-alternatívája épp a „*sodró áramlatként elgondolandó*” történelmet kerülte el Lukács számára. Márpedig a világháború idejétől kezdve Lukács a *forma* ítélőszékének (IM 516.) elsődlegessége helyett a *történelem* ítélőszékének (HE 424.) prioritását vallja. Hegel etikahiánya (államrezonmorálja) ekkortól teszi föl mind sürgetőbb

kérdését Lukács etikájának. Ez a kérdés így szól. A kerülőút etikájának kanti és kierkegaard-i alternatívája, azaz az etikának az *esztétikai és vallási létre* szóló ígervénye vajon átváltható-e a *történelmi lét* ígervényére?

A háborúval Hegel visszavonhatatlanul kérdezővé vált Lukács etikájában. A hegeli kérdésnek ékkortól benne kellett foglaltatnia minden etikai válaszban. Ez így is történt: Hegel, illetve Bergson filozófiai jelenléte egyre erősebb Lukácsnál a 10-es évek közepén. Idéztem már Lukácsot, hogy REGÉNYELMÉLET-e Hegel „kierkegaard-osítása” volt. Ezt másutt úgy nevezi, hogy „*egyesítési kísérlete*” (CV 361.) Hegelnek és Kierkegaard-nak, azaz az első és a második etikának. A DOSZTOJEVSZKIJ-JEGYZETEK-ben Hegel és Kierkegaard etikája, Lukács szavát idézve, egymás „ellenképe” (DJ 374.), tehát *rangban egy nívón* állnak. Lukács szerint Hegel az első etikába vont be a másodikikat, míg Kierkegaard a másodikba az elsőt. A „*lélek vagy állam (objektív szellem)*” erkölcsi kontroverziáját egyenesen a „*szubsztancialitás dilemmájának*” nevezi (DJ 246.).

Az „*egyesítési kísérlet*” mögött tehát *dilemma* áll. Ám az első és a második etika egymásra vonatkoztatása nem csak ezért mutat már kifejezetten Lukács fordulatának etikai dilemmaszituációja felé. A DOSZTOJEVSZKIJ-JEGYZETEK egyike szerint a forradalmár az, aki csakis a második etika kedvéért teszi az elsőt (DJ 382.). A forradalmár etikájában tehát Lukács összeköti az első és a második etikát. A forradalmár csak és kizárólag a lélekért – a tisztán etikai célért – merítkezik meg és veszejt el magát bűne által erkölcsiségének ellentétében, a lélek nélkül való világban. Nos, a kerülőút etikája is kezd ebbe az irányba mutatni a háború folyamán. Lukács ugyanis a DOSZTOJEVSZKIJ-JEGYZETEK egy helyén a „*mű-morált*” így nevezi meg: „*az 1. és a 2. etika Egyszerréje*” (DJ 432.). A teremtetika, a kerülőút etikája tehát 1915-ben azt képviseli, mint koncepcionálisan a REGÉNYELMÉLET. Vagyis a hegeli történetfilozófia *etika nélküli* moráljának „*egyesítési kísérletét*” Kierkegaard *etikát felfüggesztő* etikájával.

Ám a kerülőút etikájának nemcsak ez az ága, az „*áldozathozatal etikája*” kezd *történelmi távlatú etikává* átfórmálódni a háború alatt, hanem a másik ág, az „*erény etikájának*” Kant inspirálta útja is. Erre jó példa a HEIDELBERGI ESZTÉTIKA fejtegetése az „*igazán abszolút etikai tételezésről*”: „*[A] döntés szabad akarata a szó szoros értelmében azt jelenti, hogy úgy kell cselekedni, mintha ez volna az első és az utolsó cselekedet a világegyetemben, mintha nem léteznének olyan okok, melyek ahhoz a helyzethez vezetnek, amelyben a döntés megtörténik, mintha a cselekvésnek közvetlenül az utolsó ítélet előtt kellene végbemennie, ahol az idő megszűnt, és a tettnek csak olyan következményei lehetnek, amelyek tisztá etikai szándékában ontologikusan vele együtt tételeződtek. Az így felfogott döntésben, az igazán abszolút etikai tételezésben jöhet csak létre az etikai szubjektum, a jellem.*” (HE 263. Kiemelés tőlem – H. O.)

Természetesen nem csak azért Kant inspirálta etikai út ez, mert az „*abszolút tételezés*”, mint már Heidegger kiemeli, Kant létfogalmának jellegzetes terminusa.²⁷ Két további és tartalmi ok miatt is. Egyik Kant szabadságfogalmának etikuma: a lelkiismeret döntése valóban olyan nála, „*mintha az utolsó ítélet előtt kellene végbemennie*”. Másik: Kanttól ismert a gondolat, hogy az embernek, ha nem akar az eredendő bűn mögé bújni, azt a döntést kell vállalnia, mintha az egész történelem „*maga-cselekedte*” tetsorozat volna.²⁸ Az persze, hogy Lukács az idézett szövegben a szándékkal *ontologikusan* együtt tételezett következményeket helyez egy eredeti döntés centrumába, már a kerülőút eckharti etikájának erőteljes létvonatkozását idézi. Azt, hogy a lét felől értendő az etika, és nem fordítva. De maga a létfogalom már itt is kezd *történelmi lét* értelmet kapni. A döntés eszkatológiája ugyanis azzal ad létet az etikának, hogy a döntést a következmények felől tételezi. Ezzel pedig az etikát szükségképp a történelembe emeli át. Csodálkozhatunk-e,

hogy Lukács az idézett textus előtt is és utána is együtt, egymás mellett említi Kant és Hegel nevét? (HE 263., 264.)

Hegel kérdése tehát az 1910-es évek közepén kezd válaszokat találni Lukácsban. Ezt mutatja mind A REGÉNY ELMÉLETE, mind pedig a HEIDELBERGI ESZTÉTIKA. Méghozzá: a kerülőút etikájának dichotómiája szerint kétféle választ. Sommásan kijelenthető ugyan, hogy A REGÉNY ELMÉLETE alapvetően Kierkegaard etikájával, a HEIDELBERGI ESZTÉTIKA viszont döntően Kant etikájával próbálja kitölteni a hegeli történelemfilozófia etikavákuumát. De a kép árnyaltabb. Valójában mindkét teoretikus mű önmagán *belül* is felmutatja a dichotómiát. Mint két másik előadásomban már szoltam róla, a kettősség a REGÉNYELMÉLET-ben az ironia- és a durée-platform között mutatható ki, míg a HEIDELBERGI ESZTÉTIKÁ-ban a transzcendentális és a fenomenológiai „szisztematizáció” között érhető tetten.²⁹

A kerülőút etikájának ezen a két ágán jutunk el a fordulat két írásához, a BOLSEVIZMUS- és a TAKTIKA-cikkhez.

6. A fordulat: kerülőutak elkanyarodása

Mint mondtam, Lukács 1918 végi fordulatának mint dilemmának a játéktere háromszöghöz hasonlítható, amelyet három filozófus szimbolizál: Kant, Hegel, Kierkegaard. Fenn, a csúcson Hegel; ez a pólus az etika hiányának pozíciója Lukács számára. Lenn, az alapon vele szemben Kant és Kierkegaard. Ők egymással is szemben állnak, minthogy Hegel pozitív alternatívái. Azt állítom: Kant és Kierkegaard a kerülőút etikája két útját képviselve válnak *ellenjelöltekké* ahhoz, hogy a történelem hegeli filozófiájához etikát kölcsönözzenek. Jobban mondva: abban ellenjelöltek Lukács számára 1918 legvégén, hogy melyikük etikája legyen domináns a másik két fél igazát is integrálni tudó szintézisben. Hogyan?

Vegyük előbb a korábbi írást, a BOLSEVIZMUS-cikket.³⁰ Ennek etikailag talán legfőbb mozzanata az *etikai akarat öntételezése*. „*Bármennyire a hegeli »List der Idee« módjára konstruálta meg Marx ezt a történelemfilozófiai folyamatot, hogy ti. a proletariátus a maga közvetlen osztályérdekeiért küzdve küzdi ki a világ felszabadítását minden zsarnokság alól, a döntés pillanatában – és ez a pillanat most itt van – elkerülhetetlenné válik a lélektelen empirikus valóságnak és az emberi, az utópikus, az etikai akaratnak ezt a szétválását meglátni.*” (F 38–39. Kiemelés tőlem – H. O.)

Ebből a „szétválásból” következik aztán a bolsevizmus és a demokrácia közötti vagy-vagy-választás. Az „*etikai akarat*” mintegy leválik a „*lélektelen*” e világi valóságról, szembefordul vele, és így előlegezi az eljövendő valóságot, az etikai demokráciát. Nem nehéz belátni, hogy a BOLSEVIZMUS-cikkben az „*etika akarat*”-nak a világ ellenében való – duális – tételezése közeli rokona annak, mint amit a HEIDELBERGI ESZTÉTIKA „*abszolút etikai tételezésnek*” nevez. Hiszen: a világ utolsó ítéletet idéző, *en bloc* etikai megítéléséhez mint tanúságtételhez előbb ugyanígy külön kell válni a világtól.

Könnyű észrevenni azt is, hogy ennek a rokonságnak mi az etikai ősforrása Lukácsnál. A TRAGÉDIA METAFIZIKÁJÁ-nak etikája. A tragédiában a hős az etikai öntételezésével, amely, Lukács szavát idézve, „*önnönvalósága*” sorspillanata, szembeszáll a világgal, meghal a jelen világ erkölce számára. Ez gyökerében a kanti dualitás etikája – a kierkegaard-i etikai stádium beállításában. Hadd idézzem ismét Lukács szövegét valóság és akarat elválásáról: „*a döntés pillanatában – és ez a pillanat most itt van – elkerülhetetlenné válik a lélektelen empirikus valóságnak és az emberi, az utópikus, az etikai akaratnak ezt a szétválását meglátni*”. Nos, Kierkegaard szinte ugyanezt írja a VAGY-VAGY-ban az etikai stádiumról:

„egyik oldalon látjuk az egész világot, a másikon pedig önmagunkat, a lelkünket. A kétségbeesés pillanatában megjelenik a szétválás”.³¹ Nemcsak a dualitásban idézi Kantot a kierkegaard-i etikai stádium, hanem az „*intelligibilis tetteben*” is. Kierkegaard ugyanis az abszolút jegyében meghozott, önválasztó döntést a szabadságról és a jó elsődlegességéről „*eredeti választás*”-nak nevezi, mely aztán „*minden következő választásban jelen van*”.³² Mindent egybevetve a BOLSEVIZMUS-cikk etikája egy Kierkegaard által hangszerelt Kant-etika.

Lukács a csak posztulatív, a valódi létet nélkülöző etikát Kant – a „*morál esztétája*” – kerülőútján az *esztétika* „egzisztens léte” felé mozdítja el. Említettem már, hogy Lukács így írja át Kant kategorikus imperatívuszát 1911-ben: Isten színe előtt „*emeld formává a tettedet*”. Ez az átirat '18 végén így hangozhatna: Isten színe előtt emeld *történelmi* formává a tettedet! Ez a tett a BOLSEVIZMUS-cikkben az eljövendő, etikai demokrácia mellett szóló nehéz döntés. Azért nehéz ez a döntés, mert a jövő etikai tisztaságát előlegező és szavatoló kompromisszummentesség éppen a kompromisszumok elfogadását követeli meg a jelenben. Az abszolút módon választó, magát a jót választó tragikus hős tettének esztétikai eredetű elve válik itt történetfilozófiai távlatú etikai elvvé. Olyan elvvé, mely, nem mellesleg, még a demokráciától elidegeníthetetlen etikum egzisztenciális etikáját képviseli.

Közvetőleg egy megjegyzés, mielőtt a TAKTIKA-cikkre térnék rá. Ha jól látom, Heller Ágnes, Lukács talán legbensőbb tanítványa, épp ennél az elvnél, Kierkegaard Kantra épülő etikai stádiumának és a történelem hegeli víziójának *közös elvénél* fogja elkezdni majd saját személyiségetikája megalapozását. Mikor jó tíz évvel ezelőtt Heller Ágnes etikájáról írtam (SZÉLJEGYZETEK EGY MORÁLFILÓZÓFIAI ÜZENETHÉZ), és „*nagyszabású szinkretizmust*” emlegettem, akkor erre a szintetizálásra gondoltam. Heller tehát annál a pontnál találkozik filozófiailag talán legerőteljesebben (és utoljára) mesterével, ahol Lukács 1918 legvégén filozófiája egyik lehetséges és kínáló útjával szakított. Azzal, mely, nem mellesleg, még a demokráciától elidegeníthetetlen etikum útja volt. Különös eset: a tanítvány a maga érett filozófiájában mintegy *visszafordította* mestere *fordulatát*.

Honnan is? Természetesen a fordulatot hozó TAKTIKA-cikktől. Abban ugyanis Lukács az etikát Kierkegaard kerülőútján a *vallás* felé és – mint tudjuk – a *bolsevizmus* felé vezet. A cikk etikailag fő mozzanatát a következő passzusban látom: „*Ismét hangsúlyozzuk: az etika az egyénhez fordul, és ennek a beállítottságnak a szükségszerű következményeként az egyéni lelkiismeret és felelősségérzet elé azt a problémát helyezi, hogy úgy kell cselekednie, mint-ha az ő cselekvésén vagy nem-cselekvésén múlna a világ sorsának az a fordulata, melynek eljövételét előmozdítani vagy megakadályozni az aktuális taktikának hivatása.*” „*Holtott igenis van minden cselekedet számára erkölcsi mértéke komolyságának vagy felelőtlenségének: az, hogy az illető tudhatta volna cselekedetének következményeit, és tudva őket, vállalta volna-e őket lelkiismerete előtt.*” (F 129., 130.)

Ez az etika lelkiismereti ítélezés a történelem ítélőszéke előtt. De több is annál: személyes döntés a történelem értelmességéről. Személyes tanúságtétel arról, hogy a történelem válhat üdvtörténetté. És nem szükségszerű, hogy kárhazottörténet legyen, amit hinni pedig a háború poklában volt elég ok.

A TAKTIKA-cikk etikája láthatóan egy kierkegaard-i alapon nyugvó, Kant-inverz etika. De persze mint minden inverzben, itt is jól kivehető az eredeti. Hiszen: Lukács a Kanttól jól ismert lelkiismereti döntést javasolja. De olyant, amely Kanttal ellentétben nem a szándékkal, hanem a következménnyel vet számot. Ez a döntés hivatott tanúsítani, hogy az üdvtörténet (Isten léte a világban) akkor is *lehetségesként* igenelhető, ha az üdvözítés ára szükségképpen vér és könny. Ez tehát lelkiismereti ítélezést követelő etika ugyan,

de nem szándékietikai, hanem következményetikai kategorikus imperatívusz által előírva. Ez a parancs nem a saját tettet emeli *etikai formává* Kant módján. Hanem a létesülő történelem *minden etikai formán túli* értelme mellett tesz hitet az áldozathozatallal Kierkegaard módján. A TAKTIKA-cikk tehát a vallási stádium Kierkegaard-jának etikája – Kant lelkiismereti elvébe bújtatva.

Az áldozathozatal mozzanata (és ezen keresztül a kerülőút etikája) itt másként van jelen, mint a BOLSEVIZMUS-cikkben. Ott az etikai demokrata csak a meggyőződése közvetlen érvényesítését áldozza fel: reálpolitikát művel, kompromisszumokat köt. Az ő kerülőútja a tisztaságának elvesztése a jövő előlegezéséért. A TAKTIKA-cikkben a bolsevik viszont erkölcsi lényében, személyében vesz el az eljövendő világ számára amiatt, hogy azt a saját bűne által kellett legyen lehetővé tennie.

A teremtés-etika benső kettőssége, a kerülőút etikájának kezdettől fogva tetten érhető dichotómiája itt, az etikai önáldozat, a mártírium „vallási tette” kérdésénél válik szakadékká. A BOLSEVIZMUS-cikknél a kerülőút etikája *műben létesülő* etika. A mű az etikai demokrácia, és a tisztán etikus személyiség ennek a jövőnek a fölcillámló előjele. Vagyis: az etika itt nem irányul semmiféle önmagán túlira. A TAKTIKA-cikknél ellenben a kerülőút etikája túlmutat önmagán; ez tehát: *művet létesítő* etika. Az etika egy rajta túli műért, a *kegyelem művéért* függesztődik fel. Hogy ki osztaná a kegyet? A „*sodró áramlatként elgondolandó*” történelem. Amely minden, csak nem ésszerű, nem morális s főleg nem kegyes. Valódi (nem szimbolikus) áldozatok (JM 153.) meghozatala nélkül biztosan nem az Lukács szerint. Az így elgondolt történelemnek a kegyelmi műve – etikailag kicsikarhatatlan eredménye – a beteljesedett történelmi lét: az etikai demokrácia. A történelem menete azonban csak a szubjektumainak etikai öneszmélése kerülőútján juthat el ehhez a végcélhoz, vallja Lukács. Az öneszmélésnek lesz az ára a valódi áldozat: az etikai felfüggesztése. Lemondás arról, hogy a történelem velünk, a magunk etikai személyében lépjen be az új világba, és ne rajtunk *átlépve* teljesítse be a kegyelem művét. Itt kap történelemfilozófiai távlatot Lukács eckharti tétele: az etikai ellenében véghezvitt etika nélkül nincs kegyelem.

Hadd összegezzem hát a fordulat etikai dilemmáját Lukács saját etikai kísérlete felől nézve, amely Eckhart mester teremtés-etikájának recepciójával vette kezdetét³³ még az 1910-es évek elején. A kerülőút etikájának dilemmája 1911-ben az volt, hogy az etikának miként lehet része a *létben*. Az 1918-as fordulat dilemmája az, hogy az etika miként lehet része a *történelemnek*. Az, hogy ez a két dilemma egymás színe és visszája, azonnal nyilvánvaló lesz, mihelyt az etikát a *történelmi lét* dimenziójában látjuk.

Hogyan, miben ragadható meg végül is Lukács „*utolsó ingadozásakor*” a teremtés-etika dilemmája? A dilemma ez: vagy (1) a mű kerülőútján történelmi létet találni az etikának, vagy (2) az etika kerülőútján történelmi létet találni a műnek.

Hogyan volna lehetséges (1) az etikának történelmi létet találni a mű kerülőútján? Úgy, hogy az ember mintegy morális műalkotásként ölt testet a világban, és ekként, formák közt formaként, *munkálkodó végességként* előlegezi a majdani tisztán etikai demokráciát. Ez a BOLSEVIZMUS-cikk Kant ihlette megoldása, a műben létesülő etika. A másik (2) a TAKTIKA-cikk Kierkegaard ihlette megoldása. Ez az etika felfüggesztése, a *bűnvállalás áldozathozatala*: az, ami a művet – a megváltást, az üdvösség művét – történelmi értelemben lehetővé teszi. De csak azáltal, hogy az etika pusztán kerülőútnak tételezi magát: a mű lehetőségfeltételének.

Az etika mindkét esetben *ontológiai* támasztékra tesz szert. Ez a támaszték: egy-egy kerülőút-jelző határkő. Az immanens kanti útnál a jelenből nézve az *utópikus* lét határ-

köve, a transzcendens kierkegaard-i útnál a jelenből nézve az *abszurd* lété. Bármely kerülőutat járja is az etika, már nem kényszerül történelmileg valóság nélküli lenni, már nem kárhoztatja magát posztulátumlétre.

A fiatal Lukács el akarta juttatni az etikát a történelmi lét határáig. Odáig, ameddig immanens módon eljuttathatta. A határig, hiszen az *etika művénel* a beteljesülés nem az etika kérdése, hanem, mint Kantról mondja Lukács, a kegyelemé (HN 139.). Lukács olyan etikát akart, amelyben a Kellnél erősebb a Legyen, a Sollennél erősebb a Fiat. Olyan etikát, ahol (Goethe Friedrichjét parafrázálva) a számárkanca-keresés kötelességének induló út mégis a lét királyságának megtalálásához vezető út lesz. A kerülőút etikájának lényegét – melynek „csak a lét az, ami számít” – egy paradoxon adhatja vissza: *az immanencia kegyelemtana*.

Ebben a paradoxonban a (társadalmi-történelmi) lét és az etika egyaránt transzcendál egymás felé. Így lesz a kettő egymás *ratiója*, mondhatni: egymás mértéke. Hiszen: az etika csakis a beteljesült lét felől kap értelmet, ez a lét azonban nem ő. A beteljesült (társadalmi-történelmi) lét viszont csakis az etika által válik lehetővé, amely tehát úgyszintén nem ő. Más szóval: az etika immanens ugyan, de a lét kegyelme nélkül semmi. A (társadalmi-történelmi) létnek pedig az etika immanenciája nélkül nem adatik e világi beteljesülés. A lét kerülőútjának értelme az etika, míg a kerülőút etikájának értelme a (társadalmi-történelmi) lét.

Ez a két értelem az „utolsó ingadozás” idejéig, a fordulat etikai dilemmájáig még egymásért való volt. De csak odáig. A kommunizmus sugárútján egyre kevésbé volt helye a kerülőút etikájának. Lukács később a különösség fogalmán át már *közvetlenül* a beteljesült történelmi léthez vélt utat találni és utat mutatni. Ám az, hogy Lukácsnál az etika megírása élethosszig halasztást szenvedett, mégis árulkodó. Megkockáztatom: Lukács György etikai gondolkodása a legsajátabb és legígéretesebb nyomvonalát hagyta oda a kerülőút etikája feladásával.

A léthez vezető *királyi út* túl van minden etikán. Ebben Hegelnek, fájdalom, igaza van. De annak visszajából, amit Goethe a szamarat keresve lelt királyságról mond, sajnos egy még fájóbb igazság következik. Ha nyílegyenesen a lét királyságának keresésére iramodunk, akkor félő, még apáink számár etikájának is nyoma vész.

7. A Lukács-kiméra

Bevallom, vezetett némi hátsó szándék, hogy a fiatal Lukács két újkori etikai főhősét, Kantot és Kierkegaard-t a magával vívódó Ivan Karamazov két énjéhez hasonlítottam. A TAKTIKA-cikk következményetikai kategorikus imperatívuszának, illetve feltételének, a történelem mint lehetséges üdvtörténet mellett hitet tevő lelkiismereti önítélkezés *kérdésének* van egy eredeti változata. Ezt Dosztojevszkij teszi fel Ivan Karamazov kérdéseként Aljosához. A kérdés így hangzik: „*Mondd meg nekem nyíltan, felszólítalak – válaszolj: képzelj el, hogy te vagy az, aki az emberi sors épületét emeli, azzal a céllal, hogy a végén boldoggá tegye az embereket, végre békét és nyugalmat adjon nekik, de ehhez elkerülhetetlenül, okvetlenül meg kellene kínoznia egy, csupáncsak egyetlenegy kis teremtetést – mondjuk éppen azt a kisgyermeket, aki a mellét verte apró öklével – és az ő megbosszulatlan könnyeire kellene alapozni az épületet. Vállalnád-e az építész szerepét ilyen feltételekkel, mondd meg, de ne hazudj!*

– *Nem vállalnám – felelte halkán Aljosa.*

– *És fel tudod tételezni, hogy az emberek, akiknek építész, hajlandók lennének elfogadni a boldogságot egy agyonkínzott kisgyermek ártatlanul kiontott vére árán, és ha elfogadják, örökre boldogok maradnak?*

– *Nem, nem tudom feltételezni.*” (A KARAMAZOV TESTVÉREK, II. rész, ötödik könyv, 4. fejezet.)

A következményetikai kategorikus imperatívusz benső kérdése tehát nagyjából így szólhatna: Akarod-e magadra venni azt a bűnt, hogy másokra szenvedést hozol, ha ez az ára annak, hogy Isten üdvörténeti művéből *valóság* legyen? Dosztojevszkij erre ellenkező választ ad itt, mint Lukács. Dosztojevszkij szentnek tartja a határt Isten és ember között. Mondván: a részvtelen, bűnön keresztül teljesülő üdvözíteni tudás terhé egyedül Isten bírhatja el. Lukács etikája 1918-ban áthágja ezt a határt. Úgy véli, Isten bűn általi üdvözíteni tudásából – azaz Isten kerülőútjából – az embernek vállalnia kell a rá mért bűnt. Mégpedig azért, hogy az üdvösség egyáltalán megmaradjon a történelem lehetőségének. Ez érteti meg, hogy a TAKTIKA-cikkben a kerülőút etikája miért a bűnvállalás útja, magának az etikának a felfüggesztése.

A TAKTIKA-cikkben megtörtént hát az etika régen készülődő „áttörése a vallásiba”; íme, az eredmény. Vajon szintézise lett-e ez az eredmény Kant, Hegel és Kierkegaard etikájának? Vagy, ahogy korábban már feltettem a kérdést: átváltható lett-e általa az etika létigérvénye a történelmi lét ígérvényére? És nem utolsósorban: Lukács vajon hű maradt-e az „áttöréssel” a kerülőút etikájához, ahhoz a teremtésetikához, amelynek útján a *saját* etikáját kereste?

Válaszom: *nem*. Hadd hozzak föl erre négy érvet.

(1) Mint mondtam, a kerülőút etikájához lényegében két impulzus vezeti Lukácsot, egy etikai és egy nem etikai impulzus. E mögött két követelmény áll: az etika *léthiányának* megszüntetése és az etika *történelmi improduktivitásának* megszüntetése. Az etikai impulzus a munkálgodás szuverenitását és vele magát az etikát, a nem etikai impulzus az „üdvösség anyagául” szolgáló bűnt ismerte el Istenhez vezető (kerülő)útnak. Lukács '18-as dilemmáján belül előbb az első impulzus volt domináns, végül a fordulattal a második lett kizárólagossá. Ez azt jelenti, hogy Lukácsnál az etika történelmi *effektivitás* problémájának vélt megoldása eltörölte, megszüntette az etika történelmi *ontológiájának* problémáját. A fordulattal így eltűnt az első impulzus és vele az „abszolút etikai tételezés”. E nélkül azonban Lukács etikai kísérlete, a kerülőút etikája féloldalassá vált. Elvesztette eredeti tágasságát és formátumát. Visszahullott oda, ahová egyébként nagyon nem akart: a nietzschei „cselekvő bűn”-be.³⁴

(2) Lukács a TAKTIKA-cikkben egy következményetikai kategorikus imperatívuszt ajánl a lelkiismereti ítékezés kanti processzusára rájátszva. E műveletnek a kulcseleme önmagunk belegendolása (Kantnál: sich hineindenken) egy fokozhatatlan lelkiismereti terhet adó helyzetbe, amely tanúsító döntésre bír minket. A TAKTIKA-cikk ezt a terhelést, mint ismert, úgy szituálja, hogy elgondoljuk: a két világrendszer minden egyes áldozatáért személyünkben viselünk felelősséget (F 130.). Csakhogy Lukács itt nem hitválasztó döntést proponál, hanem *kalkulációt*. A kapitalizmus oldalán „revansháborúkkal” számol, a létesülő kommunizmusén viszont korántsem háborús mértékű áldozatokkal. Ez az aszimmetrikus beállítás preformálja a kalkuláció végeredményét. Olyannyira, hogy Lukács szerint egy szocialista igazából nem is áll döntés előtt; számára „*nincsen választás és ingadozás*” (F 131.). Hisz a lelkiismeret, amint összeveti a „revansháborúkra” készülő kapitalizmus áldozatait az éppen születő szocializmus áldozataival, nem kétséges, hogy az utóbbit fogja kevesebbnek találni.

E kétes értékű áldozatbecslési kalkuláció nemcsak Kant lelkiismeret-processzusának tanúsítási, hitvalló jellegét hazudtolja meg. Meghazudtolja a bolsevik *hit* egyébként Lukács által vallott kierkegaard-i jellegét is, ennek a hitnek a BOLSEVIZMUS-cikkben még

egyértelműen igenelt „abszurdját”, a „credo quia absurdum est” döntését. Utólag hát beigazolódott Weber ellenérzése a profetikusság Lukács szemben.³⁵ Lukács nem volt hajlandó tartani magát Kant különbségtételéhez hit és tudás között. Nem volt hajlandó a kierkegaard-i gesztusra: feladni a tudást, hogy a hitnek tér nyíljon. De nem volt hajlandó a kierkegaard-i gesztusra sem: az áldozat igazi meghozatalának etikájával feladni minden kalkulációt. Úgy akart a „hit lovagjává” válni, hogy mégse kelljen az abszurdot a maga abszurd (értelemidegen) voltában igenelni. Mivel az ész mindkettőtől meg lett mentve, a kerülőút-gondolat visszahullott oda, ahová egyébként nagyon nem akart. Visszahullott a hegeli „ész cselébe”, hogy aztán Lukácsnál később az etika ennek révén a „közvetítő középben” keressen helyet magának a *különösség* reprezentációjaként.

(3) A TAKTIKA-cikkben sajnos tetten érhető, nem tudok jobb szót rá, egyfajta *visszaélés* magával a teóriával. Lukács a fordulat két írásában a marxi történetfilozófia hegelianizmusát kétféle módon állítja be: először tagadólag, aztán igenlően. Az első cikk azt állítja, hogy a proletariátus harcának menete nem tartalmazza a végcélját, míg a második cikk ezzel homlokegyenest ellenkezőleg foglal állást. Az állásfoglalásnak ez az ellenkezőjébe fordulása volt számomra sokáig a két cikk közötti váltás legmeghökentőbb (teoretikus) fejleménye.³⁶ Nehezen lehet komolyan venni elméleti alapként, hogy míg a BOLSEVIZMUS-cikk kárhóztatja Marxtól történetfilozófiája hegelianizmusáért, addig a TAKTIKA-cikk röviddel utána ugyanezért üdvözlésben részesíti. Nehezen lehet hinni a filozófus szavának, ha hétfőn fájlalja, hogy Marx *sajnos* hegelianus, kedden viszont örvend: milyen *szerecsse*, hogy az. Pedig Lukács szavának mégis lehet hinni itt, csak épp nem az általa szándékolt elméleti megalapozásnak, azaz nem a teóriának. Lukács komolyan vehető szavát az időközben elért hinni tudás fordítja visszájára a TAKTIKA-cikkben. Lukácsnál a hitbéli fordulat volt az elsődleges – ezért visszaélés a teóriával, hogy a radikális változás mégis egy *elméleti alapon* bekövetkezett fordulatként van beállítva.

(4) A TAKTIKA-cikk álláspontja alapvetően kierkegaard-iánus: az *etikait* teleologikusan felfüggesztő *etika*. De hát kibírhat-e egy etika ilyen önellentmondást? Másképp fogalmazva: épülhet-e egy etika önnön abszurdumára? Hogy elvileg lehetséges-e ilyen etika, nem tudom. Lukácsé mindenesetre nem bírta ki önnön ellentmondását. A feloldást pedig abban találta meg – és erre a TAKTIKA-cikk teremtett alapot –, hogy *megismételte az etika felfüggesztését*. Lukács ugyanis 1921-ben a következőképpen vonja le a forradalom bukásának etikai konzekvenciáit, ha lehet hinni Balázs Béla tolmácsolásának: „[A]z *individuális etika* (Kierkegaard), *eddig[i] fejlődési vonalunk, vitt minket oda, hogy átadjuk magunkat egy mozgalomnak, amely ezt az individuális etikát kizárja.*” Erre jön a döntő konklúzió: „*Ha mi lemondunk etikánkról, ez lesz a »legetikusabb« cselekedetünk.*”³⁷ Csakhogy az „*áldozathozatali etikának*” ez a forradalom utáni *ismételt* feláldozása már fából vaskarika, és egyet jelent a kerülőút etikája feladásával.

A kerülőút etikája említett háromszögében Lukács így előbb a kanti pólust, az „*erény etikáját*”, a műben létesülő etikát adta fel. Aztán a 20-as évek elején lemondott a kierkegaard-i pólusról, az „*áldozathozatali etikájáról*”, a kegyelem művét létesítő (lehetővé tevő) etikáról is. Maradt hát egyetlen „pólus” az etikára, a hegeli morál, amely viszont bizonyos értelemben anti-etika. Csakhogy még a SZELLEMEK FENOMENOLÓGIÁJA-nak az abszolút szellem uralta morálja is megsemmisült az etikának Lukács proponálta, ismételt felfüggesztésében. Hiszen az etika újbóli feláldozása az abszolút szellem szintjéről az *objektív szellem* szintjére taszította vissza azt, ami Lukácsnál immár a mű beteljesítője és egyben az etika hordozója. Emlékezhünk: a DOSZTOJEVSKIJ-JEGYZETEK Hegelénél a „*képződmények-*

kel” szembeni kötelességek etikája, az első etika még magába olvasztotta a másodikat, a „lélekkel szembeni” kötelességek etikáját. Nem pedig *túszul ejtette azt* – egy életre.

Mert Lukácsnál ez a *csapdahelyzet* állt elő a fordulattal és annak következtében, ha jól látom. Az objektív szellem utópikus léttel felruházott „képződménye” lett a Párt, amely képes volt aztán időről időre önkritikára készíteni a lelkiismeretét. Hogy mitől vált Lukácsnál maga a lelkiismeret ennyire kikezdzhetővé és bensőleg zsarolhatóvá? Egy *léthez viszonyuló etika* – teremtés-etika – művet, létezését akar. Létezését, különben önmaga előtt semmivé lesz. Lukács teremtés-etikájának vagy politikusi, vagy tudományos terepet – vagy harcteret (békeidőben: ideológiai hatásövezetet), vagy dolgozószobát – kellett biztosítania a mindenkori műnek, hogy létrejöhessen, különben önmaga előtt lett volna semmivé. Egy etika, melynek „*csak a lét az, ami számít*”, mindig kiszolgáltattotta is annak, hogy mennyi produktivitást engednek számára a körülmények.

Ezért erodálódni képes: szempontja lesz (az alábbi két példát szinte taláalomra veszem a MEGÉLT GONDOLKODÁS-ból), miként tudja „*megmenteni*” magának a „*jövőbeni aktivitást*” (CV 32.), és már minden további nélkül „*szabadság*”-nak tudja nevezni a Rákosiék „*ideológiai közönyéből*” támadt mozgásterét (CV 36.). Egy etikának, melynek „*csak a lét az, ami számít*”, nincsen önértéke. Hiszen: csak és kizárólag a létezés felől – a mű, a produktum létezése felől – kap értéket, azaz értelmet egyáltalán. Egy *léthez viszonyuló etika* így mindig megszarolható maga előtt azzal, hogy végül *létre* tud-e hozni valamit vagy sem. Igaza van Heller Ágnesnek, a fiatal Lukács „régi problémájára”, hogy „*Hol válik el Hjalmar Ekdal Novalistól?*” (CV 421.), Lukács válasza ez volt: ott, hogy Novalis „*megcsinálta*” a maga művét.³⁸

Fordulata után Lukács olyan etikát élt, amely nagy árat fizettetett vele – és esetenként másokkal – azért, hogy mindig létesülhessen mű: hogy megmaradjon a harcter (békeidőben: ideológusi hatásövezet) vagy a dolgozószoba. Az a hatalom, amely ezt az árat Lukácssal meg tudta fizettetni, nem gyávaság vagy elvakultság volt; Lukács egyik gyengeségben sem szenvedett. Az a hatalom nála nem gyengeségből, hanem, sajnos, erősségből támadt: az egész *egzisztálása* talapzatához tartozott. Oda, ahova, és itt nem túlzás a nagy szó, az üdvösség vagy kárhózat ügye is tartozott azóta, hogy egykor feltette a kérdést: vajon „*az ember a műért akkor is megkaphatja[-e] az istenit, ha egyébként nincs a birtokában*”.

1919 után a műteremtés mindkét terepét – az ideológusét is, és a tudósét is – már csak és kizárólag a Párt biztosíthatta Lukácsnak. Hiszen ha „*a megváltásnak... nem lehet többese*” (IM 550.), a letéteményesének sem lehet. A Párt lett Lukácsnak az egyetlen mű, amelyben létesül az etika, és egyúttal az egyetlen mű is, amelyet az etika, önmagát feladva, létesít. A Pártnak *létesül* a fényes jövő, vagy ha épp sötétség honol benne, éjszakája akkor is a „*közélgő fény*” *létesítésére* hivatott. A Pártnak ezért nem volt, nem lehetett etikai korrektívuma kívülről Lukács szemében. Ha egy világrendszer lesz az üdvösség és egy Párt annak letéteményese, akkor az üdvösség hívője (Kierkegaard fordulatával élve) már soha nem akarhatja, hogy vele szemben igaza legyen. Élete végén Lukács inkább ismerte el *önmagáról*, hogy „*tönkrement egzisztencia*” (*gescheitertes Existenz*),³⁹ holott nem volt az. Inkább tette a beismerést a maga személyére terhelően, hogysem ezt a létező szocializmus és a vele egzisztáló saját filozófiája *rendszeréről* kelljen elismernie.

Lukács a világrendszerek közötti választóvonalat nem politikailag vagy ideológiailag, hanem *etikoteológiailag* húzta meg 1918 végén, egyszer s mindenkorra. E hitvallás hírhedtté vált frázisa Lukácstól élete végén, hogy „*a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus*”. Több mint fél évszázaddal ez előtt a fiatal Lukács idézi az Írás

egy híres helyét egyik levelében (LEV 435.), mégpedig arról a műről (Ernst ARIADNÉ-dramájáról) írva, mely szavai szerint az „etika vallásba való átmenetét” példázta előtte (LEV 504.). Nos, a Lukács által utalt hely ez: „Mert az Isten bolondsága bölcsebb az emberekénél, és az Isten erőtlensége erősebb az embereknél.” (1KOR 1,25.) Ha volt előképe Lukács későbbi, hírhedtté vált politikai hitvallásának, én ezt a bibliai helyet látom annak. Párhuzamuk ugyanis több mint szembeötlő. *Ami miatt* Istennek az erőtlensége és bolondsága is erősebb és bölcsebb, mint az emberek minden ereje és bölcsessége, *ugyanazért* lett Lukács szemében a leghalottabb szocializmus is élőbb, mint a legvitálisabb kapitalizmus.

Amikor tehát Lukács Hegelt etikailag elfogadta a 20-as évek legelején, akkor nem az államrezonmorálját fogadta el. A lelkiismeret szavára etikoteológiai mintázatba foglalta – akkor még azt hitte: időlegesen⁴⁰ – az objektív szellem egy alakzatát. Ez az alakzat, a Párt így *etikailag* ejthette foglyul a „lélekkel szembeni” kötelességek etikáját is; s ezzel a kör bezárult. A többi már csak önkritikák és önámítások sora lett Lukács „párt-történetében” – szarkasztikus kifejezését visszafordítva rá: a „konzekvenciák periódusa”. Lukács a Párt üdvtörténeti küldetése iránti alázattal etikaivá tett hegeli antietikába *temette bele* saját etikájának egykor eleven, kanti–kierkegaard-i tartalmait.

De vajon nem teremtődött-e nála éppily módon – ezzel az „egybetemetéssel” – mégis egyfajta szintézis Kant, Hegel és Kierkegaard etikája közt? Kis János azzal a kevésbé hízelgő kifejezéssel zárja írását, hogy a TAKTIKA-cikk morálja „hibás termék” volt.⁴¹ Aligha utasítom el kevésbé Lukács TAKTIKA-cikkben elfoglalt álláspontját, mint ő, de ezt a kifejezését mégsem tartom pontosnak. Termékhez technológia kell; ilyent pedig az etikák döntései nem ismernek. A TAKTIKA-cikk álszintézisét én inkább a *kimérához* látom hasonlónak.

Hangsúlyozom: nem Lukács nagyon is etikus személyét hasonlítom kimérához, csak ekkori etikája végpontját. Nem Lukácsot akarom tehát afféle filozófuskimérának beállítani, mint Nietzsche tette a platóni Szókratésszal, ekképp ironizálva rajta: elől Platón, hátul Platón, középen Khimaira.⁴² Lukácsnál csak a fordulat etikája lett végül különös, háromfejű szörny: elől Kant, középen Hegel, hátul Kierkegaard. Elöl lelkiismeret-ítélet, középen üdvtörténet, hátul áldozathozatal. Elöl etikailag kimunkált személyiség, középen etikaidegen abszolút szellem, hátul etikát felfüggesztő egzisztencia.

A kerülőút etikája, a múlt századelőnek ez az ígéretes és reprezentatív etikai kísérlete szintézis helyett *heteromorfiát* hozott. És ez a szörny, mondhatni, szörnyű véget is ért. Hiszen a kimératestből kinövő három fej – Homérosztól úgy tudni, hogy az orozláné, a kecskéé és a sárkányé – egymást falta fel. Lukácsban az etikák közül előbb Kierkegaard-é falta fel Kantét 1918 végén; etikájának tragédiájában ez volt a hirtelen fordulat, a *peripeteia*. A fordulat után, a 20-as évek elején a hegeli antietika falta fel Kierkegaard metaetikáját; ez volt az átváltozás, a *metabolé*. Végül a hegeli fej falta fel magát: az abszolút szellemet lassanként felemésztette egy „képződménynek” az objektív szelleme, mely Párt névre hallgatott. Lukács személyisége továbbra is (élethosszig) etikus személyiség maradt, de saját etikájának ez a felemésztődés lett – önkritikák és önámítások sorozatán át – a hosszú (élethosszig tartó) *agóniája*.

„Lukácsal az a baj – írja Vajda Mihály –, hogy filozófiáját is alárendelte a mozgalom iránti elkötelezettségének.”⁴³ Egyetérttek vele, egy apró megszorítással. A „filozófiáját is”? A Párt iránti elköteleződés bárcsak „alárendelte” volna magának a filozófiát Lukácsnál, és ne egy lett volna vele! Úgy látom, Lukács filozófiája alapjában véve etika volt és maradt (ahogy Heideggeré nem). Kezdetől fogva nem volt más, mint a (történelmi) lét iránti elköteleződés

akarásának bölcselete, röviden: az etika történelmi létakarátának filozófiája. Ám mihelyt az etikának a történelmi léthez vezető egyetlen kapuja a Párt lett, az iránta való *elkötelezettség maga lett Lukács etikai filozófiája*. A „*baj*”, Vajda szavát idézve (és innen kezdve maradéktalanul egyetértve vele), azonban éppen ez volt. Lukács a filozófiája egészével kötötte meg az etika döntési és tanúsító aktusát, egy kivételes intellektus halálos szorításával magához abraconozta ezt az elköteleződést. A *szív* érveit – Pascalt parafrázálva – kiismerni vélte az indokló ész: a maga érveivel akart jótállni értük.

Lukács a disszonanciattal és a kerülőút etikájának történetfilozófiájával komoly és ma is eleven filozófiai kérdéseket tett fel. A fordulat időszakának, az „utolsó ingadozásnak” a dilemmája is még egy nagy bölcsélet önmagának feltett kérdése volt. A válasz nem lett az. A BOLSEVIZMUS-cikkhez képest a TAKTIKA-cikk nem „átbillenés” lett ama teoretikus libikókán, amelyen a fiatal Lukács filozófiája kezdettől fogva ingott. Hanem maga a libikóka tört ketté a tengelyvason. Lukácsnál együtt, egyszerre szűnt meg a kanti–fichtei „*erény etikájának*” és a kierkegaard-i „*áldozathozatal etikájának*” addigi kényes egysúlya.

Az veszett ki így Lukács dialogikus etikájából, ami a legtöbbet ért benne. Közelsége a történelmi-egzisztenciális léthez, a változó tapasztalathoz – a keletkező-létesülő *valóság*hoz. A fiatal Lukács etikájának tragédiája, hogy etikáját épp a heves valóságkövetelése tette vakká a valóságra, és változtatta át ily módon a *valótlanság* jelképévé: kimérvá. Az etika halála (élethosszi haldoklása) véget vetett Lukácsban a „*nagy dialógusnak*”. Ez pedig, tőle tudjuk, a valóság, az „*egyetlen igazi valóság*” maga.⁴⁴

Jegyzetek

1. A szövegben szereplő rövidítések:

- CV Lukács György: CURRICULUM VITAE. Szerk. Ambrus János. Magvető, 1982.
- DJ Lukács György: DOSZTOJEVSKIJ-JEGYZETEK. Ford. Mesterházi Miklós. In: Lukács György: A REGÉNY ELMÉLETE. DOSZTOJEVSKIJ-JEGYZETEK. Gond–Cura Alapítvány, 2009.
- DM DIALÓGUS A MŰVÉSZETRŐL. POPPER LEÓ ÍRÁSAL. POPPER LEÓ ÉS LUKÁCS GYÖRGY LEVELEZÉSE. Szerk. Hévízi Ottó és Tímár Árpád. MTA Lukács Archívum. T-Twins Kiadó, 1993.
- F Lukács György: FORRADALOMBAN. Szerk. Mesterházi Miklós. Magvető, 1987.
- HE Lukács György: HEIDELBERGI ESZTÉTIKA. In: Lukács György: HEIDELBERGI MŰVÉSZETFILOZÓFIA ÉS ESZTÉTIKA. A REGÉNY ELMÉLETE. Ford. Tandori Dezső. Magvető, 1975.
- HJ Lukács György: „HEGEL-JEGYZETEK ÉS -KOMMENTÁROK A HEIDELBERGI JEGYZETFÜZETEKBŐL”. Rekonstruálta Bacsó Béla. Ford. Mesterházi Miklós. *Gond*, 1996. 11. szám.

- HM Lukács György: HEIDELBERGI MŰVÉSZETFILOZÓFIA. In: Lukács György: HEIDELBERGI MŰVÉSZETFILOZÓFIA ÉS ESZTÉTIKA. A REGÉNY ELMÉLETE. Ford. Tandori Dezső. Magvető, 1975.
- HN Georg Lukács: HEIDELBERGER NOTIZEN (1910–1913). Hrsg. von Béla Bacsó. Akadémiai Kiadó, 1997.
- IM Lukács György: IFJÚKORI MŰVEK. Magvető, 1977.
- JM Lukács György: JEGYZETEK A MISZTIKÁRÓL. Rekonstruálta Hévízi Ottó. Ford. Mesterházi Miklós. *Gond*, 1992. 3. szám.
- RE Lukács György: A REGÉNY ELMÉLETE. In: Lukács György: HEIDELBERGI MŰVÉSZETFILOZÓFIA ÉS ESZTÉTIKA. A REGÉNY ELMÉLETE. Ford. Tandori Dezső. Magvető, 1975.
- TO Lukács György: TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT. Szerk. Vajda Mihály. Magvető, 1971.
- VZE Georg Lukács: VERSUCHE ZU EINER ETHIK. Hrsg. von György Iván Mezei. Akadémiai Kiadó, 1994.

2. A DAVOSI VITA ERNST CASSIRER ÉS MARTIN HEIDEGGER KÖZÖTT. In: Martin Heidegger: KANT ÉS A METAFIZIKA PROBLÉMÁJA. Ford. Ábrahám Zoltán és Menyes Csaba. Osiris–Gond, 2000. 332.
3. Lásd Kantnál a THEODICEA-cikk Jób-példázatát összegző szavait: Jób „bizonyágát adta, hogy nem moralitását alapozta a hitre, hanem hitét a moralitásra”; A FILOZÓFIA MINDEN THEODICEAEI PRÓBÁLKOZÁSÁNAK KUDARCÁRÓL. Ford. Mesterházi Miklós. In: Kant: TÖRTÉNETFILOZÓFIAI ÍRÁSOK. Ictus, é. n. 159.
4. Kierkegaard írja: „az *ÉN* létezése minden pillanatában alakulóban [Vorden, Werden] van, mert az *ÉN* lehetőség szerint nem létezik, hanem csupán az, amié lesz”. (A HALÁLOS BETEGSÉG. Ford. Rácz Péter. Göncöl Kiadó, 1993. 37.) A lehetőség fogalmának jelentőségéről lásd még: „A lehetőség az összes kategóriák közül a legsúlyosabb.” „Aki tehát nem szeretne a végesség nyomorúságába elmerülni, az arra kényszerül, hogy komolyan megküzdjön a végtelenségért. Az ilyen előzetes orientálódás a lehetőség általi formálásnak felel meg, és másképpen nem is lehet végbe, mint a lehetőség által.” (A SZORONGÁS FOGALMA. Ford. Rácz Péter. Göncöl Kiadó, 1993. 182., 187.)
5. Kierkegaard kénytelen, írja Lukács Az ÉSZ TRÓNFOSZTÁSÁ-ban (Magvető, é. n. 251.), „állandóan azzal a szemrehányással illetni a hegeli filozófját, hogy nincs etikája”.
6. Balázs Béla: NAPLÓ (1914–1922), II. Magvető, 1982. 475.
7. Sinkó Ervin: OPTIMISTÁK. TÖRTÉNELMI REGÉNY 1918/19-BÓL. Magvető, 1965. 692.
8. Vajda Mihály: A FILOZÓFUS ÉS A POLITIKA. In: Márkus György–Vajda Mihály: A BUDAPESTI ISKOLA. TANULMÁNYOK LUKÁCS GYÖRGYRŐL, II. Argumentum, Lukács Archívum, 1997. 202.
9. Hegel: A SZELLEM FENOMENOLÓGIÁJA. Ford. Szemere Samu, Akadémiai Kiadó, 1979. 335.
10. „Lukács nem a kommunizmus győzelmét (a célt) választotta, inkább önmagát választotta mint kommunistát.” Heller Ágnes: MORÁLFILIZÓFIA. Ford. Berényi Gábor. Cserépfalvi, 1996. 25.
11. Vajda Mihály: A DIALEKTIKA NYOMÁBAN. In: Márkus György–Vajda Mihály: A BUDAPESTI ISKOLA. TANULMÁNYOK LUKÁCS GYÖRGYRŐL, II. 224.
12. „Lukácsot a gyakorlati delibéráció szokásos lépései vezették a kommunista mozgalom választásához.” Kis János: LUKÁCS GYÖRGY DILEMMÁJA. In: A SZABADSÁG ÉRTELME – AZ ÉRTELEM SZABADSÁGA. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum, 2004. 196.
- Kis „a mérlegelés és az argumentáció szokásos lépései”-re utal már korábban is, lásd 168.
13. Arról, hogy a TAKTIKA-cikkben a „demokratikus alternatíva” eltűnik „a választható lehetőségek közül”, lásd Kis: i. m. 175. skk.; a negatív felelősségről lásd 178. skk. A két új faktorról együtt így ír Kis: „*Atalakult a dilemma egyik ágának a leírása: a demokratikus út kikerült a választható lehetőségek közül. Tovább radikalizálódott Lukács etikai szemlélete: az abszolút tisztaság kívánalma kiegészült a negatív felelősség követelményeivel.*” 185.
14. Kis a negatív felelősség gondolatának abszolút újdonságáról ír Lukácsnál: „*Amihez nincs fogódzónk, az a negatív felelősség egészen szélsőséges, a legkövetkezetesebb konzekvencializmuson is messze túlmenő felfogásának megjelenése.*” 193. Ezzel szemben Lukácsnál már a DOSZTOJEVSKIJ-JEGYZETEK-ben olvashatók a következő kivonatok. Az első A KARAZOV TESTVÉREK-ből: „*Orosz bűnösség. [»]mindenki előtt felelősek vagyunk mindenkiért és mindenért, az emberek minden bűnéért, az egyetemesekéért és az egyéniért egyaránt [...] mindegyikünk kétségtelenül felelős mindenkiért és mindenért a földön, nemcsak a világ közös bűne révén, hanem személy szerint is valammenyi emberért és külön is mindegyikért ezen a földön. Ez a fölismerés a koronája [...] minden egyes ember útjának a világon[«...] Kiút a bűnből. »Tedd felelőssé magad minden emberi bűnért«*” (DJ 198.). Lásd ehhez még a következő feljegyzést is: „*Mihajlovszkij: »személyes felelősség érzése társadalmi pozícióknak miatt« (Masaryk II. 171.). Ebből a forradalom mint kötelesség (Marx)»*” (DJ 386.).
15. Lukács írja a BOLSEVIZMUS-cikkben: „*Az erkölcsi dilemma onnan ered, hogy mindegyik állásfoglalás [ti. mind a bolsevik, mind a szociáldemokrata állásfoglalás – H. O.] szörnyű bűnök és mérhetetlen eltévelyedések lehetőségeit rejt magában, melyeket teljes tudatossággal és felelősséggel kell vállalnia annak, aki itt bármely irányban dönteni akar.*” (F 40.)
16. Kis arról ír, hogy a kerülőút kontra egyenes út, a dosztojevszkiji „tevékeny szeretet” kontra „hirtelen hőstett” szembeállítás mindkét Lukács-cikk sajátja. Ez a BOLSEVIZMUS-cikkben, mint tudjuk, szóveszélyesen megtalálható (F 40.). Kis azonban kiemeli, hogy a szembeállítás a TAKTIKA-cikket is jellemzi, csak itt Lukács elégséges indokot talált ahhoz, hogy „*kivegye a bolsevik gyakorlatot a »hirtelen hőstett« alesetei közül.*” Kis: i. m. 190.
17. Arra gondolok, hogy Kis szerint Lukács a TAKTIKA-cikkben az eszer terroristákra gondolt volna a „hirtelen hőstett” reprezentánsaiként, és

velük állította volna szembe a bolsevikokat, akik immár – a BOLSEVIZMUS-cikk beállítással ellenében – a kerülőút képviselői lehetnek. Erre az értelmezésre nem látok elégséges érveket Lukács írásában.

18. Például Nietzsche „*kopernikuszi fordulatáról*” ezt írja Simmel 1896-ban (FRIEDRICH NIETZSCHE. EINE MORALPHILOSOPHISCHE SILHOUETTE): „Az egyes ember kvalitásai, amelyek eddig csak az általános felé tett kerülőút révén tettek szert erkölcsi rangra, most ezt a rangot maguk birtokolják, az általánosnak viszont ezek felé a kvalitások felé tett kerülőútra van szüksége, hogy erkölcsi rangra teyen szert.” Egy másik példa: „az ember élete kerülőút a társadalom egészének célja számára, míg a társadalom egészének élete kerülőút az egyes ember célja számára” – írja a GRUNDFRAGEN DER SOZIOLOGIE című művében.

19. Fehér M. István: SIMMELS KULTURBEGRIFF UND SEIN VERSTÄNDNIS DER TRAGÖDIE DER KULTUR. GIBT ES EIN WEG VON DER KULTURKRITIK ZUR HERMENEUTIK? In: KULTUR IN REFLEXION. BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER MITTELEUROPAISCHEN LITERATURWISSENSCHAFTEN. Wien, Braumüller, 2008, <http://www.kakanien.ac.at/beitr/theorie/IFehér1.pdf>.

20. Eckhart mester két beszéde is szól a LUK 10, 38–40. versről. Lukács mindkettőre hivatkozik jegyzetfüzetében.

21. Lukács itt ezt írja: „az etika és az esztétika viszonya a megformálás folyamatában itt [a regénynél – H. O.] más, mint a többi irodalmi műfajban. Ott az etika merőben formai előfeltétel... Az etika, az érzület itt minden részlet megformálásában látható, tehát leghonkrétebb tartalmiságában magának a költészetnek hatékony építőeleme. Így a regény, más műfajok kész formában nyugvó létével ellentétben, mint alakulófélben levő valami, folyamatként jelenik meg. [...] [A regény – H. O.] folyamatszerűsége csak tartalmilag zárja ki a lezártágot, formaként azonban az alakulás és a lét lebegő, de biztosan lebegő egyensúlyát képviseli, az alakulás eszméjeként állapottá válik, és így az alakulás normatív létévő változva megszűnik: »Megkezdődött az út, az utazásnak vége.«”

22. Lásd Eckhart mester beszédét: BEATI PAUPERES SPIRITU, QUIA IPSORUM EST REGNUM COELORUM, MT 5,3. A magyar kiadásban lásd Eckhart mester: BESZÉDEK. Ford. Adamik Lajos. Helikon, é. n. 53–57.

23. Lásd előadásomat: A DISSONANCIA FILOZÓFUSA ÉS AZ UTOLSÓ DIALÓGUS.

24. Az, hogy a tragédia a fiatal Lukácsnál az etika és a művészet érintkezésének paradigmikus formája, triviális. A nem tragikus drámáról pedig ezt írja: „A nem tragikus drámával foglalkozó

munkám a vallás és a művészet határának kérdésére irányította a figyelmemet.” (LEV 421. Kiemelés tőlem – H. O.)

25. „Nála [Eckhart mesternél – H. O.] a majestasból [»abszolút fölény«-ből – H. O.] és az alázatból fejlődik ki a »misztikus« istenfogalom, vagyis nem a plótinizmusból és a panteizmusból, hanem az Ábrahám-élményből.” Rudolf Otto: A SZENT. AZ ISTENI ESZMÉJÉBEN REJLŐ IRRACIONÁLIS ÉS VISZONYA A RACIONÁLISHOZ. Ford. Bendl Júlia. Osiris, 1997. 31.

26. Lukács György: AZ ESZTÉTIKUM SAJÁTOSÁGA, II. Ford. Eörsi István. Akadémiai Kiadó, 1965. 217.

27. Kant a *Beweisgrund*-tanulmányban (AZ EGYETLEN LEHETSÉGES ÉRV, MELYEL ISTEN LÉTEZÉSE IGAZOLHATÓ) használja az „abszolút tételezés” fogalmát, amelyet majd Heidegger A FENOMENOLÓGIA ALAP-PROBLÉMÁI-ban elemez. (Ford. Demkó Sándor. Osiris, 2001. Különösen 150.)

28. Az embernek, írja Kant, „minden megtörtént dolgot maga-cselekedteként kell elismernie, s így teljességgel a maga rovására kell írnia mindama bajokat, amelyek esze rossz használatából származnak”. Kant: AZ EMBERI TÖRTÉNELEM FELTEHETŐ KEZDETE. Ford. Vidrányi Katalin. In: Kant: TÖRTÉNETFILOZÓFIAI ÍRÁSOK. Id. kiad. 103.

29. Lásd a KÍSÉRTETHISTÓRIÁK (BOLYONGÁS LUKÁCS REGÉNYELMÉLETÉBEN), illetve a SZEMÉLYESSEGEK, VALÓSÁGOK, ETIKÁK (ASZÓKRATIKUS LUKÁCSRÓL) című előadásaimat.

30. Arra, hogy ennek a cikknek a morálja miért idézi Kantot, Kis pontosan rámutat. Lukács itt nem hajlandó áthágni a Kant rögzítette morális törvényt, hogy az ember öncél, és „az emberiség önrendelkezése, önakarata” (F 39.) nem csorbítható erőszakkal. Én azonban most a BOLSEVIZMUS-cikknek nem a moráljáról, hanem etikájáról szeretnék szólni.

31. Kierkegaard: VAGY-VAGY. Ford. Dani Tivadar. Gondolat, 1978. 846.

32. I. m. 843.

33. Azért csak „nagyjából”, mert Lukácsnál az igazi kezdet a misztikusok etikája tanulmányozásában Sebastian Franck volt. A PARADOXA vezető Lukácsot a bűn és a végesség teológiai értelmezésének vizsgálatához (lásd ehhez JM 150.). Erről különben maga Lukács emlékezik meg 1918-ban: „Ha a később számomra korszakot jelentő műveket tekintem, akkor elsősorban a Sebastian Franck Paradoxa című művét kell említenem, melyet egy szerencsés véletlen a legjobb pillanatban játszott kezemre. Ezen indult meg a misztikus filozófia olvasása is: Plotinosz és Meister Eckhart... Ebbe az időbe

esik Dosztojevszkij igazán termékeny olvasása is...” (KÖNYVEK KÖNYVE, IM 767.)

34. A „cselekvő bűn” fogalmán Nietzsche a prométheuszi példázat lényegét érti: „*A neki legjobbat és legfontosabbat vétkes tettel szerzi meg az ember*”, „*a titáni törekvésű individuumnak parancsoló szükséggel vétkéznie kell*”. Lásd Nietzsche: A TRAGÉDIA SZÜLETÉSE. Ford. Kertész Imre. Európa, 1986. 83–84.

35. Lásd Vajda Mihály nagyszerű tanulmányát Max Weber és a fiatal Lukács viszonyáról: A TUDÓS, AZ ESSZÉISTA ÉS A FILOZÓFUS. In: NEM AZ ÖRÖKÉVALÓSÁGNAK. Osiris–Gond, 1996. Különösen 28. skk. „*Az esszéista nem elég bátor, hogy belássa: a »végső kérdések« szigorú-racionálisan nem oldhatók meg. Weber jól értette Lukácsot: az esszé nem ad megoldást a végső kérdésekre. De e kérdéseket csak azért hagyja nyitva, mert az esszéista, akár személyes, akár történeti-szociális okokból, »még« nem talált rá a megoldásra-megváltásra.*”

36. Lukács a BOLSEVIZMUS-cikkben előbb különbséget tesz Marx szociológiai és történetfilozófiai alapállása között, majd így folytatja: „*(Marx hegelianizmusa, amely a különböző valóságneemeket túlságosan egy síkra hozza, némileg hozzájárult ennek a különbségnek az elmosásához.) A proletariátus osztályharca tehát, mely ezt az új világrendet elhozni hivatva van, qua osztályharc, még nem tartalmazza ezt a világrendet magát.*” (F 37–38.) Ezzel szöges

ellentétben a TAKTIKA-cikkben ez áll: „*A marx osztályharcelmélet (ebből a szempontból teljesen a hegeli fogalomalkotást követve) a transzcendens célkitűzést immanenssé változtatja; a proletariátus osztályküzdelmé egy szerre maga a célkitűzés és annak megvalósulása.*” (F 126.)

37. Balázs Béla: i. m. 475.

38. Heller Ágnes: LUKÁCS GYÖRGY ÉS SEIDLER IRMA. In: Fehér Ferenc–Heller Ágnes: A BUDAPESTI ISKOLA. TANULMÁNYOK LUKÁCS GYÖRGYRŐL, I. Argumentum, Lukács Archívum, 1997. 383.

39. Vajda Mihály: TÜKÖRBEN. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001. 8.

40. „*A proletárdiktatúra mint átmeneti idő éppen az objektív szellemnek, a társadalomnak, az államnak, a proletár jogrendszernek, szóval mindazoknak az elemeknek, amelyek az objektív szellem színvonalán állanak, teljes uralmát jelenti. [...] Most azért van, hogy önmagát feleslegessé tegye, hogy szabaddá tegye az utat az abszolút szellem uralma számára.*” (A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS FUNKCIÓVÁLTOZÁSA, F 181.)

41. Kis: i. m. 200.

42. Nietzsche: TÚL JÓN ÉS ROSSZON. Ford. Tatár György. Ikon, é. n. 190. §, 70.

43. Vajda Mihály: A FILOZÓFUS ÉS A POLITIKA, 203.

44. „*A halál nem számít, a halál fogalmakkal meg nem fogható valami, a halál kívülről szakítja meg a nagy dialógust, az egyetlen igazi valóságot.*” (LEVÉL A „KÍSÉRELET”-RŐL, IM 319.)

Tassonyi Helga

„...MEGPRÓBÁLOK BELEÉREZNI A VILÁGBA”

Mirko Bonné versei elé

„*Aligha emlékszem valóságosabb időkre, mint a berlini fal leomlása utáni hónapokra. 1989 telén a g-i kórházban töltöttem másfél éves polgári szolgálatomat. Amit a kínlódo, sorvadó és gyakran néhány hét alatt kiszenvedő rákbetegekkel átéltem, mikor a sebszéleiket tisztogattam, és a szobákat takarítottam, éjjelente fölriasztott álmomból. Feküdtem a sötétben tágra meredt vámpírszemmel, tarkómban éreztem a fájdalmat, ami az izmaimba gyűlt, mikor emelgettem és megtámogattam az időközben már meghalt testeket. Emlékszem ezekre a gyötrő ébrenlétekre, amikor annyira vágytam versbe kényszeríteni két dolgot: írni akartam az örömről, aminek a német–né-*

met határ megnyitását hittem, és azt kutattam, hogy lehet versbe foglalni, papírra vetni a kínokat, amiket a kórtermekben éltem át; miképp ábrázolható ez a kettős borzongás, amely nem akart alábbhagyni, hanem újra meg újra átjárt: amiről nappal a tévé, az újságok és a telefon tudósítottak, örömmek tűnt, míg éjjelente újra meg újra a nyöszörgő betegek lábát borotváltam, amit aztán reggel amputálni akartak.” Így kezdi, ifjúságának egyik meghatározó élményével, Mirko Bonné hamburgi költő A KÉZ MELEGE (DIE LEBENSWARME HAND) című írását, amely először egy antológiában jelent meg 2009-ben, majd 2010-ben a KIRÁNDULÁS A CERBERUSSzal (AUSFLUG MIT DEM ZERBERUS) című, a költőnek főleg az elmúlt tíz év élményeit egybegyűjtő kötetében.

Az írás Mirko Bonné számára halálosan komoly dolog, immár két évtizede folytatja ezt a mesterséget – Camus szavával élve – örökös feszültségben a szépség és a fájdalom között. Egy 2010 nyarán készült interjúbán azt mondja: „...nem csak nézek, de fülelek, sőt megpróbálok beleérezni a világba”. Mirko Bonné verseivel kapcsolatban Felix Philipp Ingold nagymérvű szociális és narratív kompetenciáról beszél, és nem tagadja, hogy a költő nála sokkal nagyobb természetességgel használja a személyes névmásokat. Ha azt mondja: *mi*, akkor úgy is érti. A verseket hosszú lélegzet hatja át és mozgatja, állapítja meg Ingold, egy olyan elbeszélő lélegzete, aki nagy olvasó is, és hozzáfűzi, hogy Bonnénál „minden vers embrionális történet, és szinte mindegyik életdokumentum. Tehát a tárgy erősen dominál a diktummal szemben, az élet a művel szemben. A szeretet, a kétség vagy a fájdalom megelőzik a szeretet stb. szavakat”. Bonné sajátos szenvedélyű érzelmi viszony köti a világhoz, verseiben kétségbe vonja a kollektív tudattalan és a mítoszok sugallta megkövesedett világértelmezés nem egy bizonyosságát, és megdöbbenő, új relációkat teremt az ember és környezete, az ember és az állatvilág között. A Bonné-verseknek mintegy a hátoldalára van írva a költőelődök tudása és a róluk való tudás. A melankolikus, olykor kemény zeneiségű dikció és az egzisztenciális mélység vagy a metsző gúny éppúgy sajátjuk, mint a forma fegyelme és a nyelv kínálta bravúros játékosság vagy humor. A jambus, ha jelen van, a klasszikus versformák és popsongok „szívverését” idézi.

Bonné a kórházi polgári szolgálat után negyedállásban segédápoló lett, esténként idős embereket látogatott Hamburg keleti városrészében, később taxisofőrként dolgozott a hétvégeken, és hozzálátott Keats verseinek és leveleinek fordításához. Így szerezte meg, többévi odaadó munkával, inaslevelét. Közben verseket írt, és elkészült első hangjátéka, melyet 1992-ben sugárzott a Brémai Rádió. Mirko Bonné legkedvesebb költői Keats és Trakl: „...Bobrowski szavával élve ők az én (vasfegyelmet parancsoló) tanítómestereim.” Keats egyik levele, amelyet valószínűleg 1817 decemberében írt, tartalmazza a lírai diszpozíciónak mindmáig talán legszebb leírását: „Arra a negatív képességre gondolok, aminek következtében az ember képes megmaradni bizonytalanságok közepette, titkok, kétségek közt, anélkül, hogy irritáló módon kapkodna a tények s a ráció után.” (Péter Ágnes fordítása.) Bonné egy poetológiai jegyzetében kifejti, hogy ez a negative capability, „minden ötlet és jelenség útja”, és kémiai klaszter, amely mindennel csak időleges kapcsolatot hoz létre. „Így születnek versek mint átmeneti pillanatok, villanásszerű image-ok, a tapasztalat pillanatképei, melyek egy történeti konstellációnak csupán ebben a pillanatban érvényes körvonalait adják.” (Michael Braun.) „Az én látásmódom a negatív képesség ellentmondásossága – vallja Bonné –, tehát féltudásom működni kezd, számba veszi a lehetőségeket, és ezzel egy időben megkérdőjeleződik. Számomra a ténymese [Bonné itt költőtársa, Hendrik Rost szavát kölcsönzi] minden ténynél fontosabb és közelebb. A költői látásmód semmire nem »szolgál«, hanem a természetnek, az emberi életnek a része vagy megnyilvánulása.” Nem véletlen, hogy Bonné

például az önéletrajzi tények és fikciók mesteri lélektani ötvözésével olykor recenzorait is megtréfálja.

Bonné a versfordítást az olvasás legintenzívebb formájának és az írás egyik nagy hajtóerejének tekintí, Keats versei mellett klasszikus és kortárs költők, többek között William Butler Yeats, e.e. cummings, Ghérasim Luca, Emma Lew és a holland Koplant verseit is tolmácsolta. Négy önálló verseskötetet és négy regényt publikált, legutóbb 2009-ben az *AHOGY ELTŰNÜNK (WIE WIR VERSCHWINDEN)* címűt, amely felkerült a frankfurti könyvvásárnak a húsz díjazásra javasolt könyvcímet tartalmazó listájára (longlist), és nagy sikert aratott mind a kritika, mind a közönség körében. Igazi „opus magnum” barátságáról, szerelemről, a hűség és árulás természetéről; a négy évtizedet átfogó cselekmény rejtett középpontja Albert Camus halálos autóbalesete egy francia kisváros, Villeblevin közelében. Mirko Bonné számos díjat és ösztöndíjat kapott, tavaly tavasszal a rangos Marie Luise Kaschnitz-díjat, melyet a tutzingi Evangélikus Akadémia ítél oda. Az ünnepélyes díjátadás 2010 novemberében volt Tutzingban, egy többnapos szimpózium keretében, mely Bonné írói és költői munkásságát mutatta be.

A magyar olvasók Mirko Bonné verseivel először 1996-ban találkozhattak a *HATÁRJÁRÁS / LITERARISCHE GRENZGÄNGE* című kétnyelvű antológiában, amely a hamburgi Rospo és a pécsi Jelenkor Kiadónál jelent meg. A kötet német szerzői Bonné mellett Joachim Helfer és Barbara Strohschein, a magyarok: Darvasi László, Kukorelly Endre és Márton László.

Mirko Bonné

EGY FÉRFI, ELKÉKÜLT ÁLLAL

mindenki szeme láttára alszik.
 Gyere, add a számba a szót,
 talán azt,
 hogyan dobjak egy fillért
 egy római kútba, vagy a soá kútjába,
 vagy inkább egy berregő
 szerencseautomatába.
 Elképzelem, hogy
 Püthia vagy, egy lábú, nyíratlan
 szárnyaid a hátadra simulnak:
 összehajtogatott újságok.
 Olyan vagy, mint Novalis, vagy Sophie
 Tucker? Vagy inkább fából sárkány,
 légi aranyfogat, amit
 fülemülék serege ujjongva röpít?
 Szirén, hiéna: *Crocuta crocuta*,
 szűkszavú lennél, csillag, felhő, a

képmásomat viselő mobil?
 Dallam vagy?
 Kebleid között szenderegni,
 miközben a ház előtt kavarog a hó,
 csak az áram zúg a távvezetékben,
 s az éjszakát megvilágítja
 egy vontató fülkeablakára ragasztott matrica,
 mögötte a sofőr elbóbiskolt a hóesésben.
 Bicegj oda az egyetlen lábadon,
 söpörd el a havat a szárnyaddal,
 hadd prüsszölgjön a vad, míg el nem olvad,
 s a villámroptű fülemülék mindent beleadnak,
 ússzon fényárban a fülke és a járgány,
 aztán szólj, habanéra! míg a vezeték
 szikrázva csapódik a tetőre.
 Egy férfi, elkékült állal
 a szemem előtt fagy meg.

BESTE KORNÉL JÓÍZÚEN FALSTAFFOL

Felicita, nagy szerencse, de ha esik?
 Nem ugrálhatok, esélyem
 széteső esettanulmány: kétes,
 s belezúgok a szabadesésbe, hát nem?
 Még szerencse, felicita, itt egy alma!
 Kilestem, s hogy elszálltam, rám esett:
 fénye, két almája, egybeesés, tudva,
 hogy mind, ami magában esne, talmi.
 Átesünk a léten, esni, ess, ne vess,
 esendő minden, s esős az eshetőség.
 Decline and fall, lennék emberke Fallada,
 beste Kornél, ha falstaffol esőben,
 Sir John Falstaff, fájától nem estem
 messze, túl nehéz az ember, esne
 pennacsúcsok, óratornyok, állomások
 mentén sárba, újra mélyre, egyre esne,
 mint az őszi lomb, lehullna, s végre
 mezőn rég szétesett falanxok, restek
 elé esik bús fallikus alakban.
 Nem győz megint csak beleesni, nőkbe főleg,

s hogy feltűnjön, az ablakból esik jókor.
Te vagy az esetem, estelen kiáltom,
gyere, te fess, szeress, együtt esünk,
habár a ház csupán staffázs, nagy esemény
e gyakori visszaesés: esik a nő,
te utána, felicita, hiába – fals.

HIÉNÁK A CENTRAL PARKBAN

Ha egy borús délután
szólnának, hogy vigyem
sétálni a pokol kutyáját,

s Perszephoné, nyakig a munkában,
mert épp teleket gondolna ki,
rám bízna az alvilági dögöt,

kerítenék három erős bőrpórázt,
mindegyik nyakára egyet, aztán irány
a napvilág meg a Columbus Circle.

Balra egy foltos hiéna-,
jobbra egy barna hiénafej,
köztük a kicsi tisztára cibethiéna:

biztos ez volna a kedvencem.
Semmibe nem mar, nem vihorász,
bobtail, kocogó nő nincs ínnyére,

csak a viharlegyeket nyalja le a taxiablakról.
Hogy hívjam őt meg a két vérszomjast
a tollzivatarban a Bethesda-kútnál?

Lenne szabadító minden kimondott betű!
Énekelnem kéne, nem vádolón – édesen:
Cerberus, Kerberosz, Kerberos – idejössz!

KIS BUDAI LIGET

Fekete magyarok, fenséges
a dühöm, mindinkább kivert kutya.
Mielőtt megdöglik, belefojtom a szuszt,
csak egy állat, kartondobozból árulták,
lenn Budán, hat hét múlva rákja lett.
Sokat kaptam tőled, Budapest. Az érzést,
száműzöttnek lenni. Mi más dühöm, mint hidegre tett
öröm? Távcsovön át szederszemnyi a kép:
meghitt fényárban szipusok, lánchídi
cimborák, szűköl a száműzetés.
A parki gesztenyefák hullatják levelüket.
Három cigarettát a szent Istvánnak.
Testnevelés egy bauhaus árnyékában.
Így futottam én is, egyentrikósan,
el a stopperórás tanárnő mellett. Ü!
Ne nyüszíts! Senki nem csókolt meg így,
mikor szaladtam, és szerettek. Hogy harapózott
bennem a tűz, és a düh nem a pofámban,
a lábamban feszült. Senki nem csókolt meg.
Hát én lettem kutyábbá. Érezni lassún.
Lábhoz. Ökölnyi levelek a kis budai ligetben.
Sziréna vonít, s vele a kartondobozos kutyám.
Gyere, te döglődő pára. Legyen István a neved.

Tassonyi Helga fordításai

Turbuly Lilla

JÁTÉK.VONAT

Játszom, megint, de most az egyszer tétre,
játszom veled, ahogy te mondanád, igen,
a máv-menetrend dönti el, ha vége,
tizenhat háromig még felhívhatsz, szívem.

A bőrönd nem nehéz, hát felteszem,
van térerő, vizes palack és annyi ok,
idő is van, húsz perc az végtelen,
tizenhat nulla háromig leszállhatok.

Madár se ír jelet a szürke égre,
egy vékony kéz ott éppen integet,
vagy így, vagy úgy, de dőljön el már végre,
tizenhat háromig még minden meglehet.

A szembe' lévő bordó plüssülésen
hiányod tölt ki minden kis helyet,
ha múlik, múljon most nagyon kevésen,
tizenhat háromkor, ha tényleg elmegyek.

ÍZEK

A kávé keserűen.
De kell hozzá valami édes,
mogyoróscsók például,
bár azt már a Centrálban se adnak.
A tejet főle nélkül,
de inkább sehogy.
A pudingban viszont pont az a jó,
ahogy lassan kihűl,
és ráncos lesz a bőre,
mint a kamrában felejtett barackoknak.
Gyerekkoromban szerettem
a hagymás sült vért,
most meg látni se bírom,
nemhogy megegyem.
Májíze volt pedig, semmi más.
A gombával bizalmatlan vagyok,
maradok a séízű pince-sampionnál,
mintha létezne biztonságos létezés.
És egyre több ételre vagyok allergiás,
de néha még megszeretek új ízeket.

Julian Barnes

LONDON UTOLJÁRA

Vallasek Júlia fordítása

„Helyben vagyunk, öreg fiú.”

Oldalsákja begyűrve az ülések közé, viharkabátja összehajtva mellette. Vonatjegy, pénztárca, neszesszer, óvszer, lista a feladatokkal. A rohadt feladatlista. Maga elé bámult, amíg a vonat kifutott az állomásról. A szirupos gesztusok nem neki valók: lehúzott ablak, lobogó zsebkendő, az egerek itatása. Nem mintha le lehetne eresztetni az ablakot, az ember csak ül ezekben a marhavagonokban más, olcsó jeggyel utazó vén trottyokkal együtt, és kibámul a lezárt ablakon. És nem mintha Pamela ott állna a peronon, ha netán integetni akarna. Minden bizonnyal a parkolóban van, most horzsolja le a keréktárcsákat a beton járdaszegélyen, miközben megpróbálja közelebb kormányozni az Astrát a parkolóbejárat kibaszott korlátjához. Pamela mindig arról panaszkodik, hogy a korlátokat tervező férfiak nem gondoltak arra, hogy a nőknek rövidebb a karja, mint a férfiaknak. Erre ő azt szokta mondani, ez még nem mentség azért, amit a járdaszegéllyel művel, ha nem éred el a parkolóautomatát, akkor szállj ki az autóból, asszony. Mindenesetre ott lehet most Pam, a kocsikerekeket kínozza, ez a személyes hozzájárulása a nemek csatájához. És azért van már ott, mert nem akarta látni, hogy néz rá a férje a vonat ablakából. Pedig ő rá se nézett volna, mert a nő ragaszkodott ahhoz, hogy még egy feladatot szúrjon be a rohadt feladatos listára, az utolsó rohadt pillanatban.

Stilton sajt Paxtontól utasítás szerint. Különféle szövetek, tűk, cipzárok és gombok utasítás szerint. Befőttesüvegekre való gumigyűrűk utasítás szerint. Elisabeth Arden púder utasítás szerint. Finom szemcséjű, utasítás szerint. És minden évben van valami, ami harminc másodperccel a hadművelet indítása előtt jut eszébe, valami, ami arra kényszeríti őt, hogy árnyékokra vadászva bejárja a várost. Keresni egy új poharat az eltört helyébe – olvasd, annak a helyébe, amit te, Jacko Jackson nyugalmazott vagy inkább papírforma szerint nyugalomba vonult, de jelenleg a hadtestparancsnokság által haditörvénytörvények elé idézett őrnagy, szándékosan és aljas módon eltörtél, amikor gargarizálás közben leejtetted. Felesleges rámutatni, hogy az effajta poharak már azelőtt kifogytak a raktárakból, mielőtt másodkézből megvettük volna őket. Az idén: menj el az Oxford utca sarkán álló nagy John Lewisba, és nézd meg, hátha árusítják a salátacentrifuga külső részét, amely végzetes sérülést szenvedett, amikor egy bizonyos Valaki leejtette, mert a belső rész még remekül működik, és lehet, hogy külön is árusítják azt az edényt. Kint, a parkolóban ott lobogtatta neki a gép technikai leírását, hogy vigye magával, nehogy véletlenül rossz méretet vásároljon. Gyakorlatilag megpróbálta belegyömöszölni az oldalsákjába. Pfu!

Pamela mégiscsak remek kávé tud főzni, ezt az egyet el kell ismerni.

Az asztalkára tette az üveget, és kibontotta a fóliával lezárt csomagot. Csokis kekszik! Jacko csokis kekszije. Még mindig így gondol rájuk. Jó ez vagy rossz? Olyan fiatal az ember, amilyennek érzi magát, vagy olyan öreg, amilyennek látszik? Úgy tűnt, mostanában ez a nagy kérdés. Talán az egyetlen kérdés. Kávé töltött magának, és elmajszolt

egy kekszet. A lány, barátságos, szürkészöld angol táj megnyugtatta, majd felvidította. Juhnyáj, tehéncsorda, lombos fák. Alig csörgedező csatorna. „Fogja munkára azt a csatornát, szólamvezető!” „genis, parancsára!”

Meglehetősen elégedett volt az idei képezlappal. Díszkard a hüvelyében. Szubtilis, gondolta. Volt idő, amikor ágyúkkal meg a polgárháború híres csatamezeinek képeivel díszített lapokat küldött. Hajaj, akkor fiatalabb volt. *Drága Babs, vacsora 17-én. Tedd szabaddá a délutánt! A te Jackód.* Elég egyenes beszéd. Sosem próbálkozott azzal, hogy például borítékba tegye. A *Titkosítás Alapelvei*, 5. rész, 12. paragrafus: kevésbé valószínű, hogy az ellenség észreveszi azt, amit az orra alá dugnak. Még csak azzal sem fárasztotta magát, hogy Shrewsburybe menjen. Csak behajította a lapot a falusi postaládába.

Az ember olyan fiatal, amilyennek érzi magát, vagy olyan öreg, amilyennek látszik? A kalauz, vagy ellenőr, vagy szerelvénymenedzser, vagy minek is nevezik ezeket mostanában, rá se pillantott. Idős állampolgár hét közben egy kiruccanás, retúrjeggely, érdektelen ügy, afféle olcsójános, aki magával hozza a kávé, hogy pénzt spóroljon. Nos, ez igaz is. A nyugdíj már nem ér annyit, mint eleinte. Rég lemondott a klubtagságáról. Az évente megrendezett ezredvacsora kivételével csak akkor ment fel a városba, ha a foga vacakolt, és nem bízott abban, hogy a helyi állatorvos elintézi a dolgot. Sokkal értelmesebb megoldásnak tűnt egy állomás melletti kis garniszállóban lakni. Ha az ember rendesen bereggelizik, és jól helyezkedik, elcsórhat egy extra kolbászt, azzal egész napra be van biztosítva. Pénteken ugyanígy, s ezzel már ki is húzza hazáig. Vissza a támaszpontra. Szolgálattételre jelentkezem, minden salátacentrifuga működésképes, asszonyom!

Nem, erre még nem gondol! Ez az ő éves szabadsága. Két nap távozási engedély. Levágatta a haját utasítás szerint. Kitisztíttatta a zakóját, ugyancsak utasítás szerint. Rendszerető ember volt, rendes elvárásokkal és élvezetekkel. Még ha azok az élvezetek már nem is olyan erősek, mint hajdanán. Mondjuk rá, mások. Ahogy öregszünk, az ember feje már nem olyan, mint régen. Már nem lehet úgy kötni egyik dolgot a másikhoz. Tehát kevesebbet iszol, jobban élvezed, és végül ugyanúgy becsicscentesz és lumpolsz, mint régen. Legalábbis ez az elv. Persze nem mindig működik. Babsszel is így állnak a dolgok. Hányszor eszébe jutott az első kiruccanása, sok-sok évvel ezelőtt. Csoda, hogy végigcsinálta, tekintetbe véve, milyen állapotban volt akkor. És ez egy másik dolog, a kialvatlanság és az ital akkoriban nem nagyon zavarta a tiszteletre méltó tagot. Háromszor! Jacko, te vén kutya! Egyszer beköszönni, egyszer rendesen, és egyszer útravalónak. De hát mi másért árulnák a kotont hármas csomagokban? Egyeseknek lehet, hogy ez egy heti tartalék, de amikor az ember hosszan gyűjti az erőt, mint ő...

Igaz, már nem bírja úgy az éjszakázást, mint régen. És a tiszteletre méltó tag sem alkalmas a háromkártyás trükkre. Egy alkalom minden bizonnyal éppen elegendő annak, aki nyugdíjasjeggyel utazik. Nem szabad túlhajtani a ketyegőt. És a gondolat, hogy Pamelának ilyesmivel kelljen szembesülnie...

Nem, nem áll szándékában túlhajtani a ketyegőt. Díszkard a hüvelyében, és csak fél üveg pezsgő kettőjüknek. A régi időkben egy egész üveggel végeztek. Egy-egy pohár mindkettőjüknek, mindegyik menet után. Most már csak egy fél üveg: valami, amit akciósan kínálnak az állomás melletti Thresher'sben – és sokszor még az sem fogy el teljesen. Babsnek az utóbbi időben égett tőle a gyomra, ő pedig nem akart becsicscentve megjelenni az ezredvacsorán. Többnyire beszélgettek. Néha aludtak.

Nem hibáztatta Pamelát. Egyes nők egyszerűen abbahagyják a változókór után. Egyszerű biológiai ügy, senki sem hibás érte. A női vezetékek kérdése. Felállítasz egy

rendszer, az létrehozza azt, amire megtervezték – vagyis az utódellátást, név szerint Jennifert és Mike-ot –, aztán magától kikapcsol. Természet Anyánk nem olajozza tovább az alkatrészeket. Nem meglepő, tekintve, hogy Természet Anyánk határozottan nőpárti. Senki nem hibás érte. Tehát őt sem hibáztathatta senki. Ő csak ügyelt arra, hogy az ő szerkentyűje rendben működjön. Természet Apánk még olajozta az alkatrészeket. Igazából az egész csak személyi higiénia kérdése.

Igen, igaza volt. Őszinte volt magával. Csak semmi handabandázás. Pammal persze nem lehetett éppen megbeszélni ezt, de amíg az ember borotválkozás közben nyugodtan néz szembe a tükörképével... Eltűnődött, vajon az öreg fiúk, akik pár évvel ezelőtt szembeültek vele a vacsoraasztalnál, csinálják-e még. A katonai étkezde régi szokásainak nagy része már feledésbe ment, vagy csak nem tartották be őket, a vacsora kezdetére a sok balfácán már meglehetősen unalmasnak tűnt, már a portói szétosztása előtt ócsárolni kezdték a szebbik nemet. Legszívesebben jól letorkolta volna őket. Amúgy is az volt a véleménye, hogy az utóbbi időben túl sok okostojást vettek fel az ezredhez. Így aztán kénytelen volt végighallgatni, ahogy három ilyen szónokolt, mintha a kor bölcsessége állna mögöttük. „Csak az a kérdés, ki mit hoz ki a házasságból” – mondta a hangadó, és a többiek beleegyezően bólogattak. De nem ez piszkálta a csőrét. Hanem amikor az a fickó nekiállt elmesélni vagy inkább eldicsekedni azzal, hogy megint összejött egy régi barátjánőjével, akit még a nősülése előtti időkből ismert.

– Nem számít. – Mondta az egyik okostojás. – Házasságtörés előzetes elkövetéssel. Nem számít.

Beletelt egy kis időbe, amíg Jacko kibogozta az értelmét, és amikor megtette, nem tetszett neki, amit értett rajta. Handabanda.

Ő is ilyen volt régen, amikor Babsszel találkozott? Nem, ezt nem hinné. Nem próbált úgy tenni, mintha a dolgok mások volnának, mint aminek látszanak. Nem magyarázta be magának, hogy „ó, az egész csak azért történt, mert teljesen el voltam ázva”, vagy „azért, mert Pam olyan, amilyen mostanában”. Azt sem mondta, „ó, csak azért történt, mert Babs szőke, és én mindig a szőke nőkre buktam”, ami elég furcsa, hiszen Pam barna, már persze ha tényleg furcsa ez az egész. Babs csinos lány volt, ott volt, szőke volt, és egy éjszaka háromszor kongatták meg a harangot. Ennyi volt az egész, nem több. Talán még az, hogy nem felejtette el a lányt. Nem felejtette el, és következő évben megint rátalált.

Kinyújtotta a kezét maga előtt, az asztalkán. Egy arasz és egy hüvelyk, ekkora a sálacentrifuga átmérője. Persze hogy megjegyzem, mondta Pamnek, csak nem gondolod, hogy a következő huszonnégy órában összezsugorodik a kezem. Nem, ne tegyél zsineget az oldalzákomba, nem akarom felhurocolni az egész mindenséget a városba. Esetleg megnézhetné, ma este hányig tart nyitva a John Lewis. Holnap reggel helyett ma este is beugorhatna az állomásra. Időt takaríthatna meg. Másnap pedig elvégezhethetné a többi feladatot. Pontos tervezés, Jacko.

Következő évben nem lehetett biztos abban, hogy Babs emlékszik még rá, de úgy tűnt, szívesen látja. Vitt egy üveg pezsgőt, és ezzel valahogy megpecsételődtek a dolgok. Ott maradt egész délután, mesélt magáról, és megint háromszor egymás után megkongatták a harangot. Azt mondta, majd küld neki egy képeslapot, amikor megint a városba jön, és aztán így mentek a dolgok. Most már... mióta is? Huszonkét, huszonhárom éve? Virágot vitt a nőnek a tizedik évfordulón, cserepes dísznövényt a huszadikon. Mikulásvirágot. Babsre gondolt, és ez a gondolat tartotta őt mozgásban a borús reggeleken, amikor kiment megetetni a csirkéket vagy kipucolni a szeneskamrát. Babs volt

a – hogy is mondják mostanában? – menekülési útvonala. Babs egyszer szakítani akart – nyugdíjba megyek, viccelődött –, de ő nem hagyta. Győzködte, csaknem jelenetet rendezett neki. Babs végül engedett, pofon vágta őt, a következő évben, amikor elküldte neki a képeslapot, be volt szarva az ijedtségtől, de Babs éppolyan jó volt hozzá, mint mindig.

Persze megváltoztak mindketten. Mindenki megváltozott. Először is Pamela: a gyerekek elmentek, a kert, ahogy a kutyákat kezdte dédelgetni, hogy olyan rövidre vágta a haját, mint a gypet a ház előtt, hogy folyton takarított. Nem mintha a ház más-képpen nézne ki, mint mielőtt állandóan csiszatolni nem kezdte. És többé nem akart menni sehová, azt mondta, eleget utazott már. Ó, Jacko, azt mondta, végre van időnk néhány dologra, de volt is, meg nem is volt. Több idejük volt, de kevesebbet végeztek, ez az igazság. Pedig nem ültek karba tett kézzel.

Ő maga is változott. Kezdett félni, amikor felmászott a létrán, hogy kitisztogassa az ereszcatornát. Az isten szerelmére, huszonöt éve csinálta már, minden tavasszal ez volt az első a feladatai listáján, és tekintve, hogy földszintes házuk van, az embernek nem is kell olyan magasra másznia, mégis azon kapta magát, hogy fél. Nem attól, hogy leesik, nem. Mindig leszúrta a létra támasztékait, nem volt szédülős, tudta, ha leesik, minden bizonnyal fűre esik. Csak ahogy ott állt, orra pár hüvelykkel az ereszcatorna fölött, és egy vakolókanállal kapargatta ki a mohát meg a rothadó leveleket, odébb lökte egy madárfészek darabkáit, felnézett, hogy ellenőrizze, helyén vannak-e a cserepek, és rendesen áll-e a tv-antenna – ahogy ott állt, biztonságosan, lábán gumicsizma, hátán viharkabát, gyapjúsapka a fején, gumikesztyű a kezén, néha érezte, könnyezik, és tudta, nem a szél miatt, és ilyenkor megakadt, egyik gumikesztyűs kezével az ereszcatornába kapaszkodott, a másikkal úgy tett, mintha a vastag műanyag csőben turkálna, és be volt szarva az ijedtségtől. Az egész rohadt dologtól.

Szeretett arra gondolni, hogy Babs nem változott, és nem is változott, legalábbis az ő szemében, az ő emlékeiben, az ő várakozásában nem. Ugyanakkor elismerte, hogy Babs haja már nem éppen olyan szőke, mint hajdanában. És miután rávette, hogy ne vonuljon vissza, Babs is megváltozott. Nem szívesen vetkőzött le előtte. Magán hagyta a hálóingét. Gyomorégése lett a pezsgőtől. Egyik évben a drágábbik fajtából vitt neki, de az eredmény ugyanaz volt. Egyre kevésbé tűrte a fényt. Nem igyekezett úgy, mint régen, hogy beindítsa őt. Elaludt, amikor ő is elaludt, néha még hamarabb is.

De még mindig Babs volt az, akire várakozott, miközben a csirkéket etette, szenet hordott, csorgó könnyekkel tisztogatta az ereszcatornát, és gumikesztyűs kezével maszatoalta el az arcán a könnyeket. Babs kötötte őt a múlthoz, amikor még kemény fiú volt, akár háromszor is akcióba lendült egymás után. Babs néha kicsit anyáskodott vele, de olykor mindenkinek szüksége van az ilyesmire! Csokis kekszi, Jacko? Igen, egy kicsit erről is szólt a dolog. De arról is, hogy igazi férfi vagy, tudod-e, Jacko? Kevés ilyen le-gény akad, kihalófélben van az ilyen férfi, de te ilyen vagy.

Közeledtek Eustonhoz. Egy srác, aki Jackóval szemben ült, elővette a rohadt mobilját, és telefonált.

– Szia, drágám... igen, figyelj csak, ez a kibaszott vonat elakadt valahol Birmingham előtt. Nem mondanak semmit az embernek. Nem, még legalább egy óra, vagy több, aztán át kell jutnom Londonon... Igen... Igen, tedd csak azt... Én is... Szia!

A hazug alak eltette a telefont, és kihívóan nézett körbe, hallgatta-e valaki.

Tehát: megint átnézni a napiparancsot. Állomás, felhívni a John Lewist, korai roham a salátacentrifugáért. Vacsora valamelyik vendéglőben a garniszálló mellett: indiai,

török, nem számít. Maximális ráfordítandó összeg: nyolc font. Marquis of Granby, csak két korsó, nem kell felébreszteni az egész kvártélyt a sok vécéöblítéssel. Reggeli, plusz kolbászt eltenni, ha lehet. Kis üveg pezsgő a Threshertől. A hadtápellátás parancsnoka által kijelölt feladatok: Stilton, utasítás szerint, befőttesüvegre gumigyűrűk utasítás szerint, púder utasítás szerint. Kettőkor Babs. Kettőtől hatig. Ha csak rá gondol... Kapitány, maga odalenn alszik? A tiszteletre méltó tagok felállnak. Díszkard a hüvelyben. Kettőtől hatig. Közben tea. Tea és kekszi. Vicces, hogy ez is része lett a hagyománynak. Babs nagy volt abban, ahogy arra bátorította az embert, ha csak egy pillanatra is, ha sötétben is, ha behunyt szemmel is, de annak érezze magát... aki szeretett volna lenni.

„Jól van, öreg fiú! Haza, James, ne kíméljük a lovakat!” Oldalsákja begyűrve az ülések közé, viharkabátja összehajtván mellette. Vonatjegy, pénztárca, neszesszer, lista a feladatokkal, most már apró gondos vonásokkal kipipálva. Óvszerek. Eszébe jutott egy vicc. Kipillantott a lezárt ablakon: egy fényesen kivilágított szendviczbár, egy csomagbordó, egy röhejes egyenruhát viselő portás. Miért nincs a mozdonyvezetőknek gyereke? Mert mindig időben húznak ki az állomásról! Hahaha! Az óvszer hozzáillesztése a listához évente ismétlődő vicce volt, hiszen igazából nem volt rá szüksége. Már évek óta nem. Babs, mivel ismerte őt és bízott benne, azt mondta, nincs rá szükség. Ő akkor megkérdezte, hát a másik dolog, az utódgyártás? Babs azt felelte:

– Jacko, azt hiszem, annak a veszélye már régen elmúlt.

Vissza a városon át. Megismerik, emlékszik rá az az idegen ürge, aki a garnizállót vezeti. Pénz a telefonba, jelentés a támaszpontnak, hogy épségben megérkezett. Tisztességes csirkecurry. Két korsó, se több, se kevesebb a Marquis of Granbynél. Fegyelem megőrizve. Semmi kellemetlen nyomás a húgyhólyagon és a prosztátán. Az éjszaka át-vészelve egyetlen latrinára tett látogatással. Alvás: mint a közmondásbeli csecsemő. Reggel kiudvarolt egy extra kolbászt. A Thresher'sben akciós a kisüveges pezsgő. A feladatlista tételei fennakadás nélkül kipipálva. Mosdás, fésülködés, fogmosás. Ellenőrzésre jelentkezik pontban kettőkor.

Ettől a ponttól kezdve már nem mentek simán a dolgok. Megnyomta a csengőt, és maga elé képzelte az ismerős szőke fürtöket, a rózsaszín köntöst, a kuncogást. De egy sötét hajú, mesterkélts mosolyú, középkorú nő nyitott ajtót. Ő meg csak álldogált zavartan, meg se szólt.

– Ajándék nekem? – kérdezte a nő, talán csak hogy társalogjon, kinyújtotta a kezét, és megfogta a pezsgősüveg nyakát. Válasz helyett belekapaszkodott a pezsgősüvegbe, és ostobán rángatták ide-oda, amíg meg nem szólt.

– Babsnek!

– Babsre várni kell egy kicsit – mondta a nő, és kitérte az ajtót. Furcsának tűnt az egész, de azért követte a nappaliba, amelyet tavaly óta átalakítottak. Úgy néz ki, mint egy kurva budoárja, gondolta magában.

– Tegyem a hűtőbe? – kérdezte a nő, de ő továbbra sem engedte el a pezsgősüveget.

– Felugrott vidékről? – kérdezte.

– A hadseregtől? – kérdezte.

– Talán elvitte a cica a nyelvét? – kérdezte.

Csendben ültek egy negyedórán keresztül, amíg egy ajtó nem csukódott, majd egy másik. A sötét hajú nő most egy magas szőkével állt előtte, akinek a melltartójából úgy meredt ki a melle, mint gyümölcs a gyümölcsöstáliból.

- Babs! – ismételte meg.
- Én vagyok Babs! – felelte a szőke.
- Te nem vagy Babs! – válaszolt.
- Ha maga azt mondja... – mondta a nő.
- Nem vagy Babs! – ismételte meg.

A két nő egymásra pillantott, majd a szőke laza, udvariatlan hangon azt mondta:

- Figyelj, papa, az vagyok, akit te akarsz, jó?

Felállt. Ránézett a két prostira. Lassan magyarázta meg a helyzetet, úgy, hogy még a legzöldfülbűbb újonc is megértheti.

- Ó – mondta az egyik –, Norára gondolsz.
- Nora?

– Hát mi Norának hívtuk. Sajnálom. Úgy kilenc hónappal ezelőtt elment.

Nem értette. Azt hitte, úgy értik, elköltözött. Aztán megint félreértette. Azt hitte, úgy értik, megölték, autóbalesete volt vagy ilyesmi.

– Már elég öreg volt – tette hozzá egyikük, amolyan magyarázatképpen. Dühösen nézhetett rá, mert idegesen hozzátette.

- Bocsánat, nem akartam célozgatni.

Kibontották a pezsgőt. A sötét hajú nő rossz poharakat hozott. Ő és Babs mindig vizespohárból itták. A pezsgő meleg volt.

- Küldtem egy képeslapot – mondta. – Egy díszkarddal.

- Igen – felelték érdeklődés nélkül.

Kiürítették a poharaikat. A sötét hajú nő azt kérdezte:

- Nos, akarja-e még azt, amiért jött?

Nem gondolkodott rajta. Minden bizonnyal bólinthatott. A szőke lány megkérdezte:

- Akarja, hogy én legyek Babs?

Babs Nora volt. Ez futott át az agyán. Érezte, hogy megint dühbe gurul.

- Az legyél, aki vagy.

Ez már parancs volt.

A két nő ismét egymásra pillantott. A szőke lány határozottan, de nem túl meggyőzően azt mondta:

- Debbie vagyok.

Ekkor kellett volna távoznia. Ki kellett volna mennie Babs iránti tiszteletből, a Babsszel szemben érzett lojalitás nevében.

A lezárt ablak másik oldalán szaladt a táj, mint minden évben, de nem látott benne semmit. Néha összekeverte a Babshez fűződő lojalitást a Pamelához kötődővel. Oldalzsákjába nyúlt a termosz után.

Néha, ó, csak egy párszor, de előfordult, hogy dugás közben összekeverte Babsot Pamelával. Mintha otthon lett volna. Mintha az egész otthon történt volna.

Bement abba a szobába, amelyik Babsé volt. Ezt is átrendezték. Nem látta, mi az új benne, csak azt vette észre, ami hiányzott. A nő megkérdezte tőle, mit akar. Nem felelt. Pénzt kért, és egy óvszert nyomott a kezébe. Ő meg csak állt ott, markában az óvszerrel. Babs nem... Babsszel nem kellett...

- Húzzam fel neked, nagypapi?

Félrelökte a kezét, lehúzta a nadrágját, aztán az alsógatyáját. Tudta, hogy nem gondolkodik tisztán, de úgy tűnt, ez a legjobb megoldás, az egyetlen megoldás. Végül is ezért jött. Végül is ezért fizetett. A tiszteletre méltó tag egyelőre megbújta a bozótban, de ha kiadja az utasításokat, ha parancsot ad, akkor... Érezte, hogy Debbie, félig állva, fél térdét az ágynak támasztva, őt nézi.

Ráhúzza az óvszert a farkára, arra számítva, hogy a mozdulat meghozza a várt hatást. Debbie-re nézett, a felajánlott gyümölcsöstálra, de nem segített. Lepillantott petyhüdt farkára, a gyűrötten lógó óvszerre. Ujjbegyein érezte a síkos gumi emlékét. Arra gondolt, jól van, ez az, fiú!

Debbie kihúzott néhány papír zsebkendőt az éjjeliszekrényen álló dobozkából, és odanyújtotta neki. Megtörölgette velük az arcát. A lány visszaadott némi pénzt, egy keveset. Gyorsan felöltözött, és kísétált a vakító utcára. Céltalanul lődörgött fel-alá. Az egyik üzlet felett a digitális kijelző három óra tizenkét percet mutatott. Eszébe jutott, hogy az óvszer még mindig rajta van.

Juhok. Tehenek. Lombos fák. Egy rohadt, hülye kis házsor, tele rohadt faszikkal, amitől ordítani vagy okádni szeretett volna, megrántani a vészféket, vagy mi a rossz nyavalya van mostanában vészfék helyett. Hülye faszik, mint ő. És most visszamegy a maga rohadt kis házacskájába, amit olyan sok éven át rendezgetett. Lecsavarta a termosz tetejét, és töltött magának egy kis kávé. Két napja ül a palackban, jéghideg. Hajdanában a lapos konyakosflaska tartalmával javította fel. Most csak hideg, hideg és poshad. Ez jár neked, nem, Jacko?

Le kellene lakkozni a parkettet a franciaablakok alatt, mert mindegyre felkarcolják az új karosszékek... A szerszámokkamrára is ráférne a festés... El kellene vinni a fűnyírót, megélezetni a pengéket, nem mintha manapság lenne, aki ezt meg tudja csinálni, csak néznek az emberre, és azt javasolják, vegyen egy olyan új, porszívószerűt, amelynek narancsszín műanyag szerkenyűje van, és nem rendes éle...

Babs Nora volt. Nem kellett óvszert húznia, mert Babs tudta, hogy ő nem jár máshova, ő pedig már rég nem eshetett teherbe. Egy évben csak egyszer tért vissza a munkába, az ő kedvéért, kicsit beléd habarodtam, Jacko, ennyi az egész. Egyszer viccelődött azzal, hogy az ő busza már elment, innen tudta, hogy Babs idősebb nála, idősebb Pammél is. Egyszer, amikor a délután során még egy egész üveg pezsgőt megittak, felajánlotta, hogy kiveszi a felső fogsorát, és leszopja, ő nevetett, de undorítónak találta. Babs Nora volt, és Nora meghalt.

A fiúk a vacsoránál nem vettek észre semmit. Fegyelmezett maradt. Nem vágott fapofát.

– Az igazat megvallva, már nem megy olyan jól, öreg fiúk – mondta, és valaki kuncogott, mintha ez olyan vicces lett volna. Korán takarodót fűjt, bement egy italra a Marquis of Granbybe. Nem, ma este csak egy felest. Az igazat megvallva, már nem megy olyan jól.

– Sose halunk meg – felelte a pultos.

Utálta magát azért, ahogy azzal a prostival viselkedett. Akarja még azt, amiért jött? Ó, hát persze hogy akarta, de amiért ő jött, arról az a nő nem tudhatott. Ő és Babs már nem csinálták, mióta is, öt vagy hat éve? Az elmúlt egy-két évben alig kortyoltak a pezsgőből. Szerette, ha Babs felveszi azt a nagymamás hálóinget, amivel ő mindig ugratni szokta, ágyba bújik vele, leoltja a villanyt, és a régi időkről beszélgetnek. Hogy akkor milyen volt. Egyszer beköszönni, egyszer rendesen, és egyszer útravalónak. Igazi tigris voltál akkoriban, Jacko! Teljesen kikészítettél. Másnap mindig szabadnapot vettem ki. Ne mondd! De bizony igen. De hát én soha... Már hogyne, Jacko, igazi tigris voltál.

Nem szívesen kérte a pénzt, de a laktér az laktér, végül is az időért, helyért fizetett, akármit is akart vagy nem akart. Ez is együtt jár azzal, hogy nyugdíjasjegyet válthat a vonaton, most már spórolhat az utazáson. Nem mintha ezentúl lenne miért. Utoljára

látta Londont. Az isten szerelmére, Shrewsburyben is lehet Stilton sajtot és salátacentrifugát venni! Az ezredvacsora amúgy is egyre inkább arról szól, hogy azt vette számba, ki hiányzik, nem azt, hogy ki van jelen. Ami pedig a fogait illeti, azokat a helyi állatorvos majd rendezzi.

A csomagok ott voltak a hálóban a feje felett. Feladatlista tételei mind kipipálva. Pam már útban lehet az állomás felé, most fordul be a rövid tartózkodásra fenntartott parkolóba. Mindig orral áll be a parkolóba. Nem szeretett tolatni, minél későbbre tartogatta, sőt ha lehet, inkább ráhagyta. Ő más. Ő háttal szeret beállni a parkolóba. Így az ember mindig készen áll a gyors indulásra. Gyakorlat kérdése, gondolta, *qui vive*. Pamela meg szokta kérdezni, mégis mikor kell nekünk gyorsan távozni? Általában úgymint sor van a kijáratnál. Ő erre azt szokta mondani, ha mi érünk oda elsőnek, akkor előttünk nincs sor.

És így tovább.

Megfogadta, hogy nem néz a keréktárcsára, nem ellenőrzi, mennyire vannak lehorzsolva. Nem tesz megjegyzéseket, amikor leengedi az ablakot, hogy kihajoljon a parkolóautomatához. Nem mondja: né, milyen messze vannak a kerekek, mégis elérek odáig. Csak azt kérdi: „Mit csinálnak a kutyák? Nincs valami hír a gyerekekről? Meghozták a csirkepatot?”

Közben Babset gyászolta, és azon tűnődött, hogy vajon ugyanilyen lenne, ha Pamelát gyászolná? Ha fordítva történt volna, persze.

Teljesítette a feladatait. Ahogy a vonat az állomáshoz közeledett, kinézett az ablakon, és remélte, hogy meglátja a feleségét a peronon.

Horváth László Imre

NÉZD, HAVASAK A FÁK, TÉL VAN (I)

Kisregény

*„Hogy a faágak a télidőben
sokáig őrzik még a hóesést,
hogy végül, mint egy passióban,
minden együtt van...*

*mindezt tudtam, és mégse volt elég.”
(Pilinszky János)*

I

A Baross utcai albérletet Anni révén szereztem, tulajdonképpen ő lett a főbérlőm. Nagyszülőtől örökölt lakás, Krisztiánnal ott laktak három évig.

Anni látta egyszer a Garay utcai szobámat, ahonnan költöznöm kellett. Sétáltunk, és a szemébe repült egy bogár. Sokszor volt ilyen, egyszer kiszedtem neki, mondtam, maradjon nyugton, közel hajoltam hozzá, és egy zsebkendővel óvatosan kitöröltem a szeme szélére tapadt kis muslicát. Most viszont gyorsan fürdőszoba kellett és tükör, be-

mentünk hozzám, kiszedte, aztán rohantunk, borzalmas helyen lakom, mondta, körül sem mert nézni, olyan, mint egy raktár.

Megmutatta a Barosst, napfényes lakás a Fazekas-gimnáziummal szemben, egy szoba, előtér, konyha és fürdő egyben, külön vécé. Kicsit lepukkant, nekem tökéletes. Anni leült, rágyújtott. Üres lakásban ültünk, a fantáziám súlyba lendült, gyorsan leállítottam. Lakásnézés után beültünk a Stex-házba, meséltem neki, nem jó a barátnőmmel, nem illünk össze, Anni értelmes, megnyugtató dolgokat mondott. Szeretett tanítani engem is, akkor ezt játszottuk, harminckét éves, én huszonhat, tanítson a nőkre. Sokat mesélt magáról, magyarázta, hogy két szituáció hozza ki belőle a vágyat: a teljes biztonság, ha együtt él valakivel, vagy ha a partner tulajdonképpen ismeretlen, és így a dolog súlytalan. Egy házibulin például a levetett ruhák halma alatt találta magát egy fiúval, és miközben csinálták, néha bejöttek a szobába az emberek a kabátjukért. Volt olyan pasija (ezt a szót használta a férfiakra, a szót, amit minden férfi gyűlöl, minden nő elnyújtott „s”-sel ejt, Anni amúgy is valami aranyos kiejtési hibával beszélt, megnyomta az s, sz hangokat), aki egyszer megsértődött rá, mert szerinte a lány művien élvezte az aktust, és megjátszotta a nyögdécselést. Kidobta a lányt az utcára, éjjel tizenegy körül, ráadásul valami durva környéken.

A Stex-ház után még átmentünk valahova, berúgtunk. Amíg vártuk a villamost, átöleltem, nevetett, köszöni, ezt megkapja otthon is, úgyhogy hagyjam. Hagytam, jött a villamos.

Szakítottam a barátnőmmel. Teltek a hetek, unatkoztam. Annival persze minden nap találkoztunk. Egyik csütörtökön, az esti órák után elmentem néhány kollégával inni. Jolika, hetvenéves, bájos matektanárnő (rögtön az étterembe lépés után rendelt egy feleskört), a festőművész (rajz- és vizuáliskultúra-tanár) Renner Peti és Anni. Később Jolika hazament, mi hárman még átsétáltunk a Szimplakertbe. Részeg voltam már, mintha csak víz alól hallgattam volna, hogy Renner Peti és Anni vitatkozik. Renner a szemére vetette, miért flörtöl velem, amikor ott a barátja, élettársa, mit képzelsz (Anni azon volt, hogy mi ketten még menjünk el valami házibuliba táncolni, én már beszélni sem tudtam). Anni kikelt magából, ők ilyen kapcsolatban élnek Krisztiánnal, igenis működik, Renner meg mit beszél, mikor nem is lakik együtt a nőjével, akivel lassan tíz éve járnak. És hát nézzen meg engem, mit gondolsz? És itt rám mutatott, mint annak bizonyítékára, hogy hűséges lesz.

Éppen abban az utolsó részegedési fázisban voltam, amikor amúgy is köszönés nélkül szoktam távozni, tehát felálltam, mintha vécére mennék, és szépen hazasétáltam. A bejáratnál kikapcsoltam a telefonom, elegendő volt az egézből, megint valami zavaros, idióta ügybe keveredem (holott persze magam is úgy bonyolítottam mindig a dolgokat, hogy minél erősebb legyen ennek a lehetősége), mit akarok ezzel, végeredményben én vagyok sebezhető, ez a nő is lehet, hogy létezik, de inkább nem. Eljutottam a Barossba, részegen bedőltem az ágyba, és elaludtam.

Másnap felkeltem, bekapcsoltam a mobilt, kaptam két üzenetet, „hol vagy?“, „kapsold be azt a kurva telefont“, írta tegnap éjjel Anni. Kiderült, hogy tényleg utánam jött, először őrjöngve keresett a Szimplában, aztán éjszakaival egyedül eljött a Barossba, fél órát csengetett (azt hitte, máshol vagyok, pedig fent hevertem kiütve, miközben bömbölt a csengő). A fél óra leteltével elrohant egy közeli szórakozóhelyre (addigra ezen a környéken nyilván félni is kezdett), ahol Krisztián bulizott a haverjaival, megörült nekik, végre társaság, emberek. Zavarba ejtett, hogy utánam jött. Tetszem ennek a nőnek. Így történt, hogy komolyan érdekelni kezdett, ha azt hisszük, hogy vágnak ránk, vágyot-tá teszi a másikat.

Három nap múlva találkoztunk, „nem vagyunk jóban”, köszönt a folyosón mosolyogva. Onnan kezdve sokkal többet voltunk együtt. Tudtam, hogy nem hagyja el értem Krisztiánt, hülyeség lenne, mit kezdünk egymással, különben is, nemsokára kivándorlok Norvégiába, nekem itthon semmi jövőm, még három hónap, a hat év korkülönbséggel sem lehet mit kezdeni.

Anni ekkoriban kezdett panaszkodni. A párkapcsolata az utolsó két évre kihűlt, csak kínlódtak. Krisztián felkeltette egyszer azzal, hogy nem tud aludni, „lányokkal szeretne megismerkedni”. Anni kérdezte tőle, „elmenjek?”, aztán megismételte a kérdést, a fiú tíz-húsz percig nem mondott erre semmit. Krisztián nem hordta a gyűrűjét, így idővel Anni sem. Krisztián rendszeresen járt bulizni Anni nélkül. Szexuális életük gyakorlatilag megszűnt. Anni felvilágosított, ha egy nő panaszodik a párkapcsolatára, ott már nagyon nagy gondok vannak, mert amíg csak kis probléma van, a nő nem beszél róla, azt mondja, leginkább önmagának, minden rendben. Hallgattam az életükről való beszámolókat. Egyre jobban vonzódtam hozzá. Nem csináltam semmit, csak jelen voltam, hiszen egy helyen dolgoztunk, mindennap beszélünk, nem kellett sietni sehova. Egy idő után már kizárólag miatta jártam be az iskolába. Rajta kívül egyébként is csak a pusztulás látszott, csúszott a kukába az egész, dőlt szét, az első tanítási évem volt, az iskolát pedig éppen akkor zárták be az oktatási reform keretében. Mi ketten pedig ott bonyolódtunk a romok tövében.

Bátyám koncertezett, hívtam Renner Petit is az egyik órák közti szünetben, mikor dohányoztunk, szereti a jó zenét, ez elég jó lesz, Anni megsértődött, őt miért nem hívom, ráadásul közel is lakik a helyszínhez. Péntek este Krisztián bulizott valahol. Ha nem értem félre, menjünk fel hozzájuk, inni meg beszélgetni, mondta Anni a koncert végén (Renner Peti végül nem jött el). Ott találtam magam a lakásukon, egy panelház negyedik emeletén (most újították fel az ősszel, az volt a kezdeti beszédtemánk a tanári dohányzóban, ahol összeismerkedtünk szeptemberben). Nem kívántam az alkoholt, így hét vége felé, előtte minden este elmentem valahova, már telítődtem. Anni mégis töményeket hozott elő, pálinkáztunk. Beszélgettünk. Renner Petire milyen mérges, mert ő nem tudja megérteni, milyen jó, hogy Krisztiánnal ilyen szabad kapcsolatuk van, ez a bizalomról szól, elengedik egymást bulizni. Szép dolog a szabadság és a bizalom, mondtam atyai jó barátként, csak hogyha az emberek nyitva hagyják a kert hátsó kapuját, azon előbb-utóbb be megy a farkas.

Tíz perc múlva táncolni akart, átmentünk a nappaliba, zenét tett fel, amit én is ismertem. Táncoltunk, közben magamhoz húztam, egyre közelebb húzódtunk, remegni kezdett, hozzádörgöltem az arcom az arcához, megcsókoltam a nyakát. Ideje, hogy hazamenj. Szerintem is. Vettem a cipőm, indultam lefelé a lépcsőn szédelegve, lüktetéssel a torkomban. Lent rájöttem, nem tudok kimenni, zárva a főbejárat. Visszamentem a negyedikre, becsöngettem. Lekísért, káromkodott, miért zárják be az ajtót. Megcsókoltam, de összeszorította a száját. Valami részeg balett volt az egész. Inkább hátul menjek ki, a szeméttárolón át. Nekem mindegy. A szeméttárolóban sötét volt, rávettem magam, dulakodtunk, csókoltam, és végignyaldostam a nyakát, vállát. A kezét, amit a számra akart tapasztani. Kiabált, hogy hagyjam, és közben nyögdecselt, remegett. Végül valahogy csak kipenderített az utcára. Elköszöntem, és igencsak felfokozott érzékekkel nekiindultam a hazaútnak.

Kábé húsz méter megtétele után a parkolóban elém vágott egy kocsi, kiszállt belőle két civil ruhás rendőr, igazoltattak, elég abszurd volt, mintha az egész világ tudna a bűnömről, és most letartóztatnának. Persze egy másodperccel odébb már tudtam, ez is csak véletlen. Roppant udvariasan viselkedtem. Csak az útlevelem volt nálam. Fél éve

elhagytam a papírjaimat, és az olyasmi, mint az ember hivatalos papírjainak pótlása, az én tempómmal nagyon sok időt vesz igénybe. Kérdezték, magyar állampolgár vagyok-e, aztán kipakoltatták velem az autóra a zsebeim tartalmát, tele volt mindenféle cetlivel, papír zsebkendővel, rendben, pakoljam vissza, aztán mehetek.

Gyalogoltam haza, euforikus hangulatban. Miután a rendőröket otthagytam, Anni felhívott, ezt soha többé ne merészeljem, mire gondol, persze, ígérem, soha többé nem lesz ilyen. Elvagyok veled, mint akármivel. Az éjszakák sosem volt vonalat pótló, üres buszon neked löktek, most nézik, mi lesz (a villamost felújították abban az évben a környéken, végül úgy megszoktuk a pótlóbuszokat, hogy furcsa lett a régi rend).

Következő héten se harag, se folytatás. De három tervünk is volt a nyárra, garantált távlatok, lemegyek vele a nyaralójukba, egy Vezseny nevű alföldi faluba, meghívott a kedves idős matektanárnő a nyaralójába a Balatonhoz, valamint az egész tanári karnak elő volt jegyezve egy prágai kirándulás tanév végén.

Pár nappal később kimentünk sétálni a közeli parkba. Addigra már mindent elhanyagoltam, csak vártam, mikor leszek Annival – mindig megelőzte a munkahelyi feszengés, jössz ebédelni, lejössz cigarettázni, egyszerűen elmenni a következő osztály naplójáért minden óra előtt, tudva, hogy mikor bemegyek a tanáriba, ő ott lesz, engem néz, igazság szerint kezem-lábam remegett minden ostoba naplóért menet során, ami rendkívül dühített. A parkban szép délután következett, sétáltunk, leterítettem a farmerkabátomat egy dombon, leültünk. Egy barátnője (akit én is ismertem, sőt eleinte flörtöltem vele) olyan, mint valami grófnő, ő viszont királynő, mondtam neki, még az olykori közönségesége is ezt támogatja, nem törekeny papírmásé nő, hanem olyan, akiben eltéved az ember, ahogy egyre jobban megismeri, egyre nagyobb térben van, ha vele van. Csináltam, amire az évek során rá lettem kényszerülve, hogy megtanuljam: ha velem beszélget egy nő, jöjjön rá, milyen kevés beszélgetés akad az életében, ha más nem, milyen kevesen tudnak neki szép dolgokat mondani komoly hangon (a kettő tulajdonképpen ugyanaz).

Gyerekek rohagáltak a közelünkben. A gyermekes apukák milyen szexik, mondta Anni. Valami kutyák üldözték egymást, mesélte, hogy a lakótelepén egy pitbull hogyan ölt meg egy kisebb kutyát, visszhangzott a környék a sikításától, és a saját kutyája félve húzódott a konyhaasztal alá, és ő is nagyon félt. Végül ezek a kutyák nem verekedtek a parkban.

Pár nappal később beültünk sörözni a Puskin kávézóba. Főleg szexről beszélgettünk, mit és hogyan szeretünk, késő kamasz fantáziámnak tetszettek az olyan mondatai, mint például hogy előfordul, ha nagyon kívánja az együttlétet, és nem következik be, már fájdalmat érez a hiánytól. Utoljára azzal jött ki a vécéből, hogy mivel elfogyott a papír, a bugyijával törölte meg magát, és ott is hagyta. Ordenáré volt, meg is lepődtem, azzal nem tudtam mit kezdeni, hogy tehát most nincs rajta bugyi. Az információ kiszivárogtatása ellenére végig hártott. Mi értelme ennek. Elkísértem a Körtérig buszon, ott megvártunk egy másik buszt. Épp belekezdtem volna mégis valami cselbe, amikor mellettünk termett egy kötekedő hajléktalan. Hiába mondtuk, viszonylag udvariasan, hogy nincs pénzünk, arra válaszul leckéztetni kezdett, történelmi kérdésekkel, egészen abszurd volt, főleg miután mondtam, hogy köszönöm, történelemtanár vagyok, Anni persze, hogy csak ezt az egyet nem lett volna szabad, igaza volt, az a nyomorult megtálsodott. Közben megjött a busz, Anni intett, felugrott rá, már ott se volt.

Bátyám újra koncertezett, ugyanabban a kocsmában, Kelenföldön. Anni aznap este végig hívogatott, egyre részegebben, valami házibuliban volt egy barátnőjével, utána a Zöld pardonban, elkerültük egymást, végül mégis eljött, immár egyedül, a koncertre.

Összeismerkedett egy barátommal és a bátyámmal is (ő csak annyit fűzött a világ állásához, „ugye tudod, hogy ez a nő csak játszadozik veled?”). Elég sokan voltak a koncerten, Anni felismerni vélte egy régi informatikatanár-kollégáját, nagydarab szemüveges medvét, odament hozzá beszélni pár szót, utána a férfi egész este a környékünkön hüllyéskedett a haverjaival, kínos, mintha az óvodában lennénk, mondta Anni, edd meg, amit főztél, mondtam vigyorgva, bólogatott.

Végül megint a lakásán kötöttünk ki. Addigra éppen újra elegendő lett, valamit beszélgettünk, ne is közelítsek, mondta, megvontam a vállamat, indultam haza.

Tovább találkozgattunk. Ha nem így volt, egyre inkább hiányzott. Valahogy megálltam a feltűnő hisztériát, így az esély a dologra és egyben a patthelyzet állandóvá vált. Rá voltunk kényszerítve, hogy mindennap találkozzunk, fel se merült, hogy nem lesz folytatás, megszakadhat a kapcsolat.

Több mint egy hónap telt el így. Prágát vártam, tudtam, hogy addig semmi sem történik. Még találkoztunk valamelyik nap megint a Puskinban, órák után, de rohant haza, beszélgettünk egy keveset, kérdezte, várom-e Prágát, biztos jó lesz, erre mondtam, persze, de mit gondol, ne haragudjon, nem élhetek ennek. Néhány héttel azelőtt, amikor jelentkezni kellett a kirándulásra, én is épp jelen voltam. Vacillált, aztán, mint aki megadja magát, ő is felírta a nevét.

Végül ott voltunk kora reggel nagy táskákkal, találkoztunk a Baross téri villamosmegállóban, a Hősök terénél várt a busz, a tanári kar, indultunk. Anni hátraült valahová, én elől, Renner Petiék mögött, néztem a dögunalmas tájat, autópályát. Peti elhozta a barátnőjét. Mint egy pár részét, önmagamat képtelen voltam elképzelni, csak bámultam őket. Éles egyedülletet éreztem az utazás első óráiban, idegen voltam negyven idegen ember között, általában semmi közöm semmihez. Amire addig várahoztam, jelentéktelenné vált. Ülök egy buszon, megy innen oda, üres a világ. Átült mellém Anni, mutattam néhány verset a kötetből, amit olvastam, tetszettek neki is.

Elértünk Pozsonyba, ott megnéztük a várat meg az óvárost, beültünk egy sörre, Anni hozott digitális fényképezőgépet, mindent és mindenkit lefotózott, készült kép rólunk is, ahogy cigarettázunk az utcán, vagy sör mellett ülünk valami helyen és hasonlók.

Az idegenvezetőnk elég szerencsétlen volt, összevissza kevert mindent. Elértünk Prágába, a külvárosban volt a szállásunk, egy irdatlan húszemeletes panelszörnyeteg.

Másnap reggel komolyan nekiláttunk a városnak, egy napunk volt, a csoport legyalogolta a lábát. Felmentünk a várba, végigjártuk. Anni megkért, mivel ő szégyellős, készítssek neki én a díszőrségről fotót, ahogy a szép szál legények rezzenéstelenül állnak egyenruhában, neki kell egy olyan fotó. Beértünk a Szent Vitus-katedrálisba. Itt ketten leváltunk a csoportról, külön folytattuk a túrát. Végig az aranyművesek utcáján, utána a várkapu előtt leterítettem a farmerdzsekimet, ráültünk elszívni egy cigarettát.

Azon gondolkodtam, ide úgyis visszajövök néhány hónapra regényt írni, megírom ezt a pillanatot, mindegy már, mi lesz. Anni elővette a fényképezőgépét, csináljunk fotót magunkról. Összehajoltunk, három kép is készült, borzasztóak lettek. Elindultunk, a várból lefelé vezető lépcsősoron belém kapaszkodott, mivel tériszonya van (nekem madárfóbiám, azon meg ő röhögött mindig, kerülni kellett a galambokat).

A Károly hídon öreg utcazenészekből álló banda játszott, elnézegettük, aranyosak voltak, dobtam nekik egy-két eurót vagy valami száználmas összeget, meglepett, hogy erre is összedugták a fejüket, érzelmeset kezdtek játszani kettőnknek, mi meg feszengtünk. Sétáltunk, ő nem bújik hozzám, hiába kérem, megvontam a vállam, ne csinálja, én egyáltalán nem kérem, megsértődött, ezt mára akkor felejtsem is el, de nemsokára újra belém karolt.

Leértünk a Vencel térre, farkaséhesen. Sült kolbászt ettünk egy padon, aztán elmentünk kocsmába a többiekkel, így lett este, vissza a buszhoz, bágyadtan a sörtől és az egész napos gyaloglástól. Átültem mellé a busz hátuljába.

A szocreál szálloda menzáján megvacsoráztunk. Hoztam az útra egy liter erős házipálinkát, mindenkinek nagyon ízlett, átmentünk a közeli sörözőbe, ott hamar kezdett összefolyni minden, kaotikussá váltak a beszélgetések és a ki-be mászkálás a kocsmból a teraszra. Egy kolléganő és én elénekeltük az *I will always love you* című Withney Houston-slágert, zengett az egész lakótelep. Összefutottam Annival a kocsmá belsejében, vécére menet vagy jövet, gyorsan szájon csókoltam, nem szólt egy szót sem. Valamikor hajnalban azt mondta, megy aludni, mondtam, megyek én is, elkísérem.

A szálloda bejárata előtt veszekedni kezdtünk, akkor megcsókoltam. A liftben egymásnak estünk. Felértünk az emeletünkre, ott a dohányzóban (egy erkély a folyosó végén) földre kerültünk, hempergésünk közben kiömlött a befőttesüveg, ami félig volt vízzel és cigarettacsikkokkal, a világ legundorítóbb lötytyével lett tele a ruhánk, káromkodva feltápáskodtunk. Hirtelen megjelent két ismerős a csoportból, de nem jöttek ki az erkélyre, beszélgettek, aztán eltűntek.

A falhoz szorítottam Annit, kezem végigjártam rajta és végül benne, nyögdecselet egy ívet, hirtelen vége lett az ívnek, ellökött, én lenyaltam az ujjamat, ő leguggolt, összeroskadt, és sírni kezdett. Elnézést kértem, de intett, hogy nem miattam van. Tudom, azért sírsz, mert ez már visszavonhatatlanul megcsalás volt. Bólogatott. Menjünk ki sétálni. Csak előbb bemegy a szobájába. Várjam meg a folyosón. Érdekes szünet volt várni őt a folyosón. Öt-tíz perc. Nyilván nem folytatódik, valami baj lesz, bármi.

De kijött a szobából, és lementünk sétálni. Padot, országomat egy padért, de hát nem volt más, csak az irdatlan parkoló a szálloda körül, pad nélkül, ott üvöltöztünk. Hagyjam békén, nekem ez úgysem jelent semmit, csak ő sérül az egészen. Úgy reménykedett benne, találok majd valakit, egy bölcsészlányt, azzal elleszek. A refrén pedig, hogy nem akar elveszíteni. Megkértem a kezét a parkolóban, szüljön majd nekem gyerekeket, mit képzelsz, mi az, hogy ez csak neki rossz. Nem, nekem mindegy az egész, ő viszont tönkremegy.

Visszafelé beugrottunk a földszinti női és férfivécébe, mindegyikbe kettesben, majd nem szeretkeztünk, valahogy kikerülte a dolgot, amúgy túl sok is lett volna hirtelen a semmiből a nagy beteljesülés, inkább megijedtem a lehetőségtől, nem erőltettem én sem.

Visszamentünk aludni a külön szobákba. Emlékszem, néhány órája gondoltam, nahát itt vagyunk Prágában, ez lesz az este, ha most nem történik semmi, akkor soha, félig-meddig mindegy, de azért megteszem, amit lehet, most hitetlenkedve zuhantam az ágyba. Képtelenség, hogy ilyen volt, olyasmi, amiről mindig álmodoztam, egészen gicsces, kedvemre való, haraptuk, martuk egymást.

Reggel indultunk haza, mindenki ólmos másnaposan, borult, csöpörgős, nyomasztó volt az idő is. A csoport végiglődörögte a múzeumokat, mint egy marék beteg légy, aztán vissza a buszhoz. Kerülgettük egymást Annival. Néha olyasmiket kérdezett homályosan, hogy amit tegnap mondtál, azt tartod? Hát ezt meg hogy érted? Komolyan gondoltad-e, mondtam, igen, persze. Erre a gondolataiba mélyedt.

Elmentünk a közeli városba, megnéztünk egy katakombamúzeumot, tele volt több száz éves hullákkal, nem hatott üdítően, utána egy bevásárlóközpontban vettünk ajándékokat, ettünk valamit, aztán vissza a buszra. Néhány öregasszony a csoportból eltévedt, aztán azok is, akik elmentek megkeresni őket.

Négy-öt órát utaztunk haza. A buszon ócska filmeket vetítettek, Anni mellett ültem, egészen csak beszélgetni akart, nyíltan ezt nem lehetett, hiszen végig titkolóztunk a töb-

biek előtt, persze mindenki furcsán is szemlélt minket. Előhalásztam valami prospektust, aznap kaptuk, meg egy tollat, beszélgetni kezdtünk írásban.

„Haragszol?” – kérdezte, írtam, „nem”.

„Valamiért... Most haza szeretnék menni veled.”

Rajzoltam egy + jelet.

Ő folytatta. „De lehet, hogy csak biokémia. Egész nap kívántalak. Nem tudom, lehet, hogy csak szex.”

„Nem bír ugye csak az lenni.”

„Hogyan?”

„Ez csak egy jól hangzó mondat volt.”

„Kávégzatni, sörözgetni, iszogatni, beszélgetni, morogni szeretnék veled. Hasonlóan, mint eddig. Vagy legalábbis egy kis kiegészítéssel.”

„Jó.”

„Ilyen egyszerű?”

„Hát hogy ez mindenképp legyen, az igen. A többire meg van egy hónap, hogy kiderüljön, mi az, mert jelenleg fogalmunk sincs.”

„Mire gondolsz?” – írta. Aztán: „Nem illünk össze.”

„Ezért van, hogy nem unlak.”

Szereztünk egy másik papírt, mert a prospektus betelt, mutatta, kezdjem, leírtam, „jó az új papír, de már semmi ötletem”.

Előbb szállt le, Krisztián jött érte kocsival. Hazamentem az albérletbe, azon gondolkodtam, talán éppen most, és nézelődtem a Baross utcai lakásban is, ahol két évig laktak együtt, igen, bizonyára itt is meg ott meg minden négyzetcentiméteren közösültek annyi idő alatt.

Prága után egy hétig nem kommunikáltunk. Akkor felhívott, mi van velem, néhány üres mondat után egyszerűen letettem a telefont. Vonaton ültem, újra hívott, sírt, mondta, Krisztián se törődik velem, nem tudja elmesélni neki, én is eltűnök, csak az nem érdekel senkit, hogy velem mi van, ő mennyire egyedül érzi magát. Bocsánatot kértem, megnyugtattam, mondtam, mindjárt leszállok a vonatról, találkozunk. Hagyjam, majd holnap, most menjek, érzem jól magam.

Éppen Hegedűs Bandihoz tartottam az egyetemre, tervezgetni Norvégiát. Amikor meséltem neki Annit és a helyzetet, csak felmutatott az égre, éppen egy repülő szállt fölöttünk, kondenzcsíkot húzott maga után, „pár hét, és itt sem vagyunk”. Ez megnyugtató volt.

Másnap Annival elmentünk a parkba, kávéztunk, kibékültünk. Az iskolában néha megcsókoltam, mondta, itt ne, aztán mégis. A ballagási ünnepélyt az alagsori dohányzóban vészeltük át. Ez a helyiség megért volna egy naturalista novellát, rothadó falak, képek, tablók a hetvenes évekből, a csövekben újra és újra lezúduló víztömeg. Anni a gimnáziumi éveiről mesélt. Büfés volt, és egy fiú mindig tőle kért kiflit, „attól a csillagszeműtől”. Vagy három hétig voltak Portugáliában, máskor pedig egész napra elengedték őket Velencében, míg a mostani diákok teljesen életképtelenek az osztálykirándulásokon. Nekem egyébként ő pontosan megegyezett Cseh Tamás *Tanulmányi kirándulás* című számának Bérces földrajztanárnőjével, akivel a kölykök figyelik a bogarak összetettségét, az út során megkülönböztetnek bibét és porzót, elalszik a réten, és a fiúk érzik, valami ott romlott el végzetesen, azon a kiránduláson. A szép arcú, nagy mellű harmincas földrajztanárnő ebben az iskolában is a kamaszalmok központi figurája volt, az én álmaimból pedig rohamosan a valóságba csúszott át.

Egyik nap, érettségiztetés után elmentünk a kollégákkal sörözni. Hazakísértem Annit, a házuk előtti parkban üldögéltünk még egy kicsit. A kedvenc sorozatát nézték hétvégén Krisztiánnal, amiben egy pár nyúglódott, összeházasodjanak-e vagy sem, mire Krisztián mondta, ő nem szeretne megházasodni, aztán ültek, nézték a filmet tovább. Én pedig a padon ültem vele most, a farkas a hátsó udvarban, aki megadja neki, amit Krisztiánban hiányol. Luxus lett volna ezen felháborodnom. Vonzódik hozzám, amit egyáltalán nem ért, de akkor is tény. Tíz éve nem nézett rá úgy senki, ahogy én. Csókolóztunk egy ideig, aztán mentünk haza, külön.

Aztán hosszú kínlódás után ott volt nálam Anni, a lakásomon, a Baross utcában, megmutattam neki a verset, amit a prágai napunkról írtam, elolvasta kétszer, némán kiment a gangra, rágyújtott. Hangulatos volt az egész, mert kint nagy vihar kezdődött. Sose gondolta volna, hogy valaki ennyire leírja, mit gondol és érez, mi van vele, meztelennek érzi magát. Cigarettaztunk, néztük a vihart, az udvart úgy vették körül a környező házak hátsó falai, mintha valami várrom közepén lennénk.

Bementünk a szobába. Variálódott a szerepem, a megértő barát, amikor Krisztiánról, azután a szerető, mikor kettőnkéről beszélt. Csókolózni próbált Krisztiánnal, mire a fiú megkérdezte: „Mit keres a nyelved a számban?” Inkább nem mondtam, az embernek valószínűleg nagyon hosszú idő óta kell undorodnia attól, akivel együtt él, amire ezt például ilyenformán szóvá is teszi. Anni dühöngött, hogy Krisztián nem veszi észre, ami benne zajlik, pedig például a kukatárolás jelenetünk után még másnap is remegett a lába, tízszer ment el zuhanyozni.

Elállt a vihar kint, mennie kellett. Elkísértem a Fehérvári útig, leszálltunk, sétáltunk a másik villamosig. Közben meséltem nagyapámról és arról, hogy nagyanyám elmagyarázta nekem kisgyerekkoromban, ő maga azért szokott rá a dohányzásra, mert ha egy pár egyik fele nem dohányzik, akkor a másik csókja keserű (az intim családi legendák felhasználása a legegyszerűbb, hogy valakivel automatikus meghittséget teremtünk a saját jelenünkben). Már építkeztek a Fehérvári úti megálló körül, egy pozdorjafalhoz húztam. A villamosra várva összefutottunk két tanítványunkkal. Kellemetlen volt, ennyit a búcsúcsókról, mondta Anni, aztán mégis, mielőtt felszállt a szerelvényre, lágyan megcsókolt.

Néhány nap szünet következett, kerülgettük egymást, aztán pénteken megint beültünk, fáradtan az egésztől, a Puskin kávézóba. Vidékre készültem a szüleimhez, az egész hetet végigittam és -nyomorogtam, elegendem volt. Anni is őrlődött. Beszélgettünk, veszedtünk, kibékültünk. Egyszer csak odahívta Krisztiánt, ismerkedjünk össze. Krisztián tényleg a zsánere volt, szimpatikus, szelíd barna szemű zsidó fiú, kérdeztem, tulajdonképpen eléggé hasonlítanak, nem testvérek-e valójában? De igen, mondta Krisztián, így izgalmasabb az egész.

Volt akkoriban bennem már némi feszültség, mikor kapok verést az ügy miatt, barátaim is figyelmeztettek, ez szerves velejárója az ilyesminek. Anni megnyugtatót, Krisztián nem olyan, most én is láttam. Öt évvel volt idősebb nálam, mégis úgy ültem mellette, mint egy kiegészítő, öreg gyilkos, mintha csak egy gyerek lenne. Persze korántsem volt az, igyekeztem nem megengedni magamnak, hogy lenézzem. Arra tippeltem, Anni téved, Krisztián mindent sejt, vagy inkább tud, kedve szerint alakulnak az események, már évek óta szakítani akar, csak magától nem megy neki, annál még az is jobb, ha a nőjét, akit halálosan un, elviszi bárki más.

Elszívtuk a cigarettámat, Anni akkor vett újat, osztozkodtunk, Krisztián megjegyezte: „Mi van, már közös kasszán vagytok?”, ez beszédes volt. Cseverésztünk, természet-

sen Norvégiáról kérdezett, és ők egymás közt, este mégis megy bulizni Krisztián a haverokkal. Anni kiment a mosdóba, maradtunk ketten. Pendült a telefonom, üzenetet kaptam: „Este?” Meglepődtem, visszaírtam Anninak, „jó”, akkor jött éppen a mosdóból, szerencsére elnémította a saját telefonját (később leszidott, hogy rögtön megnéztem az SMS-t). Olyanok voltunk a kávézóban, mint egy 18. századi francia regényben az ideális család: férj, feleség, szerető.

Estefelé írtam, jöjjön ide, ő válaszolt, én menjek oda, vitáztunk, nyert, felkerekedtem. Remekül gyártott alibit. Egyszer a lakásomon megkérdeztem, most épp hol van, mondta, melyik kolléganőjével sörözik. Aznap este éppen barátnőjével, Rékával találkozott. Felmentem hozzá, beszélgettünk, kérdezte, mi a véleményem Krisztiánról, mondtam, helyes gyerek, különben meg a te barátaid az én barátaim is, röhögünk, na és Krisztián mit mondott rólam, szimpatikus voltál neki, azt mondta, látszik, hogy olyan elszállt vagy, hogyhogy, úgy érted, nagyképu, nem, hanem hogy elvont.

A konyhában ültünk, Anni nagyon távolságtartóan viselkedett, fáradt lettem ettől. Nem tud lefeküdni velem Krisztián miatt, nem tudja megcsalni. Akkor mi értelme, mondtam magamban, elhagyni úgysem fogod miattam. Beszélgettünk. Azt hiszem, akkor mesélte el, hogy Krisztián édesanyja meghalt pár éve, rákos volt. Az utolsó stációban fulladásos rohamai voltak, ők ketten felváltva virrasztottak mellette. Az ilyen közös dolgok után nem lehet szétmenni, mondtam, az ilyen megpróbáltatásokban összenő az ember a másikkal. Szerinte nem, legalábbis nála az dönti el, miért van együtt bárkivel is, hogy jó vagy rossz, hiába vannak közös élmények, ha a jelen nem működik.

Átmentünk a nappaliba tévézni, valami zenecsatornát talált, a kanapén levetkőztettem félig-meddig, de nem engedett. Menjünk sétálni a háztömbök körül. Lementünk. Kicsit sértett voltam, valószínűleg ő is. Mellette olyanokat mondott, hogy meghalna egy dugásért, meg hogy nekem jó és könnyű, mert én még dughatok jót ebben az életben, nem értettem, minek kell ilyen ordenáré közhelyekkel lehúzni az egészet.

De hamar elcsendesedtünk. Ahogy lépkedtem mellette, éreztem a húzását, a testbeszéd megváltozott. Ott találtuk magunkat egy éjszakai lakótelepen, mint két kamasz. Nagyjából egy óráig kóvályogtunk, padot kerestünk. Nem hiszem el, harminckét éves vagyok, és padot keresünk a házam előtt, hisztériázott Anni. Rengeteget sétáltunk egy szűk körön belül. Közben Krisztiánnal telefonáltak, Anni egy egész alternatív estét vázolt fel neki, Réka itt volt, szokásos depresszió, megint csak szenved a magánéletével. Csak ittak, nem mentek sehová. Krisztián hol van éppen? Hallgattam, mint a sír, lépkedtem, mint egy árnyék. Végre befejezték.

Anni mutatta, a szomszédos házban lakik Krisztián apja. Félünk, hogy lebukunk, főleg a vége felé, sok taxi jött, rémeket láttunk, Anni odament az egyikhez, tényleg azt hitte, Krisztián érkezett meg, én oldalogtam elfelé, micsoda hülye helyzet, gratuláltam magamnak, aztán Anni integetett, hova lettem, nem Krisztián volt az. Elbúcsúztunk.

Természetesen ilyen „események” mellett az üres esték is ugyanúgy folytatódtak, kénytelenek voltak rá. Összefutottam néhány lánnyal, köztük a nemrég kidobott barátnőmmel is, újra. Elhívtam egy Gondry-filmre, az *Álom tudományára*. A mozi napján délelőtt még szóbeli érettségiztettünk Annival. Kérdezte a dohányzóban, ráérek-e délután. Mondtam, nem, moziba megyek. Kivel? Egy lánnyal. Milyen lánnyal? Mindegy is, menjél csak, jobb ez így, igazad van. Én meg dögöljek meg, menjél csak a bölcsész-lunnyáidhoz.

Kérdeztem, mégis miféle hűséget vár, mit gondol, nekem nem hiányzik, miközben tudom, hogy éppen Krisztiánnal van, tehát egyáltalán nem kérheti számon a többi nőt.

Igazam van, mondta, ne haragudjak, de ő hűséges volt azóta is. Kiröhögtem, egy párkapcsolaton belül hűséges a szeretőjéhez, akivel egyébként nem hajlandó lefeküdni, micsoda marhaság.

Elváltunk, mentem moziba. Randevű közben sorra kaptam az üzeneteit, mit csinállok, még a moziban vagyok-e, milyen a lány, ilyesmit. Kamaszosan büszke voltam erre a sakkhúzásra. Addigra ismertem Annit, mennyire féltékeny típus. A lánnyal megnéztük a filmet, utána elmentünk egy kávézóba. Felhívtam Annit, hiába, hogy zúrzavar az egész, nem érdekes, nekem önmagában bőven elég az is, hogy szeretem őt, úgyhogy nyugodjon meg.

Másnap találkoztunk. Előbb elmentem a munkából, mint ő, felhívtam magamhoz. Órákig vártam rá. Megint ott volt a lakásomon. Elmondta az előző napját, hogy olyan történt vele, ami sohasem szokott, két órán keresztül nézte a plafont, és gondolkodott, vagyis egy kórus vagy parlament vitatkozott a fejében, hogy ez itt nem jó, a kapcsolata képtelenség. Miközben rettenetesen hiányoztam neki én.

Mielőtt felöltöztünk, mondtam, tudom, hogy nem fognak szakítani, biztos vagyok benne, letelik ez a három hét, addig lesz valami, mindegy az, én lelépek, ők együtt maradnak, vagy szakítanak később, de most még nem. Kérdezte, miért vagyok ebben olyan biztos. Ez egyszerűen így működik, én vagyok a leírható fél.

Miután feltettem a villamosra, elmentem egy kis házi iszogatásra néhány régi egyetemi ismerőshöz. Viszonylag hamar lefeküdtem aludni, reggel bekapcsoltam a telefonomat, Annitól jött üzenet: „szakítottunk”.

Kérdeztem, hogy van, találkozunk-e, írta, jelenleg úgy érzi magát, mint akit elütött egy busz. Délelőtt az iskolában találkoztunk, bizonyítványokat osztott az osztályának, aztán végre kimentünk az utcára beszélgetni (mellöttünk éppen munkások hordták a teherautókra a bútort, ürítették ki az épületet).

Krisztiánban éppen feltört valami kései javítási szándék, vett biciklit is, milyen jó lesz majd a gáton tekerni Vezensyben, ahol Anni falusi nyaralója van, ahova hétvégén terveztek menni. Anni viszont elkezdte mondani neki tegnap este, hogy az egész értelmetlen, felsorolta az összes érvet. Akadt belőlük bőven. A fiú meghallgatta, rábólintott, azt mondta, nem tudja elképzelni, hogy két nap múlva ne aludjon Anni mellett, de azt sem, hogy két év múlva még mellette aludjon. Szakítottak. Krisztián átment az apjához, Anni a lakásukban maradt. Ma indul Vezensybe. Kérdeztem, menjek-e vele, mit szeretne, mondta, igen, menjek, nem akar egyedül lenni.

Elég volt ez is. Reggeltől kezdve fojtottam vissza a lélegzetem, nem hittem a szemem láttára zajló eseményekben. Délután már a vonaton ültünk. Beszélgetett valakikkel telefonon, igen, hát vége, micsoda atombomba (én a szokásos csendben ültem mellette). Az iskolában is vigasztalta néhány kolléga, akikkel baráti viszonyban volt, az én jelenlétemben mondta nekik, dohányzás közben. Zötykölődtünk, közeledtünk az ismeretlen Vezensy felé. Valami magazinba mélyedt, aztán elaludt a vállamon, „szemtelenül boldogok”, írtam a telefonomba jegyzetnek, hiszen azok voltunk, rögtön készülődni is kezdett minden, hogy megtorolja a pimaszságunkat.

II

Vezensy egy nagy kertet és rajta egy régi parasztházat jelentett, döngölt falú, dohos, kicsit piszkos épületet. Este lett, mire megérkeztünk, Anni bekapcsolta az áramot meg a vizet, lepakoltunk, kiültünk az oszlopos verandára vacsorázni.

Első alkalommal csak együtt aludtunk. Másnap délután lementünk a falu strandjára, már azt hittem, leküzdöttem a paranoiám nagyját (mármint kiröhögnek, megver-

nek, rám néznek, általában mások is jelen vannak), egy szép nővel közlekedni a világban, folyton felkérkedik valami védelmező ösztön meg bizonyítási kényszer, hosszú idő, amíg az ilyesmit kinövi az ember.

Hazasétáltunk, délután olvastunk a kertben, este megint kiültünk a verandára borozni, izgalomban néhány pálinkát is ittam, aztán gyorsan kijózanítottam magam némi sétával, hideg zuhannyal, épp hogy sikerült. Udvariasan vártuk egymást, fürdés, fogmosás, az ágyban találkoztunk, nem történt semmi különös első alkalommal, megtörtént, jó volt. Idővel Anni ismételni szeretett volna, persze én is, de tudtam, épp hogy egy óvszert hoztam, hiszen most szakítottak. Az est folytatásaként felforgattuk a házat, de nem találtunk egy darabot sem (átnéztük még a szülei szobáját is, meg huszonötöször a cuccaimat, hátha mégis, persze két hónappal később mégis találtam a táskámban egyet, ami biztosan ott kellett hogy legyen akkor este Vesznyben is). Anni méltatlankodott, azt hitte, hogy egy táskányi óvszerrel jövök. Aludtunk, másnap utaztunk vissza Pestre.

Egyik barátnője éppen elutazott, kölcsönadta a lakását Anninak a nehéz időszakot átvészélendő (arról persze nem volt szó, hogy én is megyek). Öt napig laktunk a Nyugati tér mellett. Közben érettségiztettünk, a vizsgabizottság két szélén foglaltunk helyet, fellettük a diákokat. Ha kettesben maradtunk, csókolóztunk a dohányzóban, nap végén hazamentünk, szeretkeztünk az idegen lakásban (mintha emigránsok lennénk gyerekkorom egyik Remarque-regényében).

Azt mondta, a következő három hetet velem akarja tölteni, ennyit tud. Én folyamatosan változtattam a Norvégia-tervet, teljesen sajnós nem tudtam elvetni, leginkább, mert kötött Hegedűs Bandinak tett ígéretem, viszont a tervezett évekből másfél hónap lett, a nyár maradéka, szerzek némi pénzt, úgyis szükség lesz rá, kell valami, amivel közös életet kezdhünk Annival.

Az öt nap egyikén kimentünk a Margitszigetre. Ahogy sétáltunk befelé a hídról, eszembe jutott a Márai-sor, „Össze tudod rakni még a Margitszigetet?“, elmondtam neki, és hogy gyűlölöm, hogy el kellett és ma is el kell innen menni külföldre. Magyarázní kezdte, itthon is meg lehet az életet csinálni, nem kell elmenni, szép lassan összejön. Beszélte az igazgatónőnkkel (aki egy barátnője anyja volt), kiköltözik a budai lakásából, és esetleg jutányosan kiadja majd nekünk szeptembertől. Azonkívül a szüleinek van telkük, meg a Baross utcai lakás, meg kocsí is van, most Krisztiánnál, de ha vesz néhány vezetési leckét, lesz kocsink is. Gyere vissza Norvégiából, és nekiállunk a gyerekgyártásnak, mondta, mikor már kifelé mentünk a szigetről.

Kérdeztem tőle, tényleg el tudja képzelni, hogy velem él, együtt él velem? Azt mondta, igen. Meglepődtem, örültem. Sokat beszélgettünk aznap, megemlítette persze, szinte várja, hogy Krisztián szembejöjjön valami nő mellett. Amikor szakítottak, Krisztián a szemébe nézett, nem csalta meg soha, mondta, de Anninak nem is kell mondania semmit, ő tudja, hogy a lány hűséges volt. Hát ha ilyen biztos vagy benne, gondolta Anni, és nem is mondott semmit.

Vizsgák után összeültünk inni a kollégákkal. Gyorsan berúgtam, mert rosszkedvem volt a titkolózás miatt. Hamarosan leginkább csak kimáskáltam levegőre, minden folyt szét és össze a szemem előtt. Ott akartam hagyni őket, szokásos angolos, néma távozás, Anni utánam jött, mit képelek, miattam van itt, senki más nem érdekli, csak én. Később elmentünk a társaság egy részével valami táncos helyre, be volt zárva, hazaindultunk, már kettesben, én kijózanodtam addigra, ő ellenkezőleg, vonszoltam magam után. „Most olyan apás vagy, mondta, mintha a gimis lányod lennék, akit hazacipelsz.” Hazacipeltem, otthon rosszul lett.

Szép volt az öt nap a Nyugatinál. Elmentünk moziba, megnéztük a Piafot. Szegény Edith élete szerelme lezuhant repülőgéppel, hazafelé a moziból kérdeztem Annit, mit csinál, ha lezuhan a gépem Norvégiából hazafelé. Bunkó vagyok, tudta, hogy meg fogom kérdezni. Szeretkeztünk a lakásban, az előszobában egy keskeny ágyon, együtt lenni vele minden alkalommal egyre szomjasabb és teljesebb volt, ahogy egyre ismerősebb lett.

Hétvégén a holmim zömét apámmal hazahordtuk vidékre a Baross utcai lakásból. A következő két hétben persze továbbra is ott laktam Annival. Ő jött ugyanis a helyemre, hiszen el kellett költöznie az együttélésből saját lakásba. Szülei és főleg Krisztián, aki a holmiját segítette átcuccolni a „felszabaduló” albérletbe, nem tudhatták, mi zajlik. Vasárnap, ahogy visszatértem, éppen pakoltak Krisztiánnal, kínos volt, de semmi nem történt, kezét fogtunk, segítettem felhordani Anni zsákjait. A nap hátralevő részében azokat bontogatta, semminek nincs helye, nem fér el. Mosolyogva osztotta ki az egyetlen polcot az egész lakásban, amit én kaptam.

A következő hetet a Balaton mellett töltöttük a kedves idős matektanárnő kollégánk nyaralójában. Amikor visszajöttünk Pestre, már tényleg alig maradt idő az elutazásomig. Utolsó este csak feküdtünk, cirógattuk egymást. Összepakolva várt a csomagom, napok óta azt rendezgettük, Anni vett nekem térképet, bevásároltunk rengeteg tartós élelmiszert, együtt voltak a papírjaim, a pénzem, a repülő- és vonatjegyem. Kora reggel felkeltem, kávéztunk, cigarettáztunk, Anni csak nézett, talán pityergett is valamennyit. Azért hiányozni fogsz, mondta.

Felszedtem a cuccom, elindultam. A villamos csuklórészén a szívdobogásszerű hang, a csomagjaim kupacban, én egyedül, a súlyuk vajon a limit alatt, harminc kilót lehet felvinni a gépre. Elmentem Norvégiába.

III

Abban az évben, amikor iskolában tanítottam, január körül megfogadtuk, hogy valahova elmegyünk innen. Hegedűs Bandi nem beszélt angolul, csak németül, ukránul meg oroszul. Március körül felhívott telefonon, épp az esti óráimra készültem az iskolában, elújságolta, hogy Norvégiába megyünk, most beszél valami egyetemista lánnyal a kocsmában, ő kint élt három évet, töménytelen eurós órabérért pakolt halat egy Alta nevű helyen, fent északon, a halálban, oda kell menni. Mondtam, oké, persze.

A hónapok múlásával én is beleszerettem az ötletbe, elkezdtük szervezni a dolgot. Mit mondjak, nem túloztuk el az előkészületeket, inkább álmodoztunk. A terv alapja a lány volt, ő majd segít, kint él a volt vőlegénye, úgysis ki akar látogatni. Terveztük, hogy majd kicsit megkapaszkodunk ott, és utána mi viszünk ki embereket. Végre, egyszer az életben, lesz pénzünk. Annyi abszurd helyen dolgoztunk már összevissza, ez már mindegy, sőt, a halak legalább nem pofáznak vissza, az építkezésen végzett segédmunkánál sem lehet nehezebb (amit addig már két nyáron át csináltunk együtt Bandival).

Megvettük a repülőjegyet, érdeklődtünk a norvég követségen, interneten, nem nagyon izgatott minket, hogy mindezek semmiféle konkrét eredménnyel nem jártak, mindez fenntartotta a komoly tervezés látszatát. A lány addigra eltűnt. Csapódott egy harmadik fiú, az ő anyja révén szereztük a jegyeket, utazási irodában dolgozott. Marci bölcsész volt, de úgy nézett ki, mint egy viking harcos vagy favágó.

Az egyik tanárunk ismert egy Norvégiában élő magyar író, az műfordítja a norvég irodalmat, majd ő segít, biztos tud szerezni például szállást, bízzuk csak rá. Hárman el is mentünk találkozni az íróval, új kötetét mutatták be, végigültük a dögunalmas beszélgetést, valahogy kibírtuk az olvasói kérdéseket („hát nem csodálatos a természet

harmóniája Norvégiában, ugye, író úr, ez a lényege a novellának?”), végigvártuk a gratuláló sorbaállást, végül néhány tucat erkélyen elszívott cigaretta után beszédbe elegyedtünk az íróval. Ez és ez küldött, igen, persze, de ő nem tud segíteni semmiben, szállás vagy ilyesmi, hát a tanár úr valamit félreértett. Kérdeztünk tovább, legalább adjon tanácsokat. Egyre ellenségesebb lett a hangulat, elkészöntünk. Sétáltunk az utcán, eldöntöttük, lesz, ami lesz, nekiindulunk.

Bandinak volt egy népmesei gyűjtése: „Egy cigányember kiment Kanadába. Mikor elfogyott a pénze, egy kisvárosban leszállt a buszról. Reggel el akart menni cigarettáért, de éjjel esett a hó, torlaszok borították az utcát. Volt ott egy lapát, gyorsan csinált egy utat a szomszédos kisboltig. Erre a tulajdonos a kezébe nyomott tíz dollárt. Egy hét múlva ő hánytá el a havat az egész kisvárosban. Két hónap múlva kivitte egyik unokatestvérét. Gondolták, kéne lassan egy kocsi. Az egyik helyi, öreg piás mondta, eladja ő nekik a használt járgányát. Csak menjenek ki érte egy közeli farmra, ott tartja, ő ki nem megy. Elmentek a farmra, látták, elhanyagolt az egész ház, de simán rendbe lehetne hozni, jó pár hektár föld veszi körül, akár az egész családot ki lehetne költöztetni, itt elférne mindenki. Visszamentek a kocsmába, az öreg úgyis utálta a földjét, olcsón adta, zsebből kifizették azt az öt-tízezer dollárt. De mégsem lettek farmerek, mert pár hét múlva kiderült: pont az új földjükön keresztül megy majd az új autópálya. Így kötelesek voltak eladni az államnak olyan negyedmillió dollárért.”

Jó pár ilyen városi legendát összeszedtünk, tulajdonképpen maga a terv az volt, hogy ilyesmi esik meg velünk is. Mindegy volt, gondoltam, nem osztok-szorok, hagyom, történjenek a dolgok. Valószínűleg ez a következő lépés, kimenni Norvégiába.

Befejeződött az iskolai tanév, véget ért a munkám. Utána eltelt három hét, és ott voltunk a repülőtéren, hogy emigráljunk. Marci nem jött, édesanyja megbetegedett, egyedül csak a fia maradt neki, hogy támogassa, és igazság szerint az adott feltételeket sem vállalta. Beugrott a helyére Nándi, egy húszéves kölyök, olyasforma, akivel háború esetén az ember szívesen van egy lövészárokban, nem sokat beszélt, erős volt, humora is akadt, Bandit régről ismerte, én is hamar megkedveltem.

Július tizenharmadika péntekre szólt a repülőjegyünk. A gép bő nyolc órát késett az indulással, aztán mégis felszállt. Innen már nincs visszaút, mondtuk a taxiban és a csekkolásnál, a reptér várójában, a géphe vezető lépcsőn, és amikor beindultak a repülő motorjai, felemelkedtünk a földről.

Karcsú gép volt, afféle légibusz, nem olyan gigászi Boeing, valóságosabb. Életemben először repültem, ablak mellett ültem, emelkedtünk, keresztül három felhőrétegen is, sör- vagy mosogatóhabra emlékeztettek, sokat mentünk a semmiben, ledolgoztuk a képtelen távolságot, aztán idővel süllyedni kezdtünk, vissza lefelé három felhőrétegen, végül Oslo reptülőtere.

Landoltunk, egy hatalmas, rosszindulatú épületben végigálltuk a sort, ellenőrizték az útlevelünket, szedték a csomagjainkat. Kinéztük a vonatot, vártunk két-három órát, aztán megindultunk északnak. Még Pesten vettünk egy háromnapos jegyet az egész északi régióra, nagyon drága volt, bár a drágaság mibenlétéről csak kint alkothattunk valódi fogalmat. Felszálltunk a tömött vonatra, mint az intercity otthon, rajtunk kívül mindenki helyjeggyel (eleinte örültünk, hogy a kalauz egyáltalán elfogadja a csóró bérletünket), valahogy szétszórva mégis lett három hely, aludtunk egészen Trondheimig. Itt átszálltunk tovább északnak, Bodo felé.

Alta fjord volt a célunk, a vonaton megtudtuk, hogy a vasút Bodónál ér véget tizenhét óra utazás után. Alta még nagyjából ugyanannyi távolság. Volt tizenhét óránk dön-

teni, hogy megpróbáljunk-e Altába jutni, vagy Bodóban kísértsük a szerencsénket. Az egész utazás népmese helyett leginkább egy úrhajósfilme kezdett emlékeztetni, amikor is képtelen helyzeteket kell megoldani a világ végén. Úgy döntöttünk, legyen Bodo, Altába nem tudunk eljutni, a költőpénzünk eleve nem elég semmi jegyre, és oda-vissza végképp nem.

Tizenhét órát utaztunk, folyton északnak tartva. A norvég táj pont olyan volt, ahogy elképzeltük: mint a *Gyűrűk ura* világában Középfölde. Hegyek, fenyvesek, tavak, hegyek, fenyvesek, tavak. Bámultunk kifelé, meguntuk, várakoztunk, kártyáztunk.

Az *Odüsszeiát* vittem az útra, gondoltam, átrágom magam rajta, most majd lesz hozzá hangulatom. Olvasgattam a bolyongást, szép volt és dögunalmas, mint a norvég táj. Legtöbb fejezet arról szól, a hősök találkoznak, leülnek, esznek, „s ők kirakott kész étkek után kezüket kivetették / majd miután elverték végül az éhet, a szomjat”, később beszélgetnek. A végén Odüsszeusz megöl mindenkit, mint holmi fantáziátlan akciófilmben, csak az istenek mondják neki végül, hogy most már elég legyen.

Vittem egy liter házi pálinkát az útra, összeöntöttem mézzel, szigorúan beosztottuk, azonkívül konzerven éltünk, Bandi kivetette kezét a szalontüdő és a pacal után, elverve az éhet. Leszálltunk Bodóban, szállást kerestünk. Szombat volt, munkát hétfőn lehetett elkezdni keresni. Bodo szép hely, kikötőváros, kifli alakban benyúlik a tengerbe, a kifli távoli, külső csücskében egy muzeális erőd, a szárán meg halfeldolgozók és mindenféle egyéb gyár.

Első este sétálni mentünk. Láttunk egy hajót, közepes teherhajó, lézengett rajta néhány ember, kérdeztem angolul, tudnak-e munkát, hívták a kapitányt, ő mondta, ad munkát, festés vagy valami, hétfőn jöjjünk, ha nem esik, dolgozhatunk neki, fizet ezer-ezeröttszáz koronát egy napra. Mégiscsak megy ez, gondoltuk vidáman. Azért még körbenéztünk, de elég fáradtak voltunk, visszamentünk a szállásra. Ittunk egy kis pálinkát, cigarettáztunk a tetőterazon, sütkéreztünk a fehér éjszakában, aztán aludtunk.

Másnap elmentem istentiszteletre. Evangélikus vagyok, és egész Norvégia is evangélikus, elvártam, hogy majd keresztényi segítőkészségről tesznek tanúbizonyságot. Végigültem a szertartást, érdekes volt, egy fiatal pap pityegett-csipogott norvégul, nem értettem egy szót se, gondoltam, ugyanarról beszél, amiről nálunk otthon szoktak, ami mindig megnyugtató. Kivártam két keresztelőt, úrvacsorát is vettem (ha már erre járok), aztán odamentem a paphoz, hogy a magyar evangélikus újságba írok (ebben volt némi igazság, a szerkesztővel beszéltem is előtte pár hónappal, hogy majd viszek anyagot, mondta, fontos nekik Norvégia, de kapcsolatuk az így konkrétan nincs kint, címek, szállás vagy bármi, később írtam is egy cikket, nem közölték, a szerkesztő azt írta viszsza, túl szabadelvű a stílusa). Beszélgettünk tört angolsággal ezzel a fiatalemberrel, kiderült, a helyi pap szabadságon van, ő beugrott helyette, nem ismer itt senkit, csak a gyakorlatát végzi diploma előtt, még ma visszarepül Oslóba.

Vasárnap délután túráztunk, végigjártuk a kikötő kiflijét, megnéztük az erődöt, az egész gyönyörű fjordot. Meglátogattuk a halgyárat, az egyik nyitva volt, egy lézengő munkás mondta, jöjjünk vissza hétfő reggel, akkor itt lesz a menedzser, biztos van melő.

Lementünk a tengerhez. Nagyon vártam ezt a pillanatot, most valahogy furcsa volt, nem végtelen vizet láttunk, hanem rengeteg zátonyt egész a horizontig, nem lehetett tudni, hol kezdődik valójában az Atlanti-óceán. Csavargók voltunk, mint a burleszkfilmekben, Bandi és Nándi Stan és Pan, én meg Chaplin vagy inkább Buster Keaton. Pár óra után elegendő volt Norvégiából, haza akartam menni, oda, ahol Anni van, igazság

szerint magamban végig azon szurkoltam, ne sikerüljön itt semmi, forduljunk vissza mielőbb. De ez már sokat nem is számított, mindenképp valami abszurd komédiává kezdett összeállni az egész kaland. A terv szerint hat hétre jöttünk, ehhez képest holnap még van egy dobásunk, hátha lesz munka, meg a kapitány tartaléknak, hogy fessetegetünk vagy bármi. Mielőtt eljöttem, tulajdonképpen fél évig az összes barátomnak és ismerősömnek Norvégjáról és az itteni terveimről beszéltem, az utazás előtti napokban számos búcsúívászatot vettem részt.

Át kellett költöznünk másik szállásra, mert a helyünket előre lefoglalták már mások (hétvégén Bodo tömve volt), egy nagy, puccos, méregdrága kikötői hotelben aludtunk, fejenként huszonhétezer forint volt az egy éjszaka (tehát átszámítva például öt és fél napi munkabérünk egy otthoni építkezésén). Felértünk a szobába, ujjongva láttuk, van minibár: sör, bor, mindenféle. Reflexből kibontottunk egy bort, már késő volt elgondolkodni, vajon felszámolják-e a minibár fogyasztását. Természetesen igen, ittunk két-háromezer forintért egy háromdecis flakonnyi argentin vagy ausztrál bort Norvégiában (ráadásul nem volt valami jó).

Viszont ingyen lehetett kávét inni az előtérben (Bandi mint igazi magyar, ivott vagy nyolcat, mi csak négyet-ötöt), és ami fontosabb, reggel svédasztal járt. Hétfőn fél hétkor indultunk körbejárni a kikötőt, mi voltunk az elsők a halomba rakott asztalok mellett, kivetettük a kezeinket, elvertük az éhet, a szomjat, valamint megtöltöttünk egy nagy nejlonszatyrot étellel, gondolva az előttünk álló napokra.

Addig jó idő volt, meg is lepődtünk, Norvégia milyen napfényes. Hétfő reggelre öszszekapta magát. Még Magyarországon egyik barátom képtelenül nagyvonalú gesztussal nekem ajándékozott, egyelőre csak a norvég kalandra, egy speciális Himalájamegmászó dzsekit (egyszer sok pénze volt, és megvette, de sose használta, feszélyezve érezte magát ilyen méregdrága holmiban, engem nem zavart, később nálam is maradt). A norvég eső kicselezte a szuperkabátot, mivel valahogy oldalról meg alulról is esett, végül bőrig áztam. Három órát trappoltunk, végig a kikötő kiflijén.

Bő három kilométer után elértük a halgyárat, bementünk az irodába, hogy dolgoz-nánk. Csóválták a fejüket. Rosszkor jöttetek, Norvégiában ilyenkor van holtsezon, az egész gyár elmegy hat hétre szabadságra. Utána gyertek vissza, akkor biztos lesz munka. Visszafelé benéztünk még mindenhova (egy öreg helyi csavargóval, eredeti norvég bolonddal is találkoztunk a parton, átkozódott velünk az érthetetlen nyelven). Végül odamentünk a kapitány hajójához. Az eresz alatt állt, integetett. Mondtam, megjöttünk, akkor lenne munka? Kinyújtotta a kezét az esőbe, és kedvesen mosolyogva mondta: „It’s raining”, azazhogy hát hiszen esik. Eloldalogtunk, Nándi két lépés után idiotán felröhögött. Pár óra múlva megint elkezdte, azt hittük, megőrült, de csak eszébe jutott, ahogy a kapitány az eresz alatt áll, mi meg kint, három balfék a zuhogó esőben, az én kapucnimról meg sugárban csorog le a víz, és indulunk szépen vissza Magyarországra, jót röhögünk a vonaton, ami most már dél felé ment.

Egy éjszakát még Trondheimben töltöttünk, úgy éreztük, kezdünk bejelönni Norvégiába, ezzel egyenes arányban kezdünk egyre közelebb kerülni a hajléktalansághoz is. Sose volt alkalmam elgondolkodni, milyen lehet az utcán lakni, de amíg tizenkét órát várakoztunk egy-egy vasútállomáson, mindenféle padon ücsörögve, sikerült ez is. A hétfő reggeli eső megtette a hatását, megfáztam, torokgyulladásom lett, elég rosszul voltam utolsó két nap. A trondheimi lakásunk egy tömegszállászerű kollégiumi szoba volt, szerencsére csak hárman aludtunk benne aznap éjjel, viszont főzhettünk, zacskós

levest meg mindenfélét (vettünk egy halkonzervet a boltban, legalább kóstoljuk meg a norvég halat, amit évekig akartunk pakolni, és azt hittük, belefulladás majd).

A vonaton találkoztunk magyarokkal, akik már régóta kint éltek. Aranyosan, segítőkészen magyarázták, hogyan kell ezt csinálni, és egyébként van egy építkezés a városban, ott mindig keresnek embert, nézzük meg. De akkor már megvolt a repülőjegy hazafelé, és teljesen elfogyott a pénzünk, még egy napot nem húztunk volna ki. Ráadásul a norvégok hó végén (két hét múlva) fizettek volna bármi hivatalos munkáért, rendszerető, precíz nép. Bandi mondta, mindenképp visszajövünk, ez jó tanulópenz volt. Én magamban, hogy semmiképp sem megyek sehova, ez jó tanulópenz volt, fizikai munkát keresni nyugaton, otthagyni mindent, újra megtanulni járni is, mintha még a gravitációs mező se stimmelne. Anninak volt igaza, majdcsak és mindig lesz valami otthon is, itt kint minden szétfolyik az idegen semmiben.

Utolsó nap még sétáltunk Trondheimben a tízórányi vonatút előtt. Végül Oslo és a repülő vissza. Vittem haza norvég csokoládét, de hamar szétolvadt az itthoni negyvenfokos hőségben.

Anni várt rám a repülőtéren.

IV

Az ötnapos odisszea után, mintha egy perc lett volna, újra ott feküdtem mellette. Olyan egy évet öregedtetél, nézett a szemembe. Amíg megjártam északot, ő Réka barátnőjénél nyaralt pár napot a Balatonon, azután otthon volt az albérletünkben, semmi különös nem történt vele. Az utazás és a várakozások alatt, mikor megállt az idő, rájöttem, ő milyen fontos és alapvető szükségletem. Norvégia olyan volt, mintha egy homokórát fordítottak volna meg felettünk.

Anyagilag teljesen tönkretett a kaland, úsztam az adósságban. A visszautat, megmenekülést jelentő repülőjegyet azonnal ki kellett fizetni. Nem tudtam kölcsönkérni, az ismerőseim felének tartoztam, a másik felének nem akadt hirtelen ennyi pénze. Anninak igen, amit a vezetésórákra spórolt meg. Ne viccelj, mondta, és odaadta. Az egész utat marhaságnak gondolta, miért akarok pénzt gyűjteni, ha írni akarok, hiszen most megtehetem, itt a nyár, jön a tanári fizetésünk. Viszont nem szólt, nem tiltakozott.

Nyár volt, gondtalanul éltünk. Azt mondta, mielőtt összeházasodunk, még meg kell néznem őt minden évszakban, hogy mennyire tudom elviselni. Lényegiek voltak azok a beszélgetések a Baross utcai lakásban, a júliusi beszélgetéseink. Szeretkezesek után kimentünk az előtérbe rágyújtani, aztán vissza a szobába, nem kapcsoltuk fel a villanyt, ő leült a kényelmes tévénező fotelba, én hanyatt feküdtem az ágyon, és beszélgettünk egész napokat, éjszakákat.

Ne haragudjak, tanítás miatti kényszer, év közben megszokta, hogy egész nap mondja, ilyenkor elvonási tünetei vannak. Norvégiában öt napon, előtte hosszabb időn keresztül sóvárogtam utána, végre itt volt, mondja csak. Kézen fogott, bejártuk a világát, gyerekkor, szülők, volt szerelmek, csapongó gondolatok, összegzések, állandó hozzám érkezővel. Még kétszer leutaztunk Vezsenybe, és este a verandán, a műanyag abroszos ócska asztalnál folytattuk.

Közben próbáltam dolgozni egy passiódrámán, épp ez a szakaszom volt, olvastam az evangéliumokat, jegyzeteltem, írtam néhány verset is, meg egy leendő kisregény vázlatát. Világnézetünk finoman szólva különbözött. Vigyorogva „jézusos dolgoknak” nevezte bármilyen kicsit is valláshoz is kapcsolódó szövegeimet. Aranyos volt, mindig megmutattam neki, ami eddig elkészült.

Anni kicsit hisztériázott Rékával való régebbi ügyemen, főleg mikor egyszer ő is lent volt velünk Veszényben. Hármasban boroztunk a verandán, Rékával lehetett beszélni kultúráról, Annit ez idegesítette (hiába olvasott rengeteget, például a kedvemért két számomra nagyon fontos regényt is, de nem fogták meg, csak vonogatta a vállát). Rékával ömlengtünk az irodalomról. Anni ment lefeküdni. Megyek én is. Maradjál nyugodtan a csajoddal a verandán. Kiröhögtem, nem segített, komolyan féltékenykedett. Akkor alaposan szerelmet vallottam neki, ebből az lett, hogy kiderült, ő ezt nem tudja viszonozni, ő nem érez ilyeneket, hogy megtalálta a társát, csak jól elvan velem.

Nagy tehetsége volt a leforrázáshoz, például Norvégia előtt két nappal előjött azzal, hogy ő nem fog várni rám, ne fogadjunk hűséget vagy ilyesmi, mintha nem is lennénk együtt. Csodálkozott, hogy másnap reggel nem lehet hozzám szólni, vagyis meg se szólalok. „Hé, hé”, mondogatta kedvesen, „mi a baj, ez nem fair”, mondta a hallgatásomra, ezt sem értettem, nem fogja fel, miről beszélt tegnap?

A költő baráti köröm egyik sörözésére is elhívtam Annit, leült közénk Rékával, én már két órája ott voltam, mikor megérkeztek. Gondoltam, ellesznek, a többiekkel beszélgettem, régen láttam ezeket az embereket. Egyikük udvarolt kicsit Anninak (aznap este, később ő mondta, hogy érti, olyan nő, akihez jó csak úgy hozzáérni), egy fél órát még ott tudta tartani, de végül Anni felpattant, és elviharzott, nyomában Rékával, aki még maradt volna, és nem értette, hova a nagy rohanás (ahogy én sem). Mikor hajnalban hazaértem, és beszélgettünk, Anni elmondta, szörnyű volt ott ülnie, semmi köze az egészhez, ezenkívül mindenki olvasta, ismeri a verseimet, amiket róla, rólunk írtam, teljesen meztelennek érezte magát.

A baráti kör hamar háborús téma lett. Ez több okra is visszavezethető. Krisztián baráti körében állandóan jelen kellett lennie, viszont soha nem fogadták be. Az én baráti köröm ugyanolyan, számára idegesítő emberekből állt zömmel, mint amilyen én vagyok, írókból, irodalmárokból, bölcsészekből. Anni eleve tüntetőleg hirdette a bölcsész- és a természettudományi karon végzetek közti összeférhetetlenséget, röviden haszontalan és hasznos párharcát, ahogy én is persze, lelkes és lelketlenét. Ezenkívül nekem addigra egész nagy baráti köröm volt, nem akartam lemondani róla. Anninak viszont alig maradt néhány ember. Tökéletesen egyedül voltam az utóbbi években, sok időt, energiát szántam szinte akárcikre is, ami persze idő- és energiamilliomosként nem megerőltető. Anni két év híján egész fiatalfelnőtt-életét párkapcsolatokban töltötte, egytől öt évig terjedő tömbökben. Nem volt szüksége barátokra, vagy azt hitte, hogy nem fér bele, az idő remekül telt.

Így alig maradt néhány ember. Réka volt a legfontosabb, akinek viszont hozzá hasonló barátnőből még akadt kettő, ez természetesen fáj Anninak, és gyűlölte a másik két lányt. A kolléganők közül ketten a barátnői is voltak, de az egyikkel alig találkozott, eleve egy negyvenes anyuka, a másik harminchat év körüli, megkeseredett hisztérika, akiről még ő is azt mondta, hogy egy vipera.

Érdekes volt Marcsi nevű barátnője, akit én még az egyetemről ismertem, több évfolyammal felettünk járt. Majdnem két méter magas lány, az összes fiú csorgatta utána a nyálát. Érzéki, öntörvényű, züllött, kihívó volt Marcsi, bennem a nyálcsorgatás olyasmi mértéket öltött, amit már szerelemnek magyaráztam, mindig zavarban voltam a jelenlétében. Most a Tabánban találkoztunk újra, előttem néhány évvel tanított az iskolában, ott barátkoztak össze Annival. Megjelentem a démoni nő előtt, mint a kedves barna barátnője élettársa. Marcsi aranyos lány volt, csak önhibáján kívül megtestesítette számomra a „bár gazdag szülők támogatnak, mi valójában önerőnkől és pusztán

egészséges, életrevaló mentalitásunk miatt tudunk összerakni néhány perc alatt komoly egzisztenciát”. Anni benyelte ezt, nem tetszett neki, ha valakit ilyesmi bosszant. Legelső kamaszkori párkapcsolatával találkozott tíz évvel a szakításuk után, a férfinak már gyerekei voltak, elvált, kiábrándult mindenkiből, szintén valami tanári munkát végzett, és keseregve mondta, hogy aki százezernél többet keres ebben az országban, az lop, csal, hazudik. Emiatt ha én megszólaltam, hogy bosszantó, amikor olyan emberek oktatnak ki az élet kihívásain és nehézségein való felülkerekedés mikéntjéről, akik egyetemi éveikre lakást kaptak a szüleiktől, és friss házasként frekventált helyen most vásárolnak villát. De hát hitelt kellett felvenniük, mondta Anni. Ők legalább törekszenek valamire. Nem úgy, mint én.

A néhány hét idill után megint valami ötszáz forintunk maradt hó végére. Nekem ez természetes volt, ő nem élt át ilyet évek óta, pánikba esett. Elmentem építkezésre dolgozni, nem volt választásom. De az első munkanapom előtti délután nagy törést jelentett. Mindvégig elmehettem volna dolgozni? Ő meg odaadta a spórolt pénzét, valamit eltervezett, és nem jött össze, miattam, én meg nyugodtan csak írogatok, persze, hogy ebből majd télen csinálok valami jót, nagyon örül, de ővele mi lesz, ezt az egészet hogy képezem? Szégyelltem magam.

Szeptemberben viszonylag sok pénzt vittem haza, az ő keresetének legalább kétszeresét. Egy ismerősöm kiadónál dolgozott, írhattam neki tesztkérdéseket tankönyvekhez, jól jött a mellékes. Az építkezést is megfizették (nem nagyon adóztunk belőle), csak természetesen elviselhetetlen munka volt, egyre kevesebbet mentem, végül egyáltalán nem. Visszaraktam a tartozásomat a közös kasszába, de ez persze nem volt ugyanaz. A költségvetésünkéből nem lehetett kivenni nagyobb összeget, mindig elolvadt az egész. Októberre pedig ott álltam munka nélkül, még a minimális járulékot sem kaptam, mert a vidéki állandó lakcímem és a tizenegyedik kerület közt annyi ideig tököltek az adminisztrációval, hogy csak november végén ért a számlámra pénz. A központi iskolába, ahova a régi beleolvadt, nem vettek át, annak idején, tanév végén elfelejtettem könyörögni az új igazgatóságnak, ez is még a norvég terv hozadéka volt.

Krisztián és Anni alig két alkalommal találkozott a nyáron, akkor is csak felszínesen beszélgettek. A fiú végre szabad volt, nyakló nélkül bulizott, nőket szedett fel, utazott, csinálhatott érdekes programokat a baráti társaságával. Augusztus végén tüdőgyulladásra lett, elég komoly, hetekig magas láz. Anni többet kezdett beszélni vele, aggódott. Krisztián befeküdt a kórházba, ott pedig elhúzódó vizsgálatok során végül megállapították, hogy rákja van. Tüdőrák, agresszív lefolyású, ezt mondta Krisztián apjának főorvos ismerőse, amikor már személyes kapcsolatokat is megmozgattak, hogy legalább végre mondjon valaki valamit.

Már a Bánk bán utcában laktunk, abban az albérletben, amiről Anni mesélt a Margitszigeten. A galérián ültem a számítógép előtt, mikor hallottam, ahogy Anni nagyon megnyugtatóan és kedvesen beszél a telefonba, biztos nem igaz, lesz még vizsgálat, ne sírj, Krisztián, ne sírj. Lejöttem a galériáról, amire odaértem hozzá, letette a telefont, és zokogni kezdett. Ezt nem hiszem el, ez nem lehet igaz, üvöltözte. Próbáltam nyugtatgatni.

Kimentünk rágyújtani. Holnaptól leszokunk, te is, én is, és elmegyünk szűrővizsgálatra. Felejtse el a templomi esküvőt, mondta Anni. Ez furcsa volt, tekintve, hogy addigra a magunk erejéből is messze kerültünk a házasságtól. Krisztiánnal annak idején a Fűvészkertben szeretett volna összeházasodni, Isten szabad ege alatt, Isten közreműködése nélkül. Velem is sétált ott ezen a nyáron, az egyik szép délutánunkon. Lehet, hogy mi-

attam lett rákos, mondta Anni, passzív dohányos volt, míg velem élt. Ne találj ki ostobaságokat, mondtam, egész nyilvánvalóan örökölte a rákot az édesanyjától.

Néhány nappal később a reménytelen tüdőrákról kiderült, hogy valami nagyon speciális, de gyógyítható nyirokrák, ami valahogy ráment a tüdőre, ezért értették félre. Kezelést fog kapni, nagyjából tíz hónapig tart, meg fog gyógyulni. Anni napi kapcsolatba került Krisztiánnal, telefon és látogatás, sok időt töltött vele, főzött neki, beszélgettek, ápolta.

Azt mondta, előbb nézzem meg minden évszakban, hogy milyen, ismerjem meg, utána gondolkodjam házasságon. Néztem őt ősszel, elkezdődött az iskola, két helyszínre járt ki, végzős osztálya volt, tanítás mellett szerveznie is kellett mindenfélét. Már augusztustól a haját tépte, lekezelően bántak velük, egyedül érezte magát, utálta a munkahelyét. Nem is csodáltam. Az új központi iskola nyolcvanmillió forintot kapott az átköltöztetésre, a költözésből szabad rablás lett, szétlopkodták, akinek amit lehetett, hivatalosan felével sem tudtak elszámolni. A tanári kar zömét az igazgatónő rokoni és baráti köre tette ki, például egy nyolcvanéves informatika-tanárnő, akit Anni látott vért izzadva, két ujjal gépelni valamit. Hatvan év fölötti tanerővel volt tele mindkét iskola, felvették a fizetésüket és a nyugdíjukat is párhuzamosan, mindkettő egyenként másfél-kétszerese egy kezdő tanár első tíz évben kapott átlagfizetésének. Ezeket csak óvatosan lehetett Annival megbeszélni, mert a politikai és történelmi nézeteimtől a falra mászott. De még ő is azt mondta a központi iskoláról, hogy teljesen mintha a régi szocializmusban élnénk.

Az évkezdés feszültségeihez jött Krisztián betegsége, az én egzisztenciám összedőlése és leginkább, hogy igaza volt, amikor a buszon írta Prágából hazafelé: nem illünk össze. A problémák miatt ritkultak az együttléteink is, íme az újabb probléma. Én mindig kívántam, neki ez azt jelentette, hogy hozzám nem lehet csak úgy odabújni. Ehhez képest vele nem lehetett összebújni, és őt nem lehetett babusgatni (csak ünnepi alkalmakkor, amiket tönkretett ünnepi ritkaságuk), nem lehetett összegörcsülve aludni vele. Az alváshoz elhúzódtunk. Nekem ez ráért volna negyvenéves koromra, ő persze ahhoz hat évvel közelebb volt, régen túlesve minden ilyesmi romantikán. Másoknak adott már mindent, előttem történt, idegen embereknek, ott heverték körülöttünk, ez zavart a legjobban.

Idővel nem bízunk már egymásban, az érintés nem lehetett csak érintés, mindig benne volt, hogy mit akarsz ezzel. A Bánk bán utcai albérletben egy galéria alatt helyezkedett el az ágyunk, a galéria alját néztem, a deszkasort, mintha hajóban lennénk, vagy hegyi kunyhóban, évekig tartó hetekre emlékszem, hogy nézem a deszkasort, a plafont, ő pedig mellettem fekszik, elérhetetlenül magába zárva.

Mielőtt beköltöztünk, utolsó délután a Barossban Anni órákon keresztül csak ült, könnyezett, mint egy ketrebe zárt vad. Hosszú idő után elértem, hogy beszéljen, elmondta, hogy ilyenkor előtör egy képzelet, sötét barlang, amibe szeretne visszahúzódnival, örökre. Ijesztő volt, láttam rajta, ő is fél az egésztől. Kisebb-nagyobb sérüléseket mindenki hordoz, Anni is megjárta térdig a mocskot, amikor még nem tudott róla, és nem tehetett ellene semmit. Mesélt anyja alkoholizmusáról, tízévesen hazamentek az öccsével, anyja épp sütni kezdett, de részeg volt, és belekeveredett valami lisztes-csirizes masszába, és vihogott meg fetrengett a közepén. Egyszer rányitott a szüleiére, akiknél egy ismerősük volt éppen, nyilvánvalóan pótolandó az apja szerepét, érdekes, hogy azok a felnőttek nem fogták fel, hogy egy kis szervezéssel milyen rémálomtól menthetők volna meg a saját gyerekeiket. Így hordozhatta azt az akkor még furcsa és csak később

megérthető képet, amivel mintha szöveget vertek volna a szemébe, kislányom, sírj, üvöls, toporzékolj, menj a szobádba, könnyű életet kívánunk neked. Végül is a vezesenyi nyaralóban, az egyik tornácra töltött éjszaka mesélte el, azaz szedtem ki belőle.

Furcsa, ahogyan megváltoznak az embereink. Anni végessé vált, egyre inkább. Én számára jóval korábban lettem az. Néhány hónap után eltűnt belőlem minden, amit szerethetne bárki is. Az együttélésünk harcai és kompromisszumai agyonnyomták a humoromat, intelligenciámat, a keserűségem nem volt immár elegáns fegyver a túléléshez, csak állandó szomorúság, mindent lebénított, és ólmos fáradtá tett mindkettőnk. Sokszor napokig meg se szólaltam. A belső dolgaimat idővel képtelenség volt közvetíteni neki. Elvesztettem az önbizalmam, olyan mércét igazított hozzám, ami számomra képtelenség volt. Az ízet vesztett sót mérnek le azon, én mégis folyton kiszolgáltam a méricskélését, és persze könnyűnek találtattam, de utána is koldultam a kegyelmét. Nincs rendes munkám, furcsa vagyok, idegesítő, nevenséges. Csak reménytelen ragaszkodás maradt belőlem. Anni pedig szörnyeteggé változott, a feszültség kihozta belőle a legrosszabbat, a folyton hisztériázó fúriát.

Októberben terveztük, hogy lejön velem vidékre, anyám születésnapjára. Akkoriban volt az ő névnapja is. Már néhány nappal korábban odaadtam az ajándékát (valami könyvet). Az elutazás előtti délután és este megint csak ült némán a lakásban, órákig nem reagált, hiába jártam meg minden irányból, hogy beszéljen. Persze, sok a probléma, Krisztián beteg, az iskola ráomlik, nem lehet közös egzisztenciánk. Azon a héten kitalálta, ideje tíz év után letenni a cigit, éppen most, el is kezdte a programot, könynyítésként tehát viszkető nikotintapaszkók és nyakló nélküli elmebaj köszöntött be.

Ült a szobában, aztán a konyhában, én kimentem az éjjelnappaliba, hoztam cigit és bort, küszködtem, így valahogy lett este és reggel, megbeszéltük, rendben, nem jön le vidékre, én megyek, ő marad, semmi baj. Másnap zuhanyozás közben közölte, mégis jön, örültem, visszafojtott lélegzettel vártam, hogy induljunk. Két órával a bejelentés után hisztériás roham jött rá: elfelejtettem a névnapját, hiszen ma van, annyit se tudok mondani, boldog névnapot.

Félóráig hallgattam ezt a marhaságot, még szégyelltem is magam, aztán dührohambot kaptam, kiviharzottam a lakásból. Az utcán visszafordultam mégis, visszamentem, bocsánatot kértem. Mondta, mindegy, menjek csak. Mentem, egyedül. A buszmegállóban ácsorogva aztán megnyugodtam. Mit szerencsétlenkedem én ebben a vereségben, külön fogok költözni, tulajdonképpen mit álattom magam, más sosem érdekelt, írni fogok.

Akkoriban néztünk valami filmet a tévében, az önbizalomról vitázott a két amerikai tinédzser főhős. Anni hozzám fordult, és azt kérdezte, olyan természetes, üres hangszállal, mintha az időjárásról vagy hasonlóról beszélne, neked miért nincs büszkeséged és önbizalmad, ez azért van, mert görnyedten jársz, a görnyedt hátú embereknek nincs büszkesége és önbizalma? Kimentem rágyújtani, erre reagálni sem tudtam. Előtte vagy utána pár nappal én is lettem a magamét, éppen kioktatott valamiről, olyasmit üvöltöttem tajtékozva, hogy ő meg az egész kibaszott ismerősi köre olyanok hozzám képest, mint az óvodások, ostobák, fogalmuk sincs a világról. Kiröhögött persze. Milyen lettem volna, ha van önbizalmam és büszkeségem, ahogy ő akarta, teret engedek az önbizalmamnak, főleg a büszkeségemnek, amit nem mertem megtenni. Gondolom, először agyba-főbe verem, azután úgy élek mellette, hogyha megszólal, minden második mondatára azt reagálok, hogy fogd be a szád.

November másodikán elköltöztem tőle. A bátyám befogadott, ezután nála laktam majdnem egy egész hónapot.

Hetek óta terveztük már, hogy elmegyek. A költözés napján kérdezte, mi a baj, mondtam, semmi, csak megszakad a szívem. Ugyan már, ő még nem adta fel, hogy olyan valakivel legyen, akit szeret, és akivel jól is érzi magát. Már azt sem tudja elképzelni velem, hogy például egy hétvégén elmegyünk valahova két napra, és jó. Találjak én is mást. Én nem akarok. Ne aggódjam, nem a jövő hétre kell megtalálnom, nevetett.

Krisztiánnak vitt valami ételt, amit aznap főzött, felszállt a buszra, én egy másikra, dolgozni mentem, felvettek egy moziba jegyszedőnek, teremtarakítónak. Nyolc óra hibbant ácsorgás a szakításunk után. A Móriczra érve letértem az aluljáróba, ott kevesen járnak (furcsa, hogy nem használja szinte senki). Jobb lett volna rendesen kibőgni magam, de késésben voltam, siettem fel a villamoshoz.

(Folytatása következik.)

Bárány Tibor

SZÉPIRODALOM VS. LEKTÚR

Egy rossz fogalmi megkülönböztetésről*

1. A kánon peremén

Képzeld el, hogy egy fejlett irodalmi érzékkel rendelkező marslakó időt és energiát nem sajnálva végigolvassa az összes magyar nyelvű kötetet, amely az elmúlt tizenkét hónap során megjelent vagy kereskedelmi forgalomba került Magyarországon, valamint részletesen áttekinti a nyomtatott és internetes kulturális sajtót, a napilapok rövid könyvkritikáitól és hétvégi mellékleteitől kezdve a vaskos irodalmi folyóiratokig és kis példányszámú időszaki kiadványokig. (Tegyük fel, a magyart anyanyelvi szinten beszéli, és nem jelent számára nehézséget, hogy eligazodjon e roppant terjedelmű írásos anyagban, mi több, képes bonyolult összefüggéseket felfedezni.) Ezután kérjük meg, számoljon be az élményeiről, lehetőleg csupán a lényegre koncentrálni, mert a mi kognitív kapacitásunk – az övével ellentétben – bizony igen csak véges.

Marslakóink hosszasan sorolná a megfigyeléseit, de egy különös jelenségre már az elején felhívna a figyelmünket: bár havonta sok száz oldalnyi könyvkritika és elemző tanulmány lát napvilágot, bizonyos irodalmi műfajok szinte „láthatatlanok” a professzionális irodalomértelmezők számára. Ilyen műfaj a detektívregény, annak mind az amerikai *hard-boiled*, mind a klasszikus, Agatha Christie-féle analitikus változata (a kisebb műfaji alkategóriákról: a bűnregényről, a tárgyalótermi krimiről, a kultúrtörténeti detektívregényről, a rendőrségi krimiről stb. már nem is beszélve); a thriller, az

* A ZSURNALISZTÁK, BELLETRISZTÁK. AZ IRODALMON INNEN ÉS TÚL címmel megrendezett XVII. JAK Tanulmányi Napokon (2010. április 16–17., Petőfi Irodalmi Múzeum) elhangzott előadás szerkesztett és jelentősen bővített változata. Szeretnék köszönetet mondani a konferencia résztvevőinek a vita során elhangzott megjegyzéseikért, valamint Bátori Zsoltnak, Bezeczy Gábornak, Faragó-Szabó Istvánnak, Komlói Andreának, Kovács Dávid Márknak, Márton Miklósnak, Mráz Attilának, Pöntör Jenőnek, Reich Orsolyának, Réz Annának, Szeszler Dávidnak, Tőzsér Jánosnak, Varga Bálintnak, Vári Györgynek és Veres Máténak, hogy elolvasták és részletes kommentárokkal látták el a tanulmány korábbi változatait. A szöveg az MTA–TKI támogatásával készült.

ifjúsági kalandregény, a romantikus szerelmes regény vagy annak újabb változata, a szingliregény, a regényes életrajz, a science-fiction, a horror, a fantasy, a kémregény, az erotikus és pornográf irodalom különböző műfajai, a „spirituális kalandregény” vagy ezoterikus nevelődési regény, a regényes útirajz, a humoros irodalom különböző műfajai, a politikai kulcsregény vagy a publicisztikus hevületű társadalmi szatíra – és a sort még hosszan folytathatnánk.

Mi a közös ezekben a műfajokban? Első pillantásra nem sok minden, marslakónk tanácsstalansága érthető. Nincsenek olyan irodalmi konvenciók, amelyek mindegyik műfajhoz hozzátartoznának, sem pedig olyan poétikai jegyek, amelyek e műfajok általános ismertetőjegyéül szolgálnának. (Legfeljebb talán valamiféle családi hasonlóság fedezhető fel közöttük – ám legalább ennyi családi hasonlóság fűzi őket az összes többi műfajhoz.) Ha viszont nem csupán magukra a műfaji konvenciókra és a szövegek poétikai jegyeire koncentrálnak, azonnal feltűnik a hasonlóság: ezek azok a műfajok, amelyeket a „lektúr” vagy a „szórakoztató irodalom” címkéjével szokás ellátni, élesen megkülönböztetve őket a „magasirodalom”, az „igényes irodalom” vagy egyszerűen csak a jelző nélküli „szépirodalom” hitelesítő stemplijével ellátott műfajoktól.¹

A metaforikát jól ismerjük: az a szöveg, amely nem tartozik az igényes, értékes szépirodalom jól körülhatárolt területéhez, már „túl” van az irodalmon, voltaképpen nem is irodalom. (Következésképpen szerzője sem „író”, hanem legfeljebb „tiszteséges mesterember” vagy „becsületes iparos”; rosszabb esetben „kóklér”, aki „könyvnek látszó tárgyakkal” házal.) Vagy ugyanennek a térbeli metaforának a vertikális változata: a művek világa „magas” és „alacsony” régiókra oszlik, és nem lehet kérdéses, vajon a „magasirodalom” vagy az „alacsonyirodalom” alkotásait kell-e fontosabbnak és értékesebbnek tartanunk. A magasirodalom az igényes írásművészet szférája, ahová az alacsonyirodalom művei nem nyerne beocsátást. (Némi átjárás azonban elképzelhető: nagy írók képesek rá, hogy bizonyos műfajokat „felemeljének” a magasirodalomba. Ám ilyenkor nem a műfaj válik magasirodalmivá, hanem maga a szöveg, amely „megnemesíti”, irodalmilag igényessé formálja az alacsony műfaj konvencióit. Mint ahogyan fordított irányú mozgásra is találhatunk példát: sajnos a magasirodalom eszközeit is lehet igénytelenül, a tömegek sekélyes ízléséhez igazítva, *ergo* „művészileg alacsony színvonalon” alkalmazni; a „kultúrjavak” időnként „lesüllyednek”). Vagy ugyanez egy költőibb metaforával: az Irodalom Szent Csarnokai őrzik az örök kulturális értékeket, ahová nem hallatszik be a könyvfogyasztó tömegek és az irodalmi piac barbár lármája.

Mi lehet az oka, hogy a szórakoztató irodalom vagy lektúrirodalom műfajai a kánon peremére szorultak? Mint a legtöbb kulturális jelenségnek, ennek is elsősorban történeti okai vannak. A népszerű irodalomként felfogott lektúrműfajok virágzásának elengedhetetlen feltétele a legalább megközelítőleg jól működő irodalmi-kulturális piac: átgondolt stratégiát követő profi kiadókkal, valódi piaci versennyel és tudatos fogyasztókkal. Mindezek hiányában semmi nem garantálja, hogy az irodalmi termelés folyamatát valóban a széles olvasóközönség elvárásai alakítsák – márpedig ez, úgy tűnik, lényegileg hozzátartozik a „népszerű irodalom” gyakorlatához. (Természetesen erős kultúrpolitikai irányítás esetén is beszélhetünk valódi könyvsikerekről és az olvasók kegyeiért folytatott versenyről, ám ilyenkor a közönségsiker – vagy épp a csúfos bukás – nem szavatolja, hogy a fogyasztók értékítéletei érdemben befolyásolják az irodalmi szcena eseményeinek jövőbeli alakulását. Hiába tartják nyilván az eladott példányszámot, ha az ebben kifejeződő befogadói visszacsatolás nem lehet hatékony – hacsak a kultúrpolitika irányítói úgy nem döntenek, hogy egy-egy területen szabadjára engedik

a piaci versenyt.) Talán mondani sem kell: a szocializmus évtizedei alatt nem álltak fenn az említett feltételek, így nem alakulhatott ki virágzó magyar lektűrirodalom; és ez az idő ahhoz is épp elég volt, hogy a huszadik század első felében relatíve széles olvasóközönséggel rendelkező, javarészt (de nem kizárólag!) fordításokból és „magyarításokból” álló szórakoztató irodalom műfaji nyoma kitörlődjene a kulturális emlékezetből.²

A minőségi magyar lektűr hiánya azonban csupán az egyik ok, amellyel számolnunk kell. Legalább ilyen fontos szerepet játszik a magyar irodalomkritika néhány öröklődő esztétikai és módszertani előfeltevése. Ezek az előfeltevések, amelyeket a kortárs irodalomkritikusok többsége kimondva-kimondatlanul elfogad, lényegében „láthatatlanná” teszik a kritikai nyilvánosság számára a lektűrirodalom műveit. (A két tényező természetesen összefügg. Ha létezett volna minőségi magyar lektűr, idővel ez a szóban forgó előfeltevések felülvizsgálatára kényszerítette volna az irodalmárokat és a kritikusokat. Gondoljunk csak Arthur Conan Doyle, Agatha Christie vagy *horribile dictu* Stephen King életművének lassú „klassziczizálódására” az angolszász kulturális világban.) A továbbiakban ezeket az esztétikai és módszertani előfeltevéseket fogom megvizsgálni. Amellett fogok érvelni, hogy az előfeltevések elméletileg gyenge lábon állnak, és elfogadásuk káros hatással lehet az irodalomkritika napi gyakorlatára, ezért fel kell adnunk őket. Végül előállok majd egy lektűrdefinícióval – egy olyan definícióval, amely lehetővé teszi, hogy a „lektűr” kifejezést tisztán leíró értelemben, ne pedig érték kategóriaként használjuk az elemzések során.

Persze joggal a szememre vethetné valaki, hogy csupán fantomokkal hadakozom. Hiszen az elmúlt évtizedben nagyot változott a magyar irodalomkritika és az irodalomtudomány. A nyomtatott és elektronikus sajtó vezető orgánumai immár rendszeresen közölnek lektűrökről szóló rövidkritikákat (elsősorban a *Népszabadság*, a *KönyvesBlog* vagy a hetilapok közül az *Élet és Irodalom*, a *Magyar Narancs*, sőt elvéve a *Heti Válasz*), mi több, az irodalomtudomány érdeklődése is megélenkült a téma iránt: komoly elemző tanulmányok, tematikus folyóiratszámok, szakmai monográfiák és tanulmánykötet-sorozatok foglalkoznak a lektűrirodalom műfaji kérdéseivel. Gondoljunk csak Bényei Tamás, Bánki Éva, Benyovszky Krisztián, Menyhért Anna vagy Miklós Ágnes Kata tanulmányaira és köteteire, a *Kalligram* és a *Prae* tematikus különszámaira vagy a dunaszerdahelyi Lilium Aurum Kiadó PARAZITA KÖNYVEK sorozatára. Vagy lapozzuk fel a Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztésében megjelent, három kötetben közreadott, legújabb magyar irodalomtörténeti kézikönyvet: önálló tanulmány foglalkozik Rejtő Jenő írásművészetével (Veres András tollából). A felsorolást hosszan folytathatnánk. Kissé túlzás tehát azt állítani, hogy a kortárs kritika teljesen vak lenne a lektűrirodalom fejleményeire, nemde?

Nos, meglehet. A magyar irodalomtudományos és kritikai klíma valóban nagyon megváltozott az utóbbi időben. Mindazonáltal még ma sem természetes vagy magától értetődő, hogy a napi- és hetilapok rendszeresen szemlézzék a lektűrirodalom legfrissebb termését (a detektívregény kritikai pozíciói örvendetesen megerősödtek, ám a többi műfaj nincs ilyen szerencsés helyzetben), és továbbra is meglehetősen ritkaság, hogy lektűrelemzésekkel találkozzunk egy-egy irodalmi folyóirat hasábjain. Másrészt az irodalomtudományos érdeklődés nagyjából nem magukra a lektűr műfajokra irányul, hanem arra, hogyan használja fel és forgatja ki e műfaji konvenciókat a kortárs „magasirodalom”. Az elemzők többsége arra kíváncsi, hogyan érthetjük meg a klasszikus detektívregény működését a posztmodern anti-detektívregény irányából. (Félreértés ne essék: nem azt állítom, hogy a krimivel foglalkozó irodalmárok többsége elfogadná

a lektúrműfajok értéktelenségével kapcsolatos előfeltevéseket; és természetesen azt sem állítom, hogy mindegyikük a posztmodern anti-detektívregényt tekintené kiindulópontnak az elemzés során. Csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy sokuk számára még mindig lényeges és fontos kérdés a detektívregény és a „magasirodalom” viszonya. Ami nem meglepő, hiszen – teljes joggal – abból indulnak ki, hogy a detektívregény műfaji kódjainak alkalmazása már eleve előhívja az olvasó tudását e hierarchikus megkülönböztetésről, tehát minden krimi áttételesen a műfaj irodalomtörténeti és kanonikus helyzetéről is szól. Elismerem, a lektúrkonvenciók működésében megjelenő műfaji reflexió valóban felforgató hatással lehet a megmerevedett irodalomtörténeti kategóriarendszerünkre nézve, és ez a reflexió elsősorban a műfaji határátlépések esetében válik érzékelhetővé – ám ennél már csak az lehet felforgatóbb hatással, ha teljes egészében eltekintünk a lektúrműfajok és a magasirodalmi műfajok állítólagos értékkülönbségétől és az elemzett szöveg műfajának feltételezett kanonikus helyzetétől.)

Harmadrészt, és ez a legfontosabb: nem az a célom, hogy részletesen bíráljam a kortárs magyar irodalomkritika gyakorlatát. Írásom nem a mai magyar irodalomkritikáról szól, nem annak vélt vagy valós hibáival foglalkozik (természetesen polemikus hevülettel); ezért is hiányoznak belőle az idézetek és a hivatkozások. Sokkal inkább arra az elméleti kérdésre keresem a választ, milyen egy olyan irodalomfelfogás, amely nem tekinti elemzésre és rendszeres kritikai figyelemre méltónak a „népszerű irodalom” műveit; melyek azok a teoretikus és módszertani előfeltevések, amelyek „eltüntetik” az irodalomkritikai nyilvánosság teréből a lektúrműfajokat. Mint jeleztem (és még jelezni is fogom), úgy gondolom, hogy a kortárs kritikusok többsége osztja ezeket az előfeltevéseket, ám e mellett az állítás mellett nem fogok érvelni. Ha tévednék, és az általam szorgalmazott szemléleti változás már réges-rég lezajlott (vagy nem is kellett lezajlania, mert soha nem voltunk a változás „innenső” oldalán), ez nem érinti gondolatmenetem lényegét. Lehet, hogy fantomokkal hadakozom – ám ezúttal az érdekel, mit mondanak ezek a fantomok, nem pedig az, hogy megfelel-e nekik valaki a valódi világban.

2. Öröklődő előfeltevések

Az első öröklődő előfeltevés magát a megkülönböztetést, a szépirodalom és a populáris irodalom értékalapú szembeállítását fogalmazza meg:

(A) *A magasirodalom és a populáris irodalom megkülönböztetésének elve*: a magasirodalom művei lényegileg különböznek a populáris irodalom műveitől (a lektúroktól), és ez a különbség értékkülönbséget generál köztük.

A Megkülönböztetés Elve kimondja: minden magasirodalmi műhöz találhatunk legalább egy olyan tulajdonságot, amellyel a populáris irodalom művei nem rendelkeznek, és ez a tulajdonság felelős a magasirodalmi mű esztétikai értékéért. (És *csak ez* a tulajdonság felelős érte. Odaértett általános feltevés: ez a szóban forgó tulajdonság vagy tulajdonságcsoport az esztétikai érték egyetlen lehetséges forrása. Másképpen fogalmazva: e tulajdonság vagy tulajdonságcsoport megléte, tehát a mű magasirodalmi mivolta szükséges és elégséges feltétele annak, hogy a mű esztétikai értékkel rendelkezzen.)

Az elv híveinek nincs nehéz dolguk: a megkülönböztetés oly magától értetődő, oly erősen él mindannyiunk fejében, hogy szinte igazolásra sem szorul; bőven elég, ha a „természetes intuíciónkra” hivatkoznak. A nyilvánvalóság érzése azonban félrevezető: az elv nem a benne szereplő szavak jelentése révén, nem a „magasirodalom” és a „populáris irodalom” definíciójából következően igaz vagy hamis, tehát nem analitikus

állítással van dolgunk. Minden további nélkül el tudunk gondolni irodalmilag gyenge, tehát esztétikai értékkel nem rendelkező magasirodalmi műveket, valamint irodalmilag sikeres, tehát komoly esztétikai értékkel rendelkező populáris irodalmi műveket; mi több, ismerünk is ilyeneket. A rejtély a következő: noha gyakran találkozunk ellenpéldákkal, *hallgatólagosan* mégis érvényesnek tartjuk az elvet. Miért? Szerintem a válasz egyszerű: kulturális beidegződéseink okán. Megtanultuk, hogy a „magas” művek különböznek az „alacsonyaktól”, és értékesebbek náluk – ám ez a háttértudás vajmi csekély szerepet játszik a konkrét olvasás és értelmezés során. Amikor éppen kulturális kérdéseken töprengünk, tehát *nem* értelmezünk egy irodalmi szöveget, és *nem* élünk át esztétikai tapasztalatot, az elvet magától értetődőnek tartjuk; amikor viszont egy szöveg értelmező-élvező olvasásával vagyunk elfoglalva, a megkülönböztetés szertefoszlik. (Hacsak a mű nem ad rá utasítást, hogy éppen erre a különbségre alapozzuk az interpretációnkat; lásd a műfaji reflexió eseteit.) Eltekintve a „lektűrök” olvasása közben érzett esetleges „kulturális lelkiismeret-furdalástól”, a Megkülönböztetés Elve nagyon kevés hatást gyakorol a hétköznapi értelmezői gyakorlatunkra – éppen ezért nem is szoktuk kétségbe vonni.

Pedig nagyon sok baj van vele. Még ha feltesszük is, hogy tartható, alkalmazása komoly gyakorlati problémához vezet: rossz, szerencsétlen automatizmusokat hív elő az irodalmi nyilvánosság szereplőiből.

Míndkét szólam ismerős. Manapság a gyors és könnyű élvezetek korát éljük, a nagyközönség felszínes szórakozásra vágyik. A valódi művészi értékek felismeréséhez műveltség, elmélyülés iránti hajlam és biztos ízlés szükségeltetik – olyan erények, amelyekben a „tömegember” hiányt szenved. A közönségsiker egyértelműen a művészi igénytelenség jele; üres könyvek gondolkodni képtelen emberek számára. Ám az érvelés *pendant*-jával is gyakran találkozhatunk. Az ún. kortárs irodalom nem más, mint olvashatatlan szerzők és sznob kritikusok bennfentes szórakozása – az adófizetők pénzéből. Összeütnek valami se füle, se farka zagyvaságot, állami támogatásból kiadják, és lelkesítő kritikákat íratnak róla a haverjaikkal, ennyi az egész. Méricskéljék csak, mi a „magas” és mi az „alacsony”, az igazi érték mégiscsak az, amit az emberek megértenek és szeretnek.

Míndkét érvelés az irodalmi érték és a piaci siker viszonyáról szól: míg az első szembeállítja, a második kritikátlanul azonosítja őket egymással. Szó se róla, kevés elleneszevesebb és igazságtalanabb dolog van a „tömegek ízlésének” kárhoztatásánál. A széles olvasóközönség ízlése – minden ellenkező híresztelés dacára – egyáltalán nem rossz: a sikerlistákra ritkán kerülnek fel irodalomtörténeti jelentőségű remekművek, de ritkán kerülnek fel dilettáns alkotások. (Olykor előfordul, hogy a jó marketing, a hatásos reklámkampány a listák élére repít egy csapnivaló kötetet. *Egyszer* szinte bármilyen művet el lehet adni nagy példányszámban, ám ha valóban tehetségtelen szerzőről van szó, a siker nem fog megisméltódni a következő alkalommal.) A nagyközönség ízlése viszonylag konzervatív, az olvasók megválogatják, milyen kulturális termékekre hajlandók pénzt áldozni: elsősorban bevált receptek alapján tisztességesen elkészített műveket keresnek. A konzervatív olvasói attitűdből azonban nem következik a minőségérzék hiánya vagy az ízlés pallérozatlansága.

Másrészt viszont legalább ekkora tévedés az irodalmi sikert az eladott példányszámban megnyilvánuló piaci sikerrel azonosítani. Vannak művek, amelyek relatíve széles olvasóközönséghez képesek eljutni, mert konvencionálisan olyan értelmezési technikák alkalmazását kívánják meg, amelyeket korábban – iskolai tanulmányai során vagy

felnőttéletében – már sok olvasó elsajátított. És vannak olyanok, amelyek szűk olvasóközönségre számíthatnak, mert értelmezésükhöz olyan ismeretekre és olyan interpretációs technikák alkalmazására van szükség, amelyek csak kevés olvasó számára hozzáférhetők. A „külső” irodalmi siker egyetlen használható mércéje, hogy a szóban forgó mű eljutott-e saját olvasóihoz – akár sokan vannak, akár kevesen. Egy bonyolult intertextuális utalásokkal dolgozó, az olvasót fokozott befogadói aktivitásra készítő, a jelentésszóródás jelenségét erősen kiaknázó mű esztétikailag nem értékesebb vagy értéktelenebb egy „hagyományos” (értsd: például a tizenkilencedik századi realista regény dramaturgiáját és elbeszélői konvencióit alkalmazó) műnél *pusztán azért*, mert az egyik néhány száz, a másik több százezer olvasóra számíthat.³

Az elv rossz és szerencsétlen érveléseket alapoz meg, ám ez csupán gyakorlati probléma, ettől még maga az elv lehetne helyes. (Feltéve, hogy ezek az érvelések szigorúan szólva nem *következnek* az elvből, csak szokás szerint együtt járnak vele.) Az viszont már komoly elméleti probléma, hogy az elvben szereplő kulcscategóriák – „magasirodalom” és „populáris irodalom” vagy „lektúr” – határait nem lehet világosan megvonni. De miért ne lehetne?

Kézenfekvőnek tűnik például azt állítani, hogy magasirodalom és lektúr között az olvasótáborok nagysága tesz különbséget. Ez az út azonban nem járható (és nem is csak azért, mert az olvasótáborok nagyságának eltéréseiből mindenfajta megszorítás nélkül nem következik esztétikai értékbeli különbség). Gondoljunk csak az „irodalmi bestsellerekre”! A megkülönböztetés hívei feltehetőleg nem szeretnék azt állítani, hogy az ilyen-olyan okból nagy példányszámban eladott „remekművek” kidefiniálják magukat a magasirodalom köréből. Valamilyen szofisztikáltabb kritériumot kell keresnünk; ám ez szerencsére nem tűnik nehéz feladatnak. Ne pusztán a példányszám vagy az olvasótáborok nagysága, hanem az intézményrendszerek különbsége alapján tegyünk különbséget magasirodalom és lektúr között. A magasirodalom intézményrendszere – kiadók, könyvesboltok, finanszírozási csatornák, vásárlóközönség, az esztétikai érték megállapításáért felelős szakemberek köre stb. – világosan elkülönül a populáris irodalométól. (Vagy ha nem különül is el tökéletesen, meg lehet határozni a kulturális intézményrendszernek azokat az elemeit, amelyek egyértelműen csak a „magas” vagy csak az „alacsony” szférához tartoznak.)

Ezzel a megoldással pontosan az a probléma, ami az intézményes magyarázatokkal úgy általában: nagyon kicsi a magyarázóereje. Könnyen lehet, hogy a magasirodalom és a populáris irodalom intézményrendszere valóban elkülönül egymástól, ám ezzel még nem magyaráztuk meg, hogy egy adott szöveg *miért éppen* az egyik vagy a másik intézményrendszerhez tartozik. (És néhány lépéssel olyan tartalmas meghatározásokhoz juthatunk, mint például az emlékezetes posztmodern-definíció: posztmodern szöveg az, amit kitesznek az Írók Boltja kirakatába.) Ám ami a legkellemetlenebb: ez a megoldás nem alapozza meg az értékítéletek különbségét. Ha magasirodalom és lektúr különbségét az intézményrendszerek különbségére vezetjük vissza, vajon miért kellene értékesebbnek tartanunk az egyiket a másikkal? Vegyük észre, a fenti paródiaérveléshez jutottunk vissza: a magasirodalom és populáris irodalom értékalapú megkülönböztetése az intézményes pozíciójukat féltő kritikusok koholmánya, akik nem hajlandók elfogadni, hogy a magasirodalom intézményrendszerén kívül nem rendelkeznek autoritással.

Mivel a „külső” kritériumok nem működnek, adott a feladat: „belső” kritériumot kell találnunk. Az olvasótáborok nagysága vagy az intézményrendszerek különbsége helyett

magukra a szövegekre hivatkozva kell megalapoznunk a magasirodalom és a lektűr fogalmi megkülönböztetését. A továbbiakban ezeket a kritériumokat veszem szemügyre – amelyek általános elvekként megfogalmazva egyszersmind a magyar irodalomkritika legfontosabb öröklődő esztétikai és módszertani előfeltevései közé tartoznak.

Kiindulópontunk tehát a következő: a magasirodalmi művek és a lektűrök lényegileg, természetükből adódóan különböznek egymástól. (Pontosan ezt mondta ki az előzőekben tárgyalt Megkülönböztetési Elv.) A Radikális Poétikai Újszerűség Elve ezt a különbséget a művek és az általuk alkalmazott műfaji konvenciók viszonyában próbálja megragadni:

(B) A radikális poétikai újszerűség elve: kizárólag az a mű tarthat számot pozitív esztétikai értékítéletre, amely nem illeszkedik semmilyen műfaji konvenciórendszerhez (tehát radikálisan felfogatja vagy egyenesen lerombolja az általa megidézett műfaji konvenciókat), vagy radikálisan összekeveri az egyes műfaji kódokat, így játszva ki őket egymás ellen.

A műfaji konvenciórendszereket absztrakció útján kapjuk meg a létező műalkotásokból. A műfaji konvenciók lényegében az olvasók előzetes elvárásaival azonosak a szöveg felépítésével, poétikai működésével és a mű által felkínált olvasói szereppel, tehát az olvasás során elvégzendő értelmezői feladatokkal kapcsolatban. A befogadó korábbi tudása, bizonyos kontextuális jelek – például: explicit műfaji megjelölés, címlap, könyvesbolti ajánlás stb. – vagy maga a szöveg működése alapján felismeri az alkalmazott műfaji konvenciókat, s vérmérsékletétől és kulturális beállítódásától függően eldönti, hajlandó-e elfogadni a mű által konvencionálisan felkínált olvasói szerepet. (Jellemzően el szoktuk fogadni, de nem mindig: vannak olyan művek, amelyek jóval érdekesebbek, ha nem a műfaji utasításoknak megfelelően olvassuk őket, például nem azokra az elemekre koncentrálunk, amelyek konvencionálisan a mű lényegéhez tartoznak.) Megtörténhet azonban, hogy egy mű határozottan szembemegy az előzetes elvárásainkkal: egyáltalán nem úgy működik a szöveg, ahogyan a műfaji jelzések alapján működni kellene, nem érvényesülnek a jól megszokott poétikai együttjárások („ha *A* elem megjelenik a szövegben, akkor konvencionálisan *B* elemnek is meg kell jelennie”), vagy a mű egyszerre több, egymással összeférhetetlen műfaji konvenciórendszeret idéz meg. Esetleg annyira erősen eltávolodik a létező irodalmi konvencióktól, hogy a szöveg alapján szinte képtelenek vagyunk műfaji konvenciók működésére következtetni. (Ez a „szinte” nagyon fontos: az irodalom lényegileg konvencionális jelenség, ezért ha a mű értelmezése során egyáltalán nem ismernénk fel semmiféle műfaji – vagy legalább nyelvi – konvenciókat, nem beszélhetnénk értelmezésről.) Ilyenkor a befogadón termékeny zavar lesz úrrá: mivel a mű nem ír elő számára konvencionális olvasói szerepet, saját magának kell rátalálnia a megfelelő viszonyulásmódra, neki kell kidolgoznia (vagy megtalálnia) a megfelelő interpretációs technikákat. Ha sikerrel jár, és konvencionális kapcsolat létesül az új értelmezési technikák és a műtípus egyik példányaként felfogott szöveg között, a műfaji konvenciók megváltozásával vagy átalakulásával van dolgunk – a radikális poétikai újszerűség így ágyaz meg az irodalomtörténeti változásnak. Ami ma poétikailag újszerű, holnapra konvencionálissá válik, majd esetleg holnapután, mikor már senki nem emlékszik rá, ismét újszerű lehet – feltéve, hogy valaki felhívja rá az irodalomkedvelő közönség figyelmét.

Az elv értelmében tehát az esztétikailag értékes művek radikálisan újszerűek, mondhatni, kisebbfajta poétikai forradalmat robbantanak ki. Pontosabban: ilyennek *kell* len-

niük, hogy esztétikai értékkel rendelkezzenek.⁴ Az elv hívei az egyik legalapvetőbb művészeti intuíciónkra apellálnak: a legtöbben úgy gondoljuk, hogy a *teremtő kreativitás* érték. A kreatív művészt nem alkalmazzukodik a készen kapott konvenciókhoz, hanem elpusztítja őket, hogy újakat teremtsen helyettük; vagy legalábbis (kevésbé militáns megfogalmazásban:) átalakítja őket, új lapot nyitva ezzel a művészet történetében. És immár csak annyi a dolgunk, hogy a Radikális Poétikai Újszerűség Elvét összekapcsoljuk a Megkülönböztetési Elvvel: a magasirodalom művei pontosan abban különböznek a lektűröktől, hogy poétikailag radikálisan újszerűek – és a radikális újszerűség az, ami értékesebbé teszi őket a populáris irodalom pusztán konvenciókövető műveinél.

Ha nem vagyunk elégedettek ezzel a megoldással, két lehetőség közül választhatunk: egyrészt tagadhatjuk magát a (B) elvet, másrészt kétségbe vonhatjuk az (A) és a (B) elv összekapcsolását. Mi a baj a Radikális Poétikai Újszerűség Elvével? Mindenekelőtt az, hogy a művészi kreativitást implicit módon teljes egészében a konvencióértéssel, tehát a szabálykövetés elutasításával azonosítja. Márpedig ez az azonosítás téves. Gondoljunk csak bele, ha a kreativitás általában véve kizárólag a szabályok megváltoztatásában nyilvánulhatna meg, nem beszélhetnénk például kreatív sakkjátékosokról vagy kreatív futballistákról. Egyszerűen nem igaz, hogy egy tevékenység csak akkor lehet kreatív, ha az ágens képes felülírni a tevékenységet irányító konvenciókat. Szabálykövetés és kreativitás nem zárják ki egymást – jöllehet a szabályok megváltoztatása valóban kreativitást igénylő feladat.

A probléma gyökere a következő: történeti perspektívából a szabályok vagy konvenciók megváltozása valóban érdekesebbnek tűnik, mint a – mégoly kreatív – szabálykövetés, hiszen a szabályok vagy konvenciók történetével foglalkozó szakember elsősorban a történet fordulópontjaira kíváncsi. Történeti jelentőség és esztétikai érték azonban két különböző dolog. Ha elismerjük is, hogy a konvenciók megváltoztatása esztétikai értéket generál (hiszen esztétikai érték híján az olvasóközönség tagjai és a professzionális irodalomértelmezők nem fogadták volna el a konvencióértés tényét, és nem dolgoztak volna ki új interpretációs technikákat a mű értelmezéséhez, tehát végső soron nem beszélhetnénk a konvenciók megváltozásáról), ebből akkor sem következik, hogy az esztétikai érték mindig konvencióértéssel jár együtt. A Radikális Poétikai Újszerűség Elve tehát nem az esztétikai értékről, hanem a történeti jelentőségről szól, és ebben a formájában valószínűleg tartható, ám nem alapozza meg a magasirodalom és a populáris irodalom közti feltételezett értékkülönbséget.⁵

Mi a probléma a két elv összekapcsolásával? A válasz egyszerű: az eredményül kapott felfogás nem illeszkedik a kulturális piac működésének gyakorlatához. A széles olvasóközönség tagjai az irodalomban nem feltétlenül radikális poétikai újszerűséget keresnek. Akárcsak hétköznapi életünk más területein, egyfajta szerződést kötünk a kulturális termék előállítójával: azt várjuk a pénzünkért cserébe, hogy a termék beteljesítse a szerződésben foglalt ígéreteket. És a legkevésbé sem kárhozatható az az olvasó, aki nem szeretne bizonytalanságot vásárolni – csupán arra vágyik, hogy a szöveg világosan felkínáljon egy konvencionálisan jól meghatározott olvasói szerepet; és tegye mindezt magas esztétikai színvonalon, a konvenciókövetés keretein belül elképzelhető legnagyobb művészi kreativitással. Az irodalomkritikus nem dönthet úgy, hogy lemond ezekről az olvasókról, és nem próbálja orientálni őket a frissen megjelent könyvek áradatában. (Pontosabban szólva: megteheti, ám számolnia kell a következménnyel, hogy versenyhátrányba kerül a többi kritikussal szemben, akik valóban a széles olvasóközön-

seget tekintik megrendelőjüknek.) Ha a Radikális Poétikai Újszerűség Elve – komoly megszorításokkal – talán alkalmasnak látszik is arra, hogy az irodalomtörténet-írás egyik módszertani alapelvül szolgáljon, mindez az irodalomkritika napi gyakorlatával kapcsolatban egészen biztosan nem mondható el. Sem a radikálisan újszerű művek szerzői, sem a konvenciókövető művek szerzői nem teljesítenek egyenletesen magas esztétikai színvonalon, így olvasóiknak szükségük van minőségi alapú orientálásra – és pontosan ez lenne a napi irodalomkritika feladata.

A következő elv, az előző speciális változata, a művek nyelvi megformáltságában próbálja meg megragadni az értékes és az értéktelen irodalom különbségét:

(C) *A nyelvközpontú esztétizmus elve*: kizárólag az a mű tarthat számot pozitív esztétikai értékítéletre, amelynél a poétikai újszerűség a nyelvi megformáltság újszerűségében jelentkezik.

Nem elég tehát, ha a magasirodalom művei poétikai forradalmat robbantanak ki: ennek nyelvi természetű poétikai forradalomnak kell lennie.⁶ Az esztétikai megítélés a nyelvi megformáltságra vonatkozik; a nyelvi megformáltság kérdése lényegében kimeríti az irodalmi művel kapcsolatban feltehető érdekes kérdések körét. („*A regényben nincs Julien Sorel, naplemente, igazság: a regényben mondatok vannak*”, írta egykoron Németh Gábor Kukorelly Endrét idézve.) A nyelvi megformáltság vizsgálatának több szintje van, ám alapesetben a mondat áll az esztétikai megítélés középpontjában: az író kötelessége „jó” és „pontos” mondatokat írni – és pontosan ez az, amire a lektűrszerzők nem képesek.⁷

Az elv hívei ezúttal is egy természetes intuíciónkra apellálnak: a legtöbben úgy gondoljuk, hogy a műalkotás igényes nyelvi megformáltsága érték. Végtére is mi mást értékelnénk egy irodalmi műben, ha nem azt, hogy jól van megírva? A nyelvi megformáltságot azonban nem szerencsés elválasztani a poétikai szerkezet többi elemétől. Hacsak az irodalmi műalkotást nem tekintjük pusztán *bon mot*-k sorozatának, egy „jó” mondat mindig csak a teljes mű kontextusában számíthat „jó”-nak. Másképpen fogalmazva: nincsenek *simpliciter* jó mondatok. Ismerünk olyan regényeket, amelyekben az elbeszélő a legelkoptatottabb nyelvi kliséket használja, ügyetlen mondat szerkezetek és hátborzongató stilisztikai fordulatok özönét zúdítja az olvasóra, ám ez mégsem vezet esztétikai kudarchoz. Például azért, mert mindez az elbeszélő nyelvi jellemzését szolgálja. (Olykor nehéz eldönteni, hogy a nyelvi megformáltság hiányosságait az elbeszélőnek vagy magának a szövegnek kell-e betudnunk – ám ez pusztán gyakorlati probléma. Minél konzisztensebb a nyelvi világteremtés, minél „érdekesebben” vagy „jellemzőbben” ügyetlen a szöveg, annál könnyebben tekinthetjük a stilisztikai „hibákat” szándékosnak.)⁸ A kérdés tehát nem az, hogy a regény „jó” mondatokból épül-e fel, hanem hogy a nyelvi megformáltság összhangban van-e a mű feltételezhető poétikai céljaival.

A nyelvi megformáltság kérdését azonban nem kell a „jó” mondatok kérdésére egyszerűsíteni. (És nem is szokás: a Nyelvközpontú Esztétizmus hívei minden bizonnyal felháborodottan tiltakoznának e szimplifikáció ellen – még akkor is, ha hallgatólagosan maguk is elkövetik, amikor egy-egy új regényt alaposan megdicsérnek a „jó” mondataiért.) Sokkal szofisztikáltabb elméletet kapunk, ha azt állítjuk, hogy minden irodalmi mű sajátos nyelvi megformáltságával valamilyen modelljét adja a nyelv működésének – és bennünket mint értelmezőket éppen ez a nyelvfelfogás érdekel. Az értékes művek radikálisan újszerű képet tárnak elénk a nyelv működéséről, a lektűrök azon-

ban újból és újból ugyanazt a viszonyt rajzolják meg nyelv és szubjektum között – ha egyáltalán kifejeznek bármiféle nyelvfelfogást, és nem csupán „naivan” és „reflektálatlanul” használják a nyelvet.

A Nyelvközpontú Esztétizmus Elvének e szofisztikáltabb értelmezése nem választja el élesen a nyelvi megformáltságot a teljes poétikai projekt kontextusától, ezért jóval sikeresebben alkalmazható a műelemzés módszertani elveként. Mindazonáltal az elv – még ebben a megfogalmazásban is – öröklí a Radikális Poétikai Újszerűség Elvének gyengeségeit (lévén annak speciális változata). Láttuk: a konvencióértés *önmagában* nem szavatol az esztétikai értékért; a konvenciórendszer *sikeres* felforgatása vagy átalakítása ugyan esztétikai érték létrejöttét feltételezi (máskülönben a mű nem járna sikerrel a szubverzió terén), ám ebből nem következik, hogy az esztétikai érték mindig poétikai-nyelvi szubverzióval jár együtt. Az esztétikai értéknek vagy a művészi minőségnek intuíciónk szerint nem a műfaji vagy nyelvi újszerűség lehet az egyedüli forrása, így minden olyan elmélet, amely erre a jelenségre korlátozza az esztétikai értékek körét, ellentmond az intuíciónknak.⁹

Ám tegyük fel, hogy a Nyelvközpontú Esztétizmus Elve tartható, és kapcsoljuk össze a Megkülönböztetési Elvvel. Pontosan azt kapjuk, amit vártunk: a kirajzolódó koncepció ezúttal sem illeszkedik a kulturális piac működésének gyakorlatához. A nagyközönség konzervatív ízlésű tagjai nem feltétlenül nyelvi újszerűséget várnak el az irodalomtól; arra viszont igenis szükségük van vagy szükségük lehet, hogy professzionális irodalomértelmezők minőségi alapon orientálják őket mint kulturális fogyasztókat.

Tegyük hozzá: a Nyelvközpontú Esztétizmus nem csupán a Radikális Poétikai Újszerűség elvétől örökölt tulajdonságai miatt alkalmatlan arra, hogy a napi irodalomkritika egyik módszertani alapelveül szolgáljon, „saját joga” is képes ezt az eredményt elérni. A nyelv és a szubjektum műben megképződő viszonyának vizsgálata komoly absztrakciós és elemzési képességet igénylő, nagyon speciális vizsgálat. Olyasfajta interpretatív műveletek végrehajtását kívánja meg, amelyek jellemzően csak igen kevés műfaj által konvencionálisan felkínált olvasói szerephez tartoznak hozzá – márpedig a többé-kevésbé konzervatív, normakövető esztétikai attitűdöt pontosan e felkínált olvasói szerepek elfogadásával jellemezhetjük. Természetesen a konvenciók folyamatosan változnak, így idővel megtörténhet, hogy (részben az irodalomkritikusok kitartó munkájának köszönhetően) a legtöbb művet úgy fogjuk érteni, mint amely saját reprezentációs rendszerének közvetlen vizsgálatára sarkallja az olvasót – ám amíg ez nem történik meg, egy ilyesfajta megközelítés nem fog találkozni a széles olvasóközönség feltételezhető igényeivel.¹⁰

A következő és egyben utolsó elv a művek újraolvashatóságában próbálja megragadni az értékes és az értéktelen irodalom különbségét:

(D) *Az aluldetermináció elve:* az értékes irodalmi művek aluldeterminálják az értelmezést.

A remekművek kimeríthetetlenek: minden olvasáskor más és más arcukat mutatják felénk. Pontosan ez különbözteti meg őket az értéktelen művektől, a lektúroktól: nem csupán egyszer használatosak, hanem egész életen át elkísérik az olvasót. (Gondoljunk csak a detektívregényekre: ha tudom, ki a gyilkos, miért venném újra kezembe a kötetet?)

Az elv hívei ezúttal is egy természetes intuíciónkra apellálnak: az interpretációs gazdagság érték. Jobban szeretjük, ha egy termék tartós és többször használható, mint ha

használat után „kimerül”, elveszti az értékét. Az ilyen tárgyakat jobban megbecsüljük, és jobban vigyázunk rájuk. Ki óvna féltő gonddal valamit, ami többé már nem tudja betölteni a funkcióját (hacsak nem fűzi hozzá valamilyen személyes emlék)?

Mind közül az Aluldetermináció Elve ellen a legnehezebb érvelni. Az elv nagy intuitív erővel rendelkezik. Az értelmezés jó dolog, és több különböző értelmezés *magától értetődően* jobb, mint egyetlen értelmezés. És miért értelmeznénk többször egy művet, ha az új értelmezések semmiben sem különböznek a korábbiaktól? – De miért ne értelmezzük *egyszer* sem? Ha elfogadjuk, hogy egy érdekes, izgalmas interpretációt életre hívó mű esztétikailag értékes (márpedig ezt nehéz lenne tagadni), akkor furcsa helyzetbe kerülünk: az Aluldetermináció Elvének értelmében vissza kell tőle vonnunk ezt az elismerést – hacsak a mű nem képes rá, hogy *legalább még egy* interpretációt életre hívjon. Mi több, ha adott két mű, melyek közül az egyik számtalan értelmezést hív életre, ám ezek meglehetősen érdektelenek, míg a másik csupán egyet, ám az kifejezetten izgalmas és összetett, akkor az elv alapján csak az elsőt tarthatjuk esztétikailag értékesnek. Az Aluldetermináció Elve ebben a megfogalmazásban nem az interpretációk *minőségétől*, pusztán azok *mennyiségétől* teszi függővé egy-egy mű esztétikai értékét, ami meglehetősen kontraintuitív következmény.

Másrészt egyáltalán nem biztos, hogy az újraolvashatóság annak függvénye, hogy a mű szisztematikusan aluldeterminálja-e az értelmezéseket. Nem csupán a „nyitott művek” újraolvashatók. Még a konvencionálisan leginkább szabályozott műfajok, például egy klasszikus analitikus detektívregény esetében is elképzelhető, hogy valaki (akár közvetlenül egymás után) kétszer végigolvassa ugyanazt a szöveget, hozzátéve azonos értelmezési technikákat alkalmazva, és a második olvasat nem lesz kevésbé élvezetes, mint az első. (Például a második olvasás során ellenőrzöm, az elbeszélő valóban betartotta-e a poétikai játékszabályokat, tehát a szövegben elhelyezett nyomok alapján tényleg lett volna-e esélyem megfejteni a rejtélyt, rájönni, ki a gyilkos.)¹¹ Arról nem is beszélve, hogy a szó szigorú értelmében *minden* mű újraolvasható: más és más interpretációs technikákat alkalmazva a szöveg más és más arcát mutatja az értelmezőnek.

Foglaljuk össze, mire jutottunk! Amennyiben az Aluldetermináció Elve *szükséges és elégséges* feltételt határoz meg (minden esztétikailag értékes mű aluldeterminálja az értelmezéseket, és minden olyan mű, amely aluldeterminálja az értelmezéseket, esztétikailag értékes), úgy triviálisan hamis, mert az esztétikai értéket pusztán az interpretációk mennyiségével kapcsolja össze. Amennyiben az elv *szükséges* feltételt mond ki (egy mű csak akkor értékes esztétikailag, ha aluldeterminálja az értelmezéseket), úgy ellentmond annak a hétköznapi meggyőződésünknek, hogy a legalább egy érdekes interpretációt életre hívó művek esztétikailag értékesek. Amennyiben az elv *elégséges* feltételt határoz meg (ha egy mű aluldeterminálja az értelmezéseket, akkor esztétikailag értékes), úgy nem képes alátámasztani a szépirodalom és a lektűrrodalom értékalapú megkülönböztetését, hiszen megengedi, hogy ne csak az értelmezést aluldetermináló művek rendelkezzenek esztétikai értékkel. Ráadásul ellentmond annak a tapasztalatunknak, hogy léteznek olyan művek, amelyek bár aluldeterminálják az értelmezéseket, esztétikailag nem értékesek.

Továbbá: az elv vagy értelmezéstípusokról, vagy értelmezéspéldányokról szól. Az első esetben azt követeli meg az esztétikailag értékes művektől, hogy különböző *típusú* értelmezéseket hívjanak életre, tehát teljesen eltérő interpretációs technikák alkalmazásával is megnyíljanak az olvasó számára. A második esetben pedig azt várja el tőlük,

hogy különböző értelmezéspéldányokat generáljanak, tehát az olvasó egyazon interpretációs módszer segítségével a mű több különböző értelmezését tudja előállítani.¹² Az első esetben minden mű triviálisan eleget fog tenni az elvnek, hiszen más és más interpretációs technikákat alkalmazva bármely mű többféleképpen értelmezhető – legfeljebb némelyik interpretáció izgalmas lesz, némelyik érdektelen, és elképzelhető olyan interpretációs módszer, amelynek segítségével semmit nem tudunk mondani egy adott szövegről. A második esetben vagy szintén minden mű eleget fog tenni az elvnek (amennyiben a „retrospektív” újraolvasás automatikusan új értelmezés előállításával jár együtt), vagy csak azok a művek fognak eleget tenni neki, amelyek tudatosan eldöntetlenségeket, „üres helyeket” tartalmaznak. Am ha ezt tesszük meg az esztétikai érték mércéjéül, felfogásunk nem illeszkedik a kulturális piac működésének gyakorlatához. A konzervatív ízlésű olvasók által preferált irodalmi konvenciórendszerek többsége nem írja elő, hogy a művek „üres helyeket” tartalmazzanak (jóllehet van olyan, amelyik előírja, gondoljunk csak a thrillerek „lebegtetett” befejezéseire!) – így az elv még ebben a gyengített változatban sem felel meg a céljainknak.

Vegyük észre, hogy az Aluldetermináció Elve erősebb változatában nem kompatibilis a Nyelvközpontú Esztétizmus Elvével. Míg ez utóbbi *egyetlen* speciális olvasásmód – lásd „jó” mondatok vagy a szubjektum és a nyelv viszonya – sikeres alkalmazhatóságától tette függővé az esztétikai érték kérdését, addig az előbbi *többféle* értelmezéstípus lehetőségét követeli meg. (A két elv csak úgy tartható fenn egyszerre, ha az Aluldetermináció Elvét jelentősen gyengítjük: úgy, hogy ne értelmezéstípusokról, hanem értelmezéspéldányokról szóljon.)

Befejezésként a három elv viszonyának áttekintése érdekében vezessünk be egy negyediket, a Konvencionális Elvét:

A konvencionális elve: egy irodalmi szöveg helyes értelmezését egyértelműen meghatározzák a szöveg műfaji kódjai; azok az irodalmi kódok, amelyek a mű megszületésének vagy a mű befogadásának pillanatában konvencionálisan a szöveg műfajához tartoznak.

A Radikális Poétikai Újszerűség és a Nyelvközpontú Esztétizmus hívei választhatnak, hogy elfogadják-e az elvet. Dönthetnek úgy, hogy revizionista szellemű elemzéssel állnak elő, tehát megengedik, hogy a poétikai és nyelvi újszerűség csak *utólagos* perspektívából, az elemzés pillanatában táruljon fel az értelmező számára – ebben az esetben értelemszerűen tagadniuk kell a Konvencionális Elvét. (Az utólagosság itt egyszerre jelenti a mű megszületésének pillanatában érvényes és az értelmezés megszületésének pillanatában érvényes konvencióktól való eltérést.) De megtehetik, hogy elfogadják az elvet, s azt állítják: a poétikai siker annak függvénye, hogy a mű *ténylegesen* képes volt-e vagy képes-e felforgatni a szöveg értelmezését meghatározó, készen kapott műfaji és nyelvi konvenciókat – tehát képes-e a szó szoros értelmében értelmezhetetlennek bizonyulni a hagyományos eszközöket alkalmazó olvasók számára.¹³

Az Aluldetermináció Elvének hívei szintén választhatnak. Vagy elfogadják a Konvencionális Elvét, és kizárólag azokat a műveket tartják esztétikailag értékesnek, amelyek konvencionálisan többféle értelmezést engednek meg (akár értelmezéstípusokról, akár értelmezéspéldányokról van szó); vagy tagadják az elvet, és azt állítják, hogy az esztétikailag értékes művek mindig többféle értelmezést hívnak életre, amelyek közül legalább egynek radikálisan újszerűnek kell lennie (ilyenkor értelemszerűen értelmezéstípusokról beszélünk).

Ezzel szemben én azt állítom, hogy a széles olvasóközönséget megcélzó irodalomkritika napi gyakorlatának a Konvencionális Elv egy gyengített változatára kell támaszkodnia. Az elv a következőt mondja ki: *amennyiben konvenciókövető művel van dolgunk*, a szöveg műfaji kódjai által meghatározott értelmezést kell preferálnunk, tehát az esztétikai siker megítélését elsősorban a konvencionális kereteken belüli kreativitás mértékétől kell függővé tennünk – nem pedig a poétikai és nyelvi újszerűségtől vagy attól, hogy a mű aluldeterminálja-e a konvencionális értelmezéseket. Ugyanis ez az eljárás illeszkedik a legjobban a kulturális piac gyakorlatához: a széles nagyközönség konzervatív, de igényes ízlésű olvasói nem poétikai újszerűséget, nem a szubjektum és a nyelv viszonyának újfajta felmutatását, és nem sokszoros újraértelmezhetőséget keresnek az irodalmi művekben, hanem a számukra ismerős műfaji konvenciók biztos kezű, kreatív alkalmazását szeretnék esztétikai élvezetet okozó módon megtapasztalni. Mondanom sem kell: a poétikai és nyelvi értelemben radikálisan újszerű és az értelmezés lehetőségét tudatosan megsokszorozó művek híveiről is hiba lenne megfedkezni – ám ezt a hibát a kortárs magyar irodalomkritika szerencsére jóval ritkábban követi el.¹⁴

3. A lektűr definíciója

Azt állítottam: az esztétikai érték kérdését el kell választanunk a poétikai-nyelvi újszerűség és az újraértelmezhetőség kérdésétől. Fel kell adnunk azt a meggyőződésünket, hogy az irodalmi konvenciók biztos kezű alkalmazása (vagy nem szubverzív szándékú összekeverése) nem vezethet esztétikai sikerhez. Így viszont nem tudjuk alátámasztani a szépirodalom és a lektűrrodalom értékalapú megkülönböztetését – tehát a (B), (C) és (D) elv feladásával az (A) elvet, a Megkülönböztetés Elvét is fel kell adnunk.¹⁵

A „szépirodalom” és a „lektűr” fogalmi megkülönböztetése *mint értékalapú megkülönböztetés* tökéletesen elhibázott. Ám értéksemleges, tisztán leíró változatában is annak kell tartanunk? Elvégre, csattanhat fel vitapartnerem, mégiscsak van valami különbség egy közfogyasztásra szánt, sablonos detektívregény és egy komoly intellektuális munkát igénylő, zavarbaejtően összetett remekmű között!

Egyetlen lényegi különbséget találtunk (és minden továbbit erre vezettünk vissza): a konvenciókövető művek lényegileg különböznek a konvenciókat felforgató és átalakító művektől. A különbség nem éles: olykor nehéz eldönteni, hogy kreatív konvenciókövetéssel vagy mérsékelt konvencióértéssel van dolgunk. (*Ad analogiam*: a kreatív könyvelő még könyvel, vagy már adót csal?) Merev fogalmi kétosztatúság helyett inkább egy skálát kell elképzelnünk, amely a tökéletes konvenciókövetéstől az elképzelhető legradikálisabb konvencióértésig terjed. Minden művet lényegileg jellemez a skálán elfoglalt helye: a művekhez hozzárendelt érték megadja, milyen természetű értelmezői hozzáállást követel tőlünk a szöveg, mennyire kell és érdemes a megszokott interpretációs módszereinkhez ragaszkodnunk az olvasás során.

Mindez rendben is lenne, ha konvenciókövető és konvencióértő művek (elmosódott) határa egybeesne a „lektűr” és a „szépirodalom” tradicionális határával. De nem esik egybe. Nem csak konvenciókövető „lektűrök” és konvencióértő „szépirodalmi” művek léteznek: ismerünk konvenciókövető „szépirodalmat”, és fordítva, a „lektűrműfajok” területén is gyakran találkozhatunk konvencióértéssel. Való igaz, a széles olvasótábor megszólító, népszerű műfajok esetében ritkább a *radikális* konvencióértés, hiszen a nagyközönség konzervatívabb ízlésű tagjai nem honorálják a szabályokat gyökeresen újrafogalmazó művészi kreativitást, ám ez csupán fokozati különbség. (És nem is szük-

ségeképpen van így: a nagyközönség ízlése számos tényező függvényében olyan, amilyen – a középiskolai irodalomoktatás például sokat használhat és árthat az esztétikai konzervativizmus ügyének.)¹⁶ A két megkülönböztetés nem vág egybe, és ez nem meglepő: míg a „szépirodalom”/„lektúr” megkülönböztetés *műfajokra*, addig a „konvenciósertő”/„konvenciókövető” megkülönböztetés *művekre* vonatkozik.¹⁷ Hiába próbálnánk tehát a „szépirodalom” és a „lektúr” kifejezéseket értékimplikációk nélkül, pusztán leíró terminusokként használni, a megkülönböztetés öröklő az eredeti érték kategóriák hibáit, rosszul osztja fel az irodalmi szövegek tartományát.

Mit tegyünk? Három lehetőségünk maradt: teljes egészében elvetjük az eredeti megkülönböztetést „szépirodalom” és „lektúr” között; megőrizzük a terminusokat, ám a konvenciókhoz való viszony különbségére vonatkoztatjuk őket (tehát „konvenciókövető mű” helyett „lektúr”-t, „konvenciósertő mű” helyett „szépirodalmi mű”-vet mondunk); elvetjük az eredeti megkülönböztetést, de a „lektúr”-t megtartjuk, s megpróbálunk szűkebb meghatározást adni rá. Mivel a második megoldásnak nincs túl sok értelme, ha ragaszkodunk a „lektúr” kifejezés használatához, a harmadik lehetőséget kell választanunk. A továbbiakban egy ilyen definíciót szeretnék megmutatni.

Kiindulópontunk a következő: a konvenciókövető művek halmazán belül különbséget tehetünk pusztán konvenciókövető művek és olyan művek között, amelyeknél a meglévő poétikai konvenciók alkalmazásának valamilyen további, *önmagán túlmutató* jelentősége van. Egy profin megírt, igényes, bár kissé sablonos detektívregény nem tesz mást, mint pusztán *alkalmazza* a készen kapott konvenciókat. Egy ilyen mű esztétikai sikere annak függvénye, hogy képes-e hibátlanul működtetni a műfaji kódokat, és eközben megcsillant-e némi kreativitást vagy eredetiséget: képes-e találékonyan megoldani a választott poétikai feladatot. Ám megtörténhet, hogy egy mű úgy alkalmazza a készen kapott poétikai kódokat, hogy *együttal új funkcióval ruházza fel őket*. Lássunk egy példát!

Kondor Vilmos regényei (BUDAPEST NOIR, 2008; BŰNÖS BUDAPEST, 2009; A BUDAPESTI KÉM, 2010) a *hard-boiled* detektívregény és a háborús kémregény műfaji konvencióit alkalmazják. Ám ennek önmagán túlmutató tétje van: a megidézett műfaji kódok révén a szövegek újszerű perspektívát nyithatnak a második világháború előtti és alatti Magyarország világára. A főhős idegensége műfaji eszközök révén artikulálódik: Gordon Zsigmond egy *hard-boiled* krimi hőseként csetlik-botlik, majd tesz igazságot a Horthy-korszak Budapestjén. Ám mivel Gordon idegensége nem a *mi* idegenségünk, az olvasó kénytelen nem kizárólag a megszokott, *utólagos* értelmezési sémák mentén tekinteni a modern magyar történelem traumatikus eseményeire és azok előzményeire. Az átgondolt irodalomtörténeti játéknak komoly tétje van: a műfaji konvenciók megidézése (részben) a történelmi megismerés szolgálatában áll.¹⁸

Innen már csak egy lépés a definíció: azt a művet nevezzük lektúrnek, amely pusztán a készen kapott műfaji konvenciók alkalmazásában érdekelt. Negatív formában megfogalmazva:

Lektúr =_{df.} Olyan mű, amelynél a felidézett műfaji kódok alkalmazásának nincs további poétikai tétje.

Amennyiben szeretnénk tudni, hogy a vizsgált szöveg – a konvenciókövető művek halmazán belül – a lektúrok közé tartozik-e, tegyük fel a kérdést: van-e önmagán túlmutató jelentősége a poétikai konvenciók alkalmazásának? Ha nemmel válaszolunk, lektúrral van dolgunk.

4. Problémák, ellenvetések

Gondolatmenetemmel kapcsolatban számos ellenvetés fogalmazható meg. A továbbiakban sorra veszem a legfontosabbakat, s igyekszem választ adni rájuk.

Kezdjük a legegyszerűbbel, a lektúr definíciójával. Joggal a szememre vehetné valaki, hogy a definíció ígéretem ellenére értékelő elemet tartalmaz: a lektúrok esetében a műfaji kódok alkalmazásának nincs további *poétikai tétje* – tehát a lektúrok hiányt szenvednek valamiben, aminek értéket szoktunk tulajdonítani. Az ellenvetés azonban nem meggyőző. A definícióból csak annyi következik, hogy a lektúrok szerkezete egyszerűbb, mint a többi konvenciókövető (vagy konvenciósertő) művéké, ezért a lektúrok kevésbé összetett értelmezéseket hívnak életre. Az „egyszerű” és a „bonyolult” ártalmatlan leíró terminusok, vagy legalábbis semmi akadályuk nincs, hogy így használjuk őket. A szerkezeti vagy értelmezésbeli bonyolultságból önmagában nem fakad esztétikai érték; az esztétikai érték annak függvénye, hogy a mű milyen színvonalon oldotta meg az általa választott – egyszerű vagy bonyolult – poétikai feladatot.

A következő ellenvetés már jóval összetettebb. Gondolatmenetem az irodalmi konvenció fogalmát helyezte a középpontba: azt állítottam, hogy az irodalmi konvenciók lényegében az olvasók előzetes elvárásaival azonosak a szöveg felépítésével, poétikai működéssel és a mű által felkínált olvasói szereppel, azaz az olvasás során elvégzendő értelmezői feladatokkal kapcsolatban. (Néha az egyszerűség kedvéért úgy beszéltem, mintha ezek a konvenciók közvetlenül „benne lennének” a szövegekben; természetesen ilyenkor is úgy gondoltam, hogy a konvenciók mindig valamiféle befogadói döntés révén kerülnek kapcsolatba a műtípus egyik példányaként felfogott szöveggel.) Ám nem vetettem számot azzal, hogy a konvencionális értelmezői műveleteket jellemzően *implicit* módon hajtjuk végre, és csak néhány sajátos esetben tesszük őket *explicitté* – akkor, amikor nyilvánosan megfogalmazzuk az értelmezésünket mások számára. Erre viszont csak akkor van szükség, amikor az értelmezői műveletek alkalmazása nem automatikus, amikor valamilyen zavar támad a befogadás folyamatában. És, mint a gondolatmenetemből is kiderült, elsősorban a konvenciókat felforgató művek képesek rá, hogy megtörjék az értelmezés automatizmusát. Következésképpen a konvenciókövető művek jellemzően nem szorulnak nyilvános értelmezésre, hiszen nem vetnek fel értelmezési problémákat. (Legfeljebb akkor van értelme egy ilyesfajta mű értelmezésével a nyilvánosság elé állni, ha az interpretáció újszerű, tehát olyan dolgokat fedez fel a szövegben, amelyeket a konvencionális értelmezési eljárások homályban hagytak.) Legyen tehát bármilyen rokonzenves is törekvésem a „lektúrműfajok” esztétikai emancipációjára, a projekt célt téveszt: a kortárs irodalomkritikának nem feladata a konvenciókövető művek rendszeres vizsgálata.

Először is gyűjök észre, hogy nem teljesen azt állítottam, amit az ellenvetés nekem tulajdonít. Elsősorban nem azért kell a napi kritikának rendszeres figyelemmel kísérnie a konvenciókövető művek megjelenését, mert ezek a szövegek értelmezési problémákat vetnek fel, és a kritikustól várjuk ezek megoldását értelmezési javaslatok formájában, hanem azért, mert a széles olvasóközönség tagjainak minőségi orientációra van szükségük. Félreértés ne essék: a kritikusnak meg kell indokolnia az esztétikai értékítéletét, és ez nem képzelhető el másként, mint hogy explicitté teszi az általa végrehajtott interpretációs műveleteket, tehát értelmezési javaslattal áll elő – még akkor is, ha ez az értelmezési javaslat adott esetben nem túl meghökkentő és újszerű. Ám az értelmezési javaslatok elsősorban az esztétikai értékítélet megindoklását szolgálják, nem

pedig az értelmezési zavar feloldását. Másrészt nem vagyok róla meggyőződve, hogy valóban csak akkor tennénk explicitté az általunk végrehajtott interpretációs műveleteket, amikor az értelmezés nem magától értetődő. Láttuk, akkor is így járunk el, amikor meg kell indokolnunk az esztétikai értékítéletünket; de nem csak ilyenkor: akkor is, amikor a – mégoly magától értetődő – értelmezésünket valamilyen okból izgalmasnak, érdekesnek vagy gondolatébresztőnek találjuk. Lehet azt mondani, hogy ebben az esetben túlterjeszkedünk a szűken vett irodalom területén, mert valójában már a mű által felvetett etikai, politikai vagy másféle kérdésekkel foglalkozunk, ám ez szerintem nem szerencsés állítás. Irodalom és nem irodalom ilyesféle szétválasztása nehezen indokolható – és ennél már csak az indokolható nehezebben, hogy a napi kritikának is végre kell hajtania ezt a szétválasztást.

A harmadik ellenvetés szintén a gondolatmenet alapjait támadja. Érvélem során az esztétikai értéket egyértelműen összekapcsoltam az esztétikai élvezettel. Márpedig ez nem volt helyes: az esztétikai érték nem minden esetben jár együtt esztétikai élvezettel, és az esztétikai élvezet nem mindig az esztétikai érték jele. A „lektúrműfajok” élvezetcentrikusak, lényegük abban áll, hogy közvetlen élvezetet nyújtsanak a befogadónak, aki a szórakozásért és gyönyörködésért cserébe hajlandó lemondani az értelmezésről. A „szépirodalmi” művek viszont értelmezéscentrikusak, ennek folytán gyakran nem okoznak élvezetet. A befogadó zavart érez, és komoly intellektuális erőfeszítéseket kell tennie a mű „felnyitása” érdekében – ám sem a zavar, sem az intellektuális erőfeszítés nem fér össze az élvezettel. (Az már más kérdés, hogy a zavar leküzdése után, az intellektuális erőfeszítés jutalmaként az olvasó eljut az esztétikai élvezetig, ám ezt az utat kevesen vállalják.) Kis túlzással: ha van valami, ami az elmélyült olvasás útjában áll, az pontosan a könnyű esztétikai élvezet.

Az ellenvetés arra a hibás feltételezésre támaszkodik, hogy az esztétikai élvezet valamiféle egyszerű kellemességérzet átélésével lenne azonos, amiről jellemzően a „tetszik” – „nemetszik” terminusaiban szoktunk beszámolni. Az esztétikai élvezet ezzel szemben mindig fogalmi közvetítésre szorul; ha tetszik, az (explicitté tehető) implicit értelmezési eljárások végrehajtása során tapasztaljuk. Pontosán ez az eliminálhatatlan kognitív komponens különbözteti meg az egyszerű fizikai élvezetektől. Az irodalmi műalkotások *per definitionem* csak az értelmezésük révén képesek élvezetet okozni a befogadónak, nem pedig taktilis, ízbeli és egyéb fizikai tulajdonságaik révén (pontosabban így is, ám ebben az esetben irreleváns, hogy az élvezetet okozó tárgy műalkotás-e) – következtetésképpen az állítólagos „szépirodalmi” művek pontosan ugyanolyan mechanizmusok közreműködésével okoznak esztétikai élvezetet, mint az állítólagos „lektúrok”. Az már más kérdés, hogy az interpretációs eljárások automatizmusának felfüggesztése hogyan árnyalja az esztétikai élvezetet; mindenesetre az a gyanúm, hogy a jelenség megértéséhez nem jutunk sokkal közelebb, ha az esztétikai élvezet irányából közelítünk.

De nem akarom megkerülni a problémát: valóban van olyan, hogy örömlenélünk egy alacsony esztétikai színvonalú szövegben, viszont nem okoz örömet egy remekmű befogadása. Következésképpen hibás döntésnek tűnik az esztétikai sikert szorosan összekapcsolni az esztétikai élvezettel: az esztétikailag sikeres művek nem feltétlenül okoznak esztétikai élvezetet, és az esztétikai élvezetet okozó művek nem feltétlenül sikeresek esztétikailag. Ilyenkor azonban szerintem nem közvetlenül az esztétikai élvezetről van szó, hanem inkább a személyes ízlésről. Amikor ízlésalapon elutasítok egy művet vagy egy irodalmi konvenciórendszert, jellemzően kétféle dolog szokott történni. Vagy

egyszerűen nem ismerem azokat az értelmezési eljárásokat, amelyek alkalmazása révén „megnyílhat” számomra a mű, így nem jutok el az értelmezésnek arra a szintjére, ahol az esztétikai élvezet megjelenne; vagy elfogadom, hogy a megfelelő interpretációs mód-szerek alkalmazásával esztétikai élvezethez jutnék, de a mű az értelmezés okozta élvezet mellett stilisztikai, tematikai vagy másféle jellemzői révén annyi kellemetlen érzést, olyan erős averziót kelt bennem, hogy ez mintegy „elnyomja” az esztétikai élvezetet. (Gondoljunk csak a nyomasztó hangulatú remekművekre, az erőszak naturális ábrázolására vagy a nagyon karakteres nyelvezetet használó elbeszélő prózára.) Ám azt állítani, hogy a széles olvasóközönség tagjai az értelmezés során fellépő esztétikai élvezet mindig alárendelik az egyéb ízléspreferenciáiknak, nem több, mint pusztán előítélet, amelyet semmiféle empirikus bizonyíték nem támaszt alá. (Arról nem is beszélve, hogy ha így lenne is, miért lenne baj? Miért kellene elvárjunk egymástól, hogy az irodalom kedvéért átrendezzük az ízléspreferencia-rangsorunkat? Mit nyernénk egy ilyen elvárással, mennyiben használna esztétikai értékítéleteink nyilvános megvitatásának?)

A negyedik ellenvetés egészen más irányból támadja a gondolatmenetemet. Az érvelés során többször is ódákat zengtem a kulturális piac működéséről, és ez hiba volt. Úgy tettem, mintha a piaci verseny privilegizált helyzetbe hozná a fogyasztókat, mintha a népszerű műfajok fejlődésére kizárólag az ő igényeik és elvárásaik lennének hatással. Holott a helyzet éppen fordítva áll: maga a – tőkeerős vállalkozók által uralt és irányított – kulturális közeg alakítja ki az elvárásokat, amelyeknek az új művek igyekeznek minél inkább megfelelni. A piac törvényszerűen átstrukturálja a fogyasztó szükséglethierarchiáját, és represszív hatalmával elfojtja a bírálatot. Így a népszerű irodalom szövegeitől mi sem áll távolabb, mint a poétikai szubverzión – hiszen a poétikai szubverzió jellemzően (de sajnos nem mindig!) politikai szubverziónal jár együtt, ami egyértelműen sérti az uralkodó osztályok érdekeit. Pontosan az lenne a napi kritika feladata, hogy a szó esztétikai és politikai értelmében *kritikát gyakoroljon* a kulturális fogyasztás, így közvetve a fennálló rendszer felett. Hogy hangot adjon a perifériára szorultaknak, hogy bátran vállalt nonkonformizmussal nemet mondjon a felső középosztálybeli fehér férfiak elnyomó kultúrájára és esztétikai ideológiájára.

Mint a korábbiakból is kiderülhetett, a rendszerkritikai attitűd valóban igen távol áll tőlem. Elismerem, gondolatmenetem során végig adottnak vettem a kulturális piac működését, s nem szólítottam fel annak mélyreható megváltoztatására. Más szemüveget viselünk: ahol vitapartnerem hatalmi érdekek által korrumpált ízlésű, félig öntudatlan fogyasztókat lát, ott én átgondolt döntéseket hozó, esztétikai ízlésítéleteikre reflektáló és azokat nyílt vitákban megindokoló, szabad és autonóm individuumokat látok. Pontosabban fogalmazva: úgy gondolom, egy irodalomkritikusnak ebből a feltételezésből kell kiindulnia, hogy a kritikai tevékenység valóban párbeszéd legyen, ne pedig – mégoly szeretetteljes és együtt érző – kioktatás.

Másfelől pedig nehezen tudom elképzelni, hogy a „magasirodalom” és a „lektúr” értékalapú szembeállítását jól szolgálná a rendszerkritika és az esztétikai-politikai emancipáció ügyét: a másik ember racionalitásának kétségbevonása és ízlésének stigmatizálása aligha vezet el a vágyott célhoz. Ha viszont partnernek tekintjük az olvasót, nagyon sok mindent meg tudunk beszélni egy-egy irodalmi mű apropóján – anélkül, hogy megpróbálnánk egymást „felemelni” a „magasirodalom” vagy az igazságos és jó társadalom ideájának világába.

Jegyzetek

1. A „lektúr” kifejezésnek van egy szűkebb használata is: sokan csupán a női olvasók igényeit kiszolgáló „könnyű irodalmi” műfajokat sorolják ide, mindenekelőtt a romantikus szerelmes regényt és annak alakváltozatait. Én a továbbiakban a „lektúr”-t átfogó kategóriaként használom, a többi közt olyan (állítólag) „férfias” műfajok megjelölésére is, mint a *hard-boiled* detektívregény vagy a science-fiction.

2. Az összkép természetesen jóval összetettebb. A detektívregény-irodalom klasszikusai már a hatvanas évek második felétől kezdődően megérkeztek (vagy visszatértek) Magyarországra, méghozzá jellemzően elég színvonalas fordításban; igaz, kissé esetleges sorrendben, tudatos kiadói koncepció nélkül. Az ifjúsági irodalom – történelmi kalandregények, „lányregények” és kamaszregények (gondoljunk csak a legendás „csikos” és „pöttyös könyvekre”) – pedig egyenesen virágzott. Rejtő Jenő életművének korokon és politikai rendszereken átívelő népszerűségéről nem is beszélve. Egy biztos, és számomra ennyi elég is, mert a továbbiakban nem irodalomtörténeti kérdésekkel szeretnék foglalkozni: egészen a közelmúltig nem voltak adottak azok a piaci és intézményi feltételek, amelyek lehetővé tették volna, hogy a lektúrirodalom a maga belső törvényszerűségei szerint fejlődjön, tehát hogy a művek megalkotottságára, a könyvek megjelenésének sorrendjére és gyakoriságára szinte kizárólag a széles olvasóközönség igényei vagy elvárásai legyenek hatással – és javarészt ezzel magyarázható a „hazai fejlesztés”, magyar lektúr (legalábbis részleges) hiánya.

3. Mindez szoros kapcsolatban áll a mai magyar irodalmi nyilvánosság egyik legneuralgikusabb problémájával: az állami támogatás kérdésével. A kultúra állami finanszírozása mellett érvelők abból szoktak kiindulni, hogy a magyar nyelvű piac túl kicsi hozzá, hogy egy tisztán irodalmi kiadó állami támogatás nélkül is megálljon a lábán. A vita kedvéért fogadjuk el ezt a premiszát. A kérdés adott: milyen elvek alapján kellene szétosztani az adófizetők pénzét a kulturális élet szereplői között? Támogassuk a „szépirodalmat”, lehetőleg minél kiegyensúlyozottabban, nagyjából egyenlő arányban érvényre juttatva a különböző szubkulturális csoportok ízléspreferenciáit? Nem, a fentiek alapján azt

kell mondanunk: kizárólag a potenciális olvasótáborok nagysága alapján dönthető el, mely kötetrel kapcsolatban merülhet fel az állami támogatás kérdése. Az esztétikai minőség problémája csak *ezután* következik: miután a szóban forgó kötet már átjutott az első „szűrőn”, azaz – a körülményekhez mérten – minden kétséget kizáróan bizonyossá vált, hogy a mű kisszámú potenciális olvasója nem képes finanszírozni a kötet megjelenését. *Tekintet nélkül arra, hogy hagyományosan „szépirodalminak” vagy „lektúrnek” tekintett műről van szó.* Ekkor azonban mindenképpen rá kell kérdeznünk az esztétikai minőségre, hiszen a potenciális olvasótábor szűkössége jelentős esztétikai kvalitások nélkül nem tesz támogatásra méltóvá egy művet. Röviden: az állam képviselői – megfelelő szakemberek közreműködésével – kizárólag akkor foglalhatnak állást esztétikai kérdésekben, ha ez elkerülhetetlen, tehát ha a kulturális érték megszületéséhez és fennmaradásához valóban állami segítségre van szükség.

4. Fontos módszertani döntés, hogy megköveteljük-e, hogy a remekművek kortárs befogadói *ténylegesen* felismerjék a poétikai forradalmat, vagy ez nem feltétele az esztétikai sikernek. Két kérdésben kell állást foglalnunk. Egyrészt el kell döntenünk, megengedjük-e, hogy a poétikai forradalom ténye csak utólagos perspektívából táruljon fel az elemző számára. (Melleste is, ellene is jó érvek szólnak. Elképzelhető, hogy egy korban oly erősek a bevett irodalmi konvenciók, hogy a mű kortárs befogadói egyszerűen nem képesek észlelni a műfaji szubverziót. Ám ha erre hivatkozva teljes egészében eltekintünk a kortárs kontextustól, szinte semmi nem szab majd gátat a kreatív értelmezőnek: tetszése és ízlése szerint szaporíthatja a poétikai forradalmak számát. Ha jól formált és koherens magyarázattal áll elő, bármilyen irodalmi mű megjelenésének forradalmi jelentőséget tulajdoníthat.) Másrészt el kell döntenünk, megengedünk-e olyan irodalomtörténeti elbeszélést, amely nem a korban érvényes műfajfogalmakkal operál, következésképpen adott esetben egészen máshol jelöli ki a konvenció- és műfaj történet fordulópontjait, mint a kortárs és kvázi kortárs befogadók beszámolóira támaszkodó elbeszélések. Ha egy elemző írásaiban gyakran találkozunk a „hatás-

történeti félreértés” és más hasonló kifejezésekkel, joggal feltételezzük, hogy szerzőnk mindkét kérdésre igennel válaszolt.

5. Bár az érvelés kedvéért elfogadtuk, hogy a történeti jelentőség egyedüli forrása a radikális poétikai újszerűség, közel sem biztos, hogy ez helyes feltételezés. Minden attól függ, mit tekintünk a történeész feladatának. Ha úgy gondoljuk, hogy a történeésznek elsősorban a jelentős fordulópontokról kell számot adnia, a művészi stabilitás korszakai valóban érdektelenek lesznek számára. A narratív magyarázatok és a teleologikus elbeszélések érzéketlenek a konvenciók megváltozásával nem járó irodalmi eseményekre; ilyenkor az idő „üresen” telik számukra, vagy nem is telik egyáltalán. Ha viszont a történeésznek az a feladata, hogy kimerítően jellemezze egy-egy korszak vagy időszak irodalmi életét, nem tekinthet el a jelentős poétikai fordulatot nem hozó művészeti események elemzésétől – igaz, ebben az esetben a „történeti jelentőség” fogalma kissé üressé válik. És joggal merülhet fel a kérdés: minek alapján választja ki a történeész azokat az eseményeket, amelyek helyet kapnak az elemzésben, ha egyszer minden esemény egyforma történeti jelentőséggel bír, értsd: egyik sem okoz számottevő irodalomtörténeti fordulatot? A dilemmának (ti. hogy az irodalomtörténeti magyarázathoz fordulatokra és változásra van szükségünk, ám az irodalomtörténeésztől megköveteljük, hogy a művészi stabilitás korszakairól is számot adjon) azonban van feloldása: tágabb változásokkal kell dolgoznunk. Az irodalmi konvenciórendszer radikális átalakulása mellett azt is el kell ismernünk valódi változásnak, amikor egy mű bizonyos szempontból újszerűen felel meg a készen kapott konvencióknak; azaz újszerűen, ám mindenfajta szubverzív szándéktól mentesen oldja meg a vállalt konvencionális feladatot. Ez a megoldás nem fából vaskarika: a javaslat lényege abban áll, hogy a kisebb hatókörű, nem konvencióléptékű változásokat is ismerjük el valódi, magyarázatot igénylő irodalmi változásnak. (Mindezzel kapcsolatban lásd a Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztésében megjelent háromkötetes irodalomtörténeti kézikönyvvel kapcsolatos vitákat.)

6. Az elvet nem kell feltétlenül összekapcsolnunk a poétikai újszerűség követelményével: elképzelhető, hogy pusztán a nyelvi megformáltság –

közelebről nem meghatározott – „igényessége” szavatol a mű esztétikai értékéért (és egyben szükséges is hozzá). Mindazonáltal a nyelvi igényesség követelménye (amennyiben valóban tartalmaz, tehát az esztétikai értékítéletet lényegileg meghatározó követelménynek tartjuk) általában együtt jár egy olyan elvvel, amely megmondja, *miben áll* a mű nyelvi megformáltságának igényessége – és ez az elv rendszerint (bár nem szükségszerűen) a Radikális Poétikai Újszerűség Elve. Akárhogy álljon is a dolog, érveim többsége akkor is érvényes marad, ha a Nyelvközpontú Esztétizmus Elvét nem tartjuk a Radikális Poétikai Újszerűség Elve speciális változatának.

7. A magyar irodalomban nagy hagyománya van a „jó mondat” esztétikai ideológiájának; gondoljunk csak az Otlík–Mészöly–Mándy–Esterházy stb. hagyományvonalra (vagy állítólagos hagyományvonalra). E helyütt nincs módom elmerülni az irodalomtörténeti részletekben. Egy biztos: ez az esztétikai ideológia – akár helyes a felsorolt szerzők műveivel összekapcsolni, akár nem – egy időben komoly hatással volt a kortárs magyar irodalomkritika gyakorlatára.

8. A „rontott nyelvhasználat” vagy a „lefelé stilizálás” poétikája (lásd például Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre és mások verseit vagy a Bëlga dalszövegeit) már más tészta. A hétköznapi nyelvi kliséket és közhelyeket költői alapanyagként kezelő művek nem akadnak fenn a Nyelvközpontú Esztétizmus szűrőjén: mivel ezek a szövegek abban érdekeltek, hogy a végtelenségig kiaknázzák a „rontott nyelv” költői lehetőségeit, így poétikai lényegük és újszerűségük nagyobb részt nyelvi megformáltságukban rejlik. A Nyelvközpontú Esztétizmus Elve azokat a műveket teszi „láthatatlanná”, amelyek szubverzió helyett igyekeznek minél inkább megfelelni az általuk választott irodalmi nyelv konvencióinak, vagy amelyeknél nem a nyelvhasználat artisztikuma áll a poétikai projekt középpontjában.

9. Könnyen lehet, hogy egy ilyen elmélet nem is szeretne megfelelni az intuíciónknak, hiszen szerzője nem deskriptív, hanem normatív jellegű elmélettel kíván előállni. Ám a problémát nem lehet ennyivel elintézni. Bármennyire normatív is az elméletünk, valahogy fel kell tudnunk oldani a következő három állítás együttes inkonzisztenciáját: (1) Kizárólag a nyelvileg és poétikailag újszerű művek rendelkeznek esztétikai

értékkel. (2) Az a mű, amely esztétikai értékkel rendelkezik, esztétikai élvezetet okoz számunkra. (3) Vannak olyan nyelvileg és poétikailag nem újszerű művek, amelyek esztétikai élvezetet okoznak számunkra. A Radikális Poétikai Újszerűség és a Nyelvközpontú Esztétizmus hívei két megoldás közül választhatnak: vagy a (3)-as állítást tagadják, tehát megpróbálják megmutatni, hogy a nyelvileg és poétikailag nem újszerű művek valójában nem okoznak számunkra esztétikai élvezetet (ez elég reménytelen vállalkozásnak tűnik); vagy a (2)-es állítást tagadják, tehát megpróbálják az esztétikai értéket fogalmilag elválasztani az esztétikai élvezettől. Más különben kénytelenek lesznek az (1)-es állítást, tehát a Radikális Poétikai Újszerűség és a Nyelvközpontú Esztétizmus Elvét feladni.

10. Félreértés ne essék: nem azt állítom, hogy a műértelmezés során el kellene vagy el lehetne tekinteni a mű nyelvi megformáltságának vizsgálatától. Csupán azt állítom, hogy ha a széles olvasóközönség megszólítása a célunk, akkor a mű nyelvi megformáltságát a szöveg műfajának konvenciói által meghatározott poétikai célkitűzések irányából érdemes szemügyre vennünk. Vannak olyan művek, amelyek konvencionálisan a (történeti vagy absztrakt) szubjektum és a nyelv viszonyának újszerű vagy hagyományos ábrázolásában, felmutatásában érdekeltek – ám a művek többsége nem ilyen. Elképzelhető, hogy ezekről is sok mindent kideríthet a reprezentációs rendszerekre koncentrált elemzés; ha viszont nem ez történik, akkor végképp semmi nem indokolja a konvencionális olvasati utasítások figyelmen kívül hagyását.

11. Joggal mondhatná valaki, hogy ez már közel sem *ugyanaz* az értelmezés, hiszen az olvasó mintegy „retrospektíve”, a megfejtés irányából fogadja be a szöveget, tehát nem azt az olvasói szerepet tölti be, amelyet a mű konvencionálisan felkínál számára (legalábbis az első olvasás idejére). Az ellenvetés jogos; ám minden attól függ, hogyan individualizáljuk az értelmezéseket vagy az értelmezési eljárásokat. Ha ennyire szűk értelmezésfogalommal dolgozunk, akkor minden mű triviálisan meg fog felelni az Aluldetermináció Elvének: lényegében minden szöveg aluldeterminálja az értelmezéseket, hiszen minden szöveget végig lehet olvasni „retrospektíve”.

12. Természetesen az értelmezéspéldányokat még ezen a szinten sem a konkrét, egyedi értel-

mezésekkel azonosítjuk, hiszen így az Aluldetermináció Elve tökéletesen üres lenne: mivel minden mű újraolvasásával új értelmezéshez jutunk, következésképpen minden mű aluldeterminálja az értelmezéseket.

13. Mindazonáltal a Nyelvközpontú Esztétizmus Elvének hívei könnyebb szívvel választhatják a revizionista elemzések útját, mint a Radikális Poétikai Újszerűség Elvének képviselői. Nem mindegy ugyanis, miről állítjuk, hogy elkerülte a kortárs befogadók figyelmét. A Nyelvközpontú Esztétizmus hívei a mű esztétikai értékét a nyelvi megformálás újszerűségéhez kötik *függetlenül attól, hogy a nyelvi megformálás kérdései konvencionálisan a szöveg műfajának „lényegéhez” tartoznak-e*. Megtörténhet tehát, hogy a szöveg újszerű módon mutatja fel a szubjektum és a nyelv viszonyát, ám a kortárs befogadók ezt nem veszik észre, mivel nincsenek érvényben olyan explicit konvencionális utasítások, amelyek a nyelvi megformáltságnak erre az aspektusára vonatkoznának. A Radikális Poétikai Újszerűség híveinek viszont azt kell állítaniuk, hogy a mű kortárs vagy mai olvasói *magának a poétikai konvenciórendszernek a megváltozását hagyták figyelmen kívül* – és ebben az esetben valamilyen hihető magyarázatot kell találniuk arra, hogyan történt meg, hogy a befogadók szisztematikusan félreértették az általuk olvasott művek működésére és értelmezésére vonatkozó konvenciókat. Tanulság: jobban járunk, ha a Radikális Poétikai Újszerűség Elve helyett az elv valamilyen speciálisabb változatát fogadjuk el, amely pontosan meghatározza, hogy az esztétikailag értékes műveknek *milyen tekintetben* kell poétikai újszerűséget hozniuk – ilyenkor ugyanis mindig hivatkozhatunk arra, hogy ez az aspektus alacsony konvencionális „szabályozottság” alá esett, így érthető, hogy a befogadók figyelmét elkerülte a mű által kiobbantott poétikai forradalom.

14. Nem vettem fel az elvek közé a magyar irodalomkritika egyik legfontosabb öröklődő esztétikai-módszertani előfeltevését, az Önmegismerés Elvét. Az elv a művek és a befogadó viszonyában próbálja megragadni az értékes és az értéktelen irodalom különbségét:

(E) *Az önmegismerés elve:* az értékes irodalmi művek önmegismerésünk eszközei.

Az elv ebben a formájában meglehetősen üres; nem több pusztá szlogennél. Minden attól függ, mit értünk önmegismerésen. Induljunk ki abból,

hogy minden irodalmi műalkotás sajátos módon reprezentálja a tárgyát (ez elég józan feltevésnek tűnik). Amennyiben azt akarjuk mondani, hogy az irodalmi műalkotás önmegismerésünk eszköze, két kézenfekvő megoldás közül választhatunk. Vagy azt mondjuk, hogy az irodalmi műalkotások befogadása során mindig választ keresünk arra a kérdésre, hogy az adott műalkotások által nyitott sajátos perspektíva mennyiben különbözik a miénktől, mennyiben adott számunkra másképpen a világ az észlelésben és a műalkotás tapasztalatában – azaz a műalkotás sajátos perspektíváját kontrasztíve a magunké-ra vonatkoztatjuk. Vagy azt mondjuk, hogy az értékes művek közvetve vagy közvetlenül mindig a befogadóról szólnak: az olvasónak arra kell rájönnie, hogy a műalkotás adott esetben miért éppen Anna Kareninaként reprezentálja őt – s miközben a világot Anna Kareninaként tapasztalja, váratlanul választ kap számos korábbi kérdésére önmagával kapcsolatban.

Vegyük észre: ez utóbbi leírás fenomenológiai értelemben szinte biztosan nem reális (mint ahogyan az elv további, szokásos értelmezései sem, amelyek a katarzisz élményének ilyen vagy olyan, jellemzően kissé patetikus leírásaira szoktak támaszkodni). Egyszerűen nem igaz, hogy a remekművek (és csak azok!) szükségképpen efféle erősen empatikus olvasásmódokat hívnának életre. (*Egészen biztos vagyok benne, hogy az Anna Karenina semmilyen értelemben nem szól rólam, sem végső soron, sem másként. Esetleg a Micimackó egyik-másik részlete, talán, de az Anna Karenina semmiképpen sem* – írta Jerry Fodor egy helyen.) A befogadói azonosulás mértéke (vagy a megrendülésre való hajlam) a befogadó egyedi pszichológiai *make-up*jának, tehát a befogadót jellemző pszichológiai beállítódásoknak, hangoltságoknak, attitűdöknek stb. függvénye. Természetesen dönthetünk úgy, hogy nem törekszünk a befogadás folyamatának fenomenológiailag reális leírására, mert csak a saját élményünkről szeretnénk beszélni, s nem kívánjuk azt generalizálni, vagy nem is leírás a célunk, hanem valamiféle normatív elmélet megalkotása – ez esetben nincs mivel vitatkoznom.

Másrészt, és ez magyarázza, miért nem vettem fel az Önmegismerés Elvét a fenti elvek közé: az elvből *önmagában* nem következik semmi a művek esztétikai értékére nézve. Minden mű sajátos perspektívából reprezentálja tárgyát,

minden művet képes vagyok önmegismerésem eszközeként használni – ha csak ki nem kötjük, hogy az irodalmi műalkotásoknak *újszerű* perspektívát kell nyitniuk a világra vagy önmagunkra. Ám ekkor már a Radikális Poétikai Újszerűség Elvének valamelyik változatánál járunk. Ha az Önmegismerés Elvét nem kapcsoljuk össze a radikális újszerűség igényével, és ha az esztétikai önmegismerés fogalmát nem a reflexív olvasói azonosulásra vagy a katarzisz élményének átélésére alapozzuk, semmi nem következik belőle a művek esztétikai értékével kapcsolatban. (Ha viszont ezekre alapozzuk, akkor tartalmas esztétikai elvhez jutunk, hiszen bizonyos művek alkalmasabbak az olvasói azonosulás vagy a katarzisz kiváltására, mint mások – ám az elv nem pontosan azokat a műveket fogja a „szépirodalom” kategória alá rendelni, amelyeket hagyományosan „szépirodalmi” műveknek tekintünk, és az eredményül kapott felfogás nem illeszkedik majd a kulturális piac működésének gyakorlatához.)

15. Feltéve, hogy nem találunk olyan „belső” kritériumot, amelynek segítségével alátámaszthatnánk a megkülönböztetést. Elképzelhető, hogy létezik ilyen kritérium; mi több, az is elképzelhető, hogy általános elvként megfogalmazva a magyar irodalom öröklődő módszertani-esztétikai előfeltevései közé tartozik. Ha van ilyen kritérium, és tartható, ezt gondolatmenetem cáfolatának kell tekinteni.

16. Az összefüggés világos: minél kevesebb különböző irodalmi konvenció működését sajátítja el a diák, annál szűkösebb szövegrepertoárból válogathat a felnőtt olvasó – ezért annál erősebben ragaszkodik a már jól bejárt esztétikai utakhoz.

17. Pontosabban fogalmazva: mivel a radikálisan újszerű „szépirodalmi” művek lényegükből adódóan műfajilag besorolhatatlanok, ezért a megkülönböztetés szigorú értelemben nem *műfajokra* vonatkozik („szépirodalmi” műfajok vs. „lektűr műfajok”), hanem *művekre* (műfajilag megfoghatatlan „szépirodalmi” művek vs. műfajilag felcímkézhető „lektűrök”) – akárcsak a másik megkülönböztetés. Mindazonáltal a gyakorlatban mégiscsak a fenti módon használjuk – azzal a fontos megszorítással, hogy a „szépirodalmi” műfajoknak ritkán szoktunk nevet adni (néhány kivétel: tudatáramregény, esszéregény), ezzel is érzékeltetve a „szépirodalmi”

művek eredetiségét. Máskülönbem mivel magyarázható, hogy a konvenciókövető „szépirodalmi” művek általában megtartják „szépirodalmi” státusukat? (Gondoljunk csak a kilencvenes évek „szövegirodalmának” – lám, egy újabb „szépirodalmi” műfajkategória! – műveire. Hiába a kialakult konvenciórendszer és a magas fo-

kú konvenciókövetés, nem merült fel, hogy ne „szépirodalommal” lenne dolgunk.)

18. Ezt valamivel részletesebben is megírtam három rövidkritikában; lásd VISSZAJÁTSZÁS, *Magyar Narancs*, 2008/23. (június 5.); NYOM NÉLKÜL, *Élet és Irodalom*, 2009/23. (június 5.); FEDŐNEVE: GORDON, *Élet és Irodalom*, 2010/23. (június 11.).

Csengery Kristóf

NATIONAL GEOGRAPHIC

A hatvanas években szegény Papa olykor egy-két napra hazahozta munkahelyéről, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem főzelékszagú könyvtárából a

National Geographic új példányait. Nem tudom, megengedték-e ezt neki, vagy csak titokban tette, de mindig mindent visszavitt. Azt hiszem, egy-egy füzetnyi szabadságot

akart megmutatni a gyerekeinek, hogy mi is lássuk, tapintsuk és elképzeljük mindazt, ami a ketrecen túl van. Ültem a szobában, a nyomasztó délutánokon, vacsora előtt,

lapozgattam az aranysárga borítójú, vastag, elegáns folyóiratot, s mivel az angol szöveget akkoriban még nem értettem, a szép fotókat bámultam: távoli, izgalmas országok képeit.

Indiánok és négerok, őserdők és fjordok, felhőkarcolók és sztrádák, a piramisok és a Taj Mahal: minden arról szólt, hogy van valahol, nem itt, másutt, egy tágasabb világ,

ahol nem olyan sötétek az esték, ahol minden pezseg és mozog. Ezt gondoltam magamban, vagy inkább csak éreztem, két ujjam között morzsolgatva a festékszagú, drága papírt.

A VÉGTELENSÉG KÖNYVÉBŐL

Kálnoky László emlékére

Magányosan számlálja vétkeit
a bűnbánó idő. Kimondhatatlanok
a vétkek, mint ahogy leírhatatlan
ami betelt, az aléltan egymásra

zuhanó évek: tébolyult nyarak
és fogcsikorgató telek
hatalmas, értelmetlen halmaza.

Az idő átlát mindenben, de nem
oldozhatja fel önmagát. A füstszagú szél
bénultság páráját teríti szét
a fűcsomók fölött, mint szürke fátylat.
Valami véget ért? Aligha.
A vég könnyebbült sóhaj:
ilyet ezen a fénytelen vidéken

nem hallani. A múlás
kerekei – nyikorgó imamalmok –
forognak csak, őrlik tovább
az évszázadok szélhordta homokját
most is, mint mindig, mindenütt,
örökkön és örökké.

FIGYELŐ

KÓDA

Gergely Ágnes: *Jonathan Swift éjszakái*
Argumentum, 2010. 60 oldal, 2100 Ft

A JONATHAN SWIFT ÉJSZAKÁI, Gergely Ágnes új verseskötetének külső megjelenése, borítóján a késszürke, felhőkbe futó macskaköves út rajza azt jelzi, hogy az ÚTÉRINTŐ-nek, előző, gyűjteményes kötetének a folytatása. Természetesen az is: az alakuló életmű folytatása. Csakhogy egy olyan életmű folytatása, amelyet a gyűjteményes kötetben teljes egészében átszerkesztett, új ciklusokba rendezett, a régi versek közé újabbakat illesztett, egyes darabokat viszont elhagyott, tehát minden valószínűség szerint a véglegesség igényével foglalt egységes formába. Valahogy úgy, ahogyan kedves költője, William Butler Yeats tette. Az új versek tehát ehhez az önmagában zárt kompozícióhoz kapcsolódnak.

Az építkezésnek ez a fajtája persze nem megfelelő: Gergely Ágnes az elmúlt évtizedekben hat olyan válogatást adott ki verseiből (VÁLOGATOTT SZERELMEIM, 1973; FOHÁSZ LÁMPOALTÁS ELŐTT, 1985; ÁRNYÉKVÁROS, 1986; KIRÁLYOK FÖLDJE, 1994; A BARBÁRSÁG ÉVEIBŐL, 1998; CARMEN LUGUBRE, 2005), amelyek az alakuló életművet ilyen-olyan szempontból átrostálták és újracsoportosították. Ha ehhez hozzávesszük, hogy pontosan ugyanennyi új verseskötete jelent meg, akkor világosan látszik, hogy formálása közben is mindig nagyobb egységben látja költészetét, amelyet miközben létrehoz, szinte folyamatosan újraír. Az alakuló magába foglalja előtörténetének minden rétegét. Minden új válogatás a költészetnek mibenlétére reflektál, és ezeknek az amúgy zárt poétikájú markáns verseknek, ciklusoknak és köteteknek átszerkesztése a mű önazonosságának kérdését is felveti.

Ezt tehát nem az egyes szövegek újraírásával, hanem sokkal inkább a versek egymáshoz való viszonyának átrendezésével teszi. Ezáltal, a maga módján, Gergely Ágnes is megteremti saját metaköltészetét, hiszen minden válogatás önidézés, a válogatott kötet pedig mint metakötet

beszél a költészetről magáról, párbeszédet folytat önmagáról önmagával. És eközben mélyen személyes és szenvedélyes párbeszédet folytat az életmű többi részével, a regényekkel, esszéikkel (így például DANIELA VERSEI az ŐRIZETLENEK című regényt vonja a versek szövegterébe; a Fenákel Judittal közösen írt HAJTOGATÓS pedig a KOBALTORSZÁG című cikluskötet háttérét villantja fel), azonkívül a magyar költészet egészével, Zrínyitől Weöresig mindazokkal, akikhez szellemi kapcsolat fűzi. Versei a műfordító szenvedélyes kíváncsiságával kötődnek a világirodalomhoz, de nemcsak szerzőket szólítanak és szólaltatnak meg, mint Jonathan Swiftet, W. H. Audent vagy Sylvia Plathot, hanem olyan elvont formák birtokbavételével, mint a triolett vagy a haiku, verstechnikai lehetőségek egész sorával gazdagítják líráját. Sőt, még tágabb köröket ír le, amikor a gondolkodó ember komolyságával szövi át verseinek anyagát történelmi-kultúrtörténeti utalásokkal.

Aversek helyi értékének folyamatos újrameghatározásával Gergely Ágnes látszólag valami poétikai abszolútum felé törekszik (és az ÚTÉRINTŐ ennek legnagyobb szabású kísérlete), azonban az önálló köteteket és a válogatott köteteket egymásra helyezve sajátos palimpszeszt jön létre: az ÚTÉRINTŐ fölé került most a JONATHAN SWIFT ÉJSZAKÁI-nak még újabb írásrétege, azonban ezek a rétegek nem tüntetik el a korábbiakat, hanem azokkal együtt olvasva érvényesek.

Mindezt egy másik metafora felől is meg lehet közelíteni: Gergely Ágnes kezdettől fogva kitartóan építkezik. Kötetcímei is gyakran erre, azaz épületre, városra, földterületre utalnak: AJTÓFÉLFÁMON JEL VAGY (1963), KOBALTORSZÁG (1978), ÁRNYÉKVÁROS (1986), KIRÁLYOK FÖLDJE (1994), NEROPOLIS (1997), A KASTÉLY ELŐTT (2001). Kötetei úgy rétegződnek egymásra, ahogy egy városban a különböző korok építészeti emlékei, ahogy egy épület – emlékmű – őrzi az átépítések, hozzátoldások, lebontások nyomait. Gergely Ágnes lírájában egyszerre folyik konstrukció és rekonstrukció. Ezért ellenőrzi folyamatosan a vers működését, a nyelv működését, ezért az a sok utalás az éppen épülő-készülő műre. De az el-

távolító műgond, az utalások bonyolult rendszere, a hangok játékos sokfélesége csak kiemeli lírájának sérülékeny és fájdalmas személyességét, amely verseinek mélyebb rétegében szólal meg. Minden költői eszköz azt a célt szolgálja nála, hogy felépítse szavakból azt a világot – országot, várost, házat –, amelyben otthonosan létezni tud, de amely sohasem fogadja be egészen. Első kötetében egy ajtófélfától indult el, amelyen jelet talált, és azóta bárhová kerül, mindig ezt a jelet keresi.

Mostani új kötetében is. De az életmű belső logikája szerint ezeket a verseket most sem csupán hozzárakja az eddigiekhez, hanem egyúttal ismét átrendezi őket. Ezúttal olyan új konstrukciót talált ki, amelyben az életmű nagy kompozíciójának egy része mintegy az új versek után nyúl, hogy magába ölelje őket. Ezzel a nagyszerű leleménnyel – vagy a retorikai műszót alkalmazva: invencióval – az új verseknek máris kijelölte helyét a nagyobb kompozícióban. A JONATHAN SWIFT ÉJSZAKÁI ugyanis négy korábbi vers köré épül. Az összegyűjtött versekből átemelt négy vers, a KÉSEI FÜRDŐZÉS (1999), FÖNÍCIAI HAJÓSOK (1999), ALTATÓ (1992) és TRANSCENDENS ETŰD (2000) négy ciklus élén áll. Ha valaki vissza akarja keresni ezeket a verseket, hogy megnézze, az ÚTÉRINTŐ kontextusában hol a helyük, az ALTATÓ-t más, AUDEN ALTATÓJA címen találja, mint a VISSZFÉNYEK ciklus negyedik darabját. Jól jellemzi ez Gergely Ágnes módszerét. A vers W. H. Auden LULLABY című versének parafrázisa, amely tehát kapcsolódik egyrészt a költő műfordítói életművéhez, azon keresztül Auden költészetéhez, továbbá része a VISSZFÉNYEK ugyancsak parafrázisokat tartalmazó ciklusának, és most egy új, egészen másfajta ciklusnak is. Az aktuális szövegkörnyezetben olvasva a vers mindig más oldalát mutatja. Ami korábban a költészetek közti kulturális határátlépés volt, itt egy másfajta, egzisztenciális határátlépés lesz: a nemléte hullás nagyszerű verse. Miközben a versek folyamatos újrakontextualizálásával módosítja, kijelöli a helyüket, felhívja a figyelmet a kész mű köztes és változó helyzetére, folyamatos újjáalakulására, másképpen a mű önazonosságának problémájára.

A négy ciklusban, ahogy a kötet fülszövege elárulja, négy férfi arcképe formálódik meg. A portrékat Gergely Ágnes úgy rajzolja meg, hogy csak az ismerhessen rájuk, aki ismeri őket. Talán csak ő maga. Négy szerelmének úgy állít emlé-

ket, hogy nem óhajtja felirattal jelezni, kiket ábrázol. Az arcképeket nem metszi kontúrosra, nem törődik a körvonalakkal, sőt, összezilálja, Swift, a LUCY GRAY Wordsworthe, a bibliai Dániel, személyes gyász, Dublin és Toledo mosódik össze egyetlen és különösképpen mégis élesen fókuszált képen. Ezzel megint csak olyasmit csinál, mint az újrakontextualizálással: nem adja ki őket, de a négy portré mégis a szerelmek emlékműve.

Ugyanez történik a szerzői jelenléttel is. Gergely Ágnes önmagát sem adja ki. Versei egyszerre végtelenül személyesek és tárgyiasan közvetettek. Annyira személyesek, hogy részleteket el sem árul, hiszen nem feltárulkozik, nem magát mutatja, hanem az emlékek labirintusában bolyongva, mintha már a végső búcsú megrendültségével, tisztázza jelentésüket. Annyira személyesek tehát, hogy nincs bennük semmi fölösleges többlet. Így csak az tud megszólalni, aki pontosan tudja, milyen eszközzel milyen hatást ér el, de már nem a hatás érdekli, hanem a tiszta beszéd. Úgy beszél, ahogyan az ember önmagával szokott, vagy legmeghittebb bizalmasával. Nincs szükség külső szemnek szóló intimitásokra, minek megismételni, amit úgyszólván tud. Azaz a verseket hangjuk modalitása, az émszítő szenvedély úgy teszi bensőségesé, hogy közben mindenféle személyességtől mentesek. A versek szoros egységét a tiszta artikuláció, az intonáció egységessége teremti meg.

Ennek a hangképésnek, amely a szenvedély és fájdalom izzásában is megőrzi tisztaságát, sőt talán épp ebben az izzásban ég le róla minden fölösleg, egyik legnagyobb példája Az IRGALOM c. vers, amely irgalmatlan őszinteséggel néz szembe a mulandósággal. Nem a halállal, hanem a meghalás lassú folyamatával: „*Nem az élő és halott között / húzódik az árok, / csak az élő és a haldokló között. / Ahogy az élvezet a testből elszivárog.*”

Gergely Ágnes régen kialakította azt a megszólalási módot, amelyben a mondat megindul, szinte meglödul, de aztán hirtelen megakad, esetleg csak grammatikátlan mondattöredék marad, esetleg ebben a formában meg is ismétlődik, mintha nem tudna kibontakozni, továbbjutni önmagán, aztán persze továbbjut, hogy hasonlóan szaggatott mondatfoszlányokon, közléssejtelmeken át betekedjen ki. A kibontakozást szinte mindig megakasztja az elhallgatás. A versek mögött gyakran egy történet sejlik fel, de nem áll össze, nem ölt narratív formát.

Ez megint olyan verstechnikai-poétikai eszköz, amellyel a költő jelzi az írás problematikus voltát, határait, jelzi, van valami, nem is kevés, a szavak üresnek vélt terében. Az éles képi váltások, hirtelen elhallgatások, szaggatott megszólalások, merész ellenpontok mind-mind olyasmire mutatnak, ami – legalábbis szavakkal – nincs megfogalmazva a versben, de ami épp a vágások és elhallgatások résein át a versen túlról megjelenik, megmutatja magát, van. Mert mi történik A CELLAMÉLY című versben? Kik jönnek át, miféle téren? Katonák, papok? Hová mennek? És miféle arcváltozásáról van szó az IDŐTLEN IDŐ című versben? Miféle emlékkísértet zörög az ablakon? Egy másik versében a dublini Liffey-folyó partján ki az a meg nem született vő, Patrick, ki az a meghatározhatatlan narrátor, és kihez beszél? Lehetne akár a költő önértelmézésére hagyatkozni az IDŐTLEN IDŐ-ből, „*de hát úgy sincs magyarázat, / csak tátongó hideg*”, de természetesen mindennek pontos magyarázata van. Csakhogy az elhallgatott tények a szavak közti telített tereket töltik ki, és mire pontról pontra felfejtené őket az értelmező szándék, elmozdulnak, körvonalaik bizonytalanná válnak.

A versek ugyanis, egyebek mellett, arról is szólnak, hogy emlékeink is szüntelenül átrendeződnek. A versek többsége egy-egy emlék, történet mentén halad, de a szöveg nem a történetet mondja el, hanem annak elvont alakzatát világítja meg. Megannyi töredék, foszlány, kép, párbeszéd-részlet villan fel, és ezek sűrűsödési pontként szívják magukba a láthatatlan tartományokat is.

A JONATHAN SWIFT ÉJSZAKÁI-nak négy portréjába természetesen az időben változó saját arcképeit is belefestette a költő. Portrék és önarcképek folytatnak párbeszédet az idő végességének és az élet végtelenségének fájdmáról. Drámai beszédmód ez. Jellemző, hogy az egyik vers a BALLADA címet viseli, és valóban: Gergely Ágnes beszédmódja balladai. Sőt, nemcsak az előadás-mód, a hol megemelt, hol pedig köznap, önmagukon baljósan túlmutató párbeszéd-töredékeket görgető versszöveg, hanem maga a versforma is. A kötet darabjainak túlnyomó többsége négy soros, négyes jambusi sorokból álló versszakokban vagy e forma valamelyik közeli variációjában íródott. Több versben négyes és hármas jambusok váltakoznak. Ez a metrum (a páratlan sorokban belső metszettel és rímmel) a skót–angol balladaforma, A WALESI BÁRDOK mér-

téke. De ugyanez (belső metszet és belső rím nélkül) az egyházi himnuszok formája is. Ez a rövid soros, erősen ritmikus forma nagyon alkalmasan áll Gergely Ágnes kezére. Korábban is gyakran használta, de ilyen ciklusalkotó majdnem kizárólagossággal, ennyire töményen és ekkora jelentéshordó erővel még nem. Új kötetének lüktető jambusai, négyesek vagy hármasok, strófikusak vagy szakozatlanok, egyszerűre idéznek föl balladai mélységeket és himnikus magasságokat. A szaggatott közlések felszíne egy ballada sötét sejtelmeivel terhes, mélye tragédiát rejt: „*valami vad imperatőrösz / figyelmeztet az útjelekre / kélik a kútvíz tiszta tömbje / készülj ha volt az életedre*” (BARLANGI RAJZ).

A JONATHAN SWIFT ÉJSZAKÁI-nak ismerősen is szokatlan hangszerelésű, finom modulációkkal mély regisztereket megszólaltató, tiszta és redukált kompozíciója úgy hat, mint valami új kóda, amely most visszamenőleg ismét más, bensőségesebb akusztikát ad a szüntelen átforgató életműnek.

Ferenc Győző

BOLONDISTÓK ÜDVÖSSÉGE

Kiss Judit Ágnes: *Üdvtörténeti lexikon*
Európa, 2009. 104 oldal, 2000 Ft

Az új, két év termését hordozó kötetet kezébe vevő olvasó meglepetten ráncolja össze szemöldökét a cím láttán. Üdvtörténeti lexikon. Micsoda cím ez? A lexikon komoly és nehéz tárgy, tudós munka, jó, ha kéznél van, bármikor utánanézhethet benne hiányzó ismereteinek az ember, ezenkívül vasárnapi ebédnél rá lehet ültetni az alacsonyabb gyereket, hogy fölérje az asztalt, szokásos használni még falevelek préselésére. Miféle komolyságot, nehézt, tudós munkát kap a lírai költőtől, a verszene, a formabravúr játékos kedvű művelőjétől, az eddig illetlennek számító szavakat versbe emelő „irgalmasvérnőtől” a közönség? Igaz, harmadik kötet esetében illik már megkomolyodni. A kötet vékonyka, ha lexikon, feltételezhető, hogy nagy a sűrűsége a hetvenre tehető új versszövegeknek.

Használati utasításnak is tekinthető a cím; lexikont nem „ától cettig” olvasunk, annál a

szónál ütjük fel, amelyre éppen szükségünk van. Bár a módszer nem idegen a versolvasási szokásoktól sem, jól ismert életműköteteket vesz így elő az ember, mondjuk, kedve szotytan újrapolvasni Pilinszky EGY SZENVEDÉLY MARGÓJÁRA című opuszát. Aztán még lapozgat, bele-beleolvas, ahogy ez lexikonhasználat közben is előfordul. Az „üdv történeti” jelzővel kell még megbékélni, a fülszöveg az értelmezésben törekszik is eligazítani bennünket: „Ezek a versek 2006 és 2008 között, egy nehéznek érzett időszakban születtek. Akkori küzdelmeimet látva egy barátom azt mondta: »Az ember dönthet: vagy egész életén át a démonjaival küzd, vagy egész életében az üdv történetét írja.« Ez a kötet a döntéséről szól. – Kiss Judit Ágnes”

Vagyis nem a démonokkal való küzdelemről. Üdítő ígéret. Végre egy kötet, amely – szándéka szerint – nem a sebek reménytelen fájdalomát, nem is szenttelen, objektív számbavételét célozza, hanem feltárását, netalántán gyógyulását is. Ez a költői attitűd, úgy tűnik, mentes az önsajnálattól és a cinizmustól. Átfutom a kötet végén tartalomjegyzék helyett álló betűrendes „szójegyzékét”. Már a címek – mert azért mégiscsak verscímek a tárgyszavak – is sejtetik, az „irgalmasvérnő”, mielőtt menthetetlenül félreértik költészetét, új szerepeket (is) talált magának, elárulják, a zeneiség, mindannyiunk öröme, ennek a kötetnek is elengedhetetlen kelléke (BÜCSÜLEVÉL-RAP, BÜSKOMOR KUPLÉ, CSASZTUSKA, GLÜKONI SANZON, KESERŰ WHISKY-DAL, MAKEDÓN DALLAM), irodalom- és művelődéstörténeti áthallások – ahogy azt a szerzőtől megszoktuk már – várhatók. Rendetlen lexikonolvasó vagyok, mégis az elején kezdem, de ennek nem csupán a rendetlenség az oka. Gyanakszom, a „véletlen” egymás után sorjázó, „csupán” betűrendbe sorolt versek valójában mégis tudatos szerkesztés eredményeképpen kerültek oda, ahova, a lexikonforma pedig játék, még ha komoly is. Hiszen a történet, az „üdv történet” az időrendi és nem az alfabetikus sorrendet kell, hogy kövesse. (Nem ritkaság manapság a tudatos szerkesztést álcázó verseskötet, Karafiáth Orsolya CIGÁNYKÁRTYA [Ulpius-ház, 2009] című kötete is hasonló, véletlenszerűséget sugalló koncepcióval jött létre. Érdekes és talán jellemző a „véletlen” okának megválasztása is: nem mindegy, hogy a betűrend vagy a sors rendelésének esetlegessége rendezi egymás mellé a szövegeket.)

Az első vers ALAPKÉRDÉS, nyilván ez sem véletlen, a nyitó stanza, mely a világ keletkezésének

tisztázására törekszik, mitológiai mélységekbe fürkésző költői kérdés: „a szélfeszített térben az idő, / mit egy gyöngéd kéz darabokra vágott – / fájt-e akkor az Istennek vajon/világra vajúdni a világot?” A harmadik vers, az ARS CAFETOPOETICA elhelyezkedésénél az olvasó gyanúja a tudatos kötetkompozícióval kapcsolatban tovább növekszik. A kávéallegória három stanzájában hétköznapi rutin és őszinte, mélyen átélt rituálé egyszerre van jelen. Erős a szöveg, „mint a presszókávé”, ahogy ez ars poeticától várható is. Újdonsága abban áll, hogy a kitarulkozó költő nem átadandó üzenetét, nem feladatát, még csak nem is a líra iránti elkötelezettségét definiálja költői hitvallásként, hanem az olvasóra gyakorlandó elementáris, drogszerű hatást. Nem kevesebbet vár tőle (és önmagától), mint a versektől (vagy a költői éntől, sőt saját személyétől) való függés kialakulását: „De végül szokj rá minden reggel egyre, / ha nincs melletted, fájjon a fejed, / és függj tőle, és szenvedj, hogyha nincsen, / legyen drogod, titkos szerelmesed.” Melyik költő ne vágyna erre? Igaz, az őszinteségnek ez a foka szokatlan, nem is mentes egészen az öniróniától, de az elfogadottságnak ez a vágya, a közönség megérintésének, szeretetének lehetősége, a kérdés megjelenése nem jellemző a kortársak verseiben. A lírai alkotások deklaráltan okkal és nem céllal jönnek létre manapság. Elhatározom, hogy olvasás közben keresni fogom a függővé válás lehetséges pontjait. A világ- és önértelmezés után úgy sejttem, alább ereszkedünk, az üdv történethez legalábbis bugyrokat kell megjárni, kíváncsian várom, milyen poklok mélyére vezet a szerző. A TÉL KÖZELÍT aszklepiádészi strófái a halálhoz való viszony öreg kérdését tárgyalják újra. A Berzsenyi- és Shakespeare-utalásokat a halálfélelem elűzésének mai lehetőségei követik („Martini”, „Edit Piaf”), majd a mosolyfakasztó hasonlat: „csöpögős vagyok, / mint egy békebeli francia sanzonest”. A vers a halál homlokcsókjának kissé biedermeier hangulatával zárul, mint egy Petőfi-versben, az eklektikusság azonban nem elrontja, hanem javítja a verset, megmutatva, a ma embere mennyire nem tud a halálfélelemmel mit kezdeni. Mit kezd vele ez a kötet? Az sem kevés, ha csak annyit, hogy felmutatja, mennyire nincsenek útjaink a halál felé, még a kimondásától is félünk, körülírjuk, mint egyetlen mutató névmással a költő maga is az Az című szonettben. Hátrapolozok a Z betűhöz. A kötet utolsó verse, a ZAJ, szintén szonett. Egymást érdekes módon

nem kizáró bölcsességgel és félelemmel – melynek együttes jelenlétét is regisztrálja a költő –, resignáltan veszi tudomásul az elkerülhetetlent, a lét, az ittlét átmenetiségét, a tehetetlenséget, mellyel mindezt kénytelenek vagyunk elfogadni: „*A kíméletlen gének / sodornak már a végső csönd felé, / míg hallgatom a szívverésem. Félek. / (Túl mindazon, de innen mindezen / mi más tehetnék, mint hogy létezem?)*”

Visszalapozok a vígasztaló B betűhöz. A BOLDOG BÉKEIDŐK bilabiális alliterációja és illúziója becsap, a három darabból álló vers közül az első a harcból megtértek illúziótlan hangján szól. Leginkább a beteg és megfáradt Adyt idézi ez a hang, az IMÁDSÁG HÁBORÚ UTÁN hangját: „*És mára csönddéd lettem, / A nagy csatáknak vége, / Vesztettem, elvéreztem, / De ki vádolhat érte?*” A második és harmadik darab fokozatosan jut el a csatatéren való táncolás torz képétől a tarantellán át a csontzenére járt haláltáncig. A középkori haláltáncokkal szemben ez a vers egyes szám első személyű, így a tánc a halállal szembeni dacos küzdelem részeként jelenik meg, féleleműző erővel. Az egyszerű dal, a SÓHAJ, IMA HELYETT csendes felező hatásai azonban tisztább, letisztultabb *halál elleni menedékre* vágnak: „*Jó volna még többet, / Minél több gerezdet, / Inkább az Istennek / Magamból még többet, [...] Építsen belőle / Hajlékot magának, / Oda meneküljön / Minden kóbor állat.*”

A kötetben a számtalan szerep(vers) között (III. RICHARD, MÁRIA, SZÓKE NŐ, ÚJSZÜLÖTT, HANS CASTORP) újra feltűnik – a könyvben csak éppen egyszer áttűnő – Irgalmasvérnő igazi alternatívája, *Bolondistók* (sic) is. Arany hangja eddig mintha távol állt volna a sístergő tollú, pajzán-ságtól sem visszariadó költőtől. Az előző kötetek merész hangja, sietős játékosága, amitől talán nem állt távol – hiszen igen sokáig fiókban álltak a szerző versei – a „Nézd, ezt is tudom!” örömteli és gyermeki gesztusa sem, most mintha változna, csendesedne. A formavirtuozitás, sőt egyes versek esetében a forma vagy dallam mint ihlető forrás prioritása (jó példa erre a MAKEDÓN DALLAM fürge pirrichiusaival) megmaradt, de a két *Bolondistók*-vers megjelenése mindenképpen a tónus mélyülését jelzi. Miért épp Bolond Istók? – tehetjük fel a kérdést. Nem a férfiszerep a szokatlan, hiszen ebben a kötetben is jócskán akad rá példa Bolond Istókon kívül is. Arany, aki szívesen burkolta jótékony feledésbe ifjúsága „vándorlás”-ként eufe-

mizált éveit, majd megteremtette – vagy inkább újratemtette Petőfi nyomán – Bolond Istókot, hogy az ő élettörténetén keresztül számoljon be impertinensnek tartott egykori cselekedeteiről, a személyes élmény elidegenítésének bravúros megoldását választotta. A saját múlt elidegenítésének eszköze Kiss Judit Ágnesnél is két Bolond Istók-os szerepverse. *Bolondistók* számot vet eddigi életével, számvetése (mint Arany Bolond Istókja is) józan stanzákban lüktet, illúziói fogytán, az élet delelőjét higgadtan ünnepli: „*Van bor, hogy ünnepeljünk, / szánk is van, hogy daloljon, / helyezkedj kényelembe, / a bor s az élet folyjon.*” Hogy miért „Bolond”? Egyszerűen azért, mert a világ szemében bolond – más szemszögből pedig irigylésre méltó –, aki ilyen közönnyel képes tekinteni saját életére: „*És volt, hogy enni adtak, / de nem tömtek degeszre, / s bár megkínóztak olykor, / nem szögeztek keresztre.*” (BOLONDISTÓK VISZSZATEKINT.)

A végére hagytam a kötet címadó versét. Az ÜDVTÖRTÉNETI LEXIKON – a költőnek kedves aszklepiádészi strófaikban – a „*vallásos metanyelv*” kiüresedett szavait veszi számba. (Hasonlóan ahhoz, ahogy a VILLANELLA-ban a költészet szintén üressé vált, elhasznált nyelvről írja: „*Néha véletlen találok új hangra, / mint mikor mellényülök a gitáron / rimet keresek mindig ugyanarra.*”) Az első versszak szép költői fortély, hogy – mint ha zsolttárost idézne – saját szöveget idéz:

„*Nem húz már le a föld, kékpuha ég szelet
Néz rám hívogatón szürke falak közül.
Mást már nem tehetek, átadom életem,
Testem-lelmem az istené.*”

Majd önmagát, önnön vallomását megkérdőjelezve, a kételkedés lehetséges útjait járja sora. Hogy lehet, kérdezi a vers, hogy „*működik*” az emberi nyelv tökéletlen eszközeivel kifejezett, illetve kifejezhetetlen tökéletesség?, „*Szóval gondviselés, irgalom és egyéb / szócikkek – buborék mind, ami súlytalan, / áttetszőn hiteget: »mennybe röptülek«, ám / szétpattan, mikor érte nyúlsz.*” A vers hátborzongató felismeréssel zárul, az üdvösség (ön)tudattól, (meg)vallástól, tagadástól független működését jelenti ki: „*szolgálod? tagadod? benne vagy és mozogsz. / Minden perceden át írja magát a nagy / üdötörténeti lexikon.*”

Mint minden jó kézikönyv esetében, várjuk a kiegészítő köteteket.

Molnár Krisztina Rita

SZABADNAK SZÜLETTÜNK

Mester Béla: Szabadságunk születése.
A modern politikai közösség antropológiája
Kálvin Jánostól John Locke-ig
Argumentum, Bibó István szellemi műhely, 2010.
183 oldal, 2500 Ft

„Szabadnak születünk, mert racionálisnak születünk” – hirdette meg John Locke 1689-ben az újkor szabadságfilozófiáinak krédóját. Ám ennek a szabadságfogalomnak – a karteziánus cogitóval ellentétben – nem egy olyan racionalitásfogalom a bázisa, melyet a magányos elmélkedő magamagának vív ki a történelmi tradícióktól és kortársi szokásmechanizmusoktól való elvonatkoztatás eredményeként, hanem a korábbi és kortársi teológiai viták kontextusában értelmezhető. Ennek az értelmezésnek fontos filozófiatörténeti fejezete Mester Béla könyve SZABADSÁGUNK SZÜLETÉSÉ-RŐL.

Mester Magyarországon nagy nővumnak számító módon, az adiaphoravita fogalmi keretében keresi a modern szabadságesszme eredetét. Megismerhetjük a „közömbös dolgok” szerepét a stoikus etikában – az etikai megítélés alá nem eső tettek és elvek szférája, mely a politikai ítéletek kikapcsolását is szolgálta, míg a reformáció adiaphoravitáiban épp ez vált központi kérdéssé: a politikai hatalom határai a vallásilag közömbös dolgok szabályozásában, ill. a „keresztény szabadság” forrása „az önmagukban véve sem jó, sem rossz” (Kálvin) dolgokkal kapcsolatban. Ám amíg a stoikus etikában az individuális döntés tereuma az erkölcsileg közömbös dolgok közti választás, a kereszténységben kollektív joggá – vagy talán pontosabb, ha azt mondjuk: kollektív kötelességgé – vált a politikával való viszony kérdése, Pál apostol rómaiakhoz írt levelének szellemében: az istentől eredő hatalomnak való engedelmisség minden „közömbös”, tehát kifejezett isteni parancsolatokat vagy tilalmakat nem érintő ügyletben. A hívő szabadsága az alattvaló engedelmisség határainak lelkiismereti mérlegelése. Pontosabban ezekről a határokról szólnak a protestáns adiaphoraviták, melyek bemutatása Mester könyvének fontos fejezetét jelenti. Az erasztiánus álláspont – melyet majd minden jelentős angol gondolkodó képviselt Bacontól Hobbesig, Hookertől a fiatal Locke-ig – a polgárháború elkerülése érdekében állami feladattá teszi „az önmagában kö-

zömbös gesztusok” (LEVIATÁN) előírását, csakhogy: „E viták sorra eredménytelenül végződtek, mert kiderült, hogy ami az egyik fél számára adiaphoron, az a másiknak hite lényegéhez tartozó parancs.” Az orgonától a miseruháig, a színházaktól a latin nyelv minden közömbösnek hitt dolog csak fokozta a vallási viták, ha nem a vallásháborúk hevét. A vesztes csak az egyéni lelkiismeret lehetett, mely számára nem maradt szabad tér a világi és egyházi hatalmak harca közepette (27.).

A Kálvin felfogását bemutató fejezet hozza be a könyv központi kérdését, a kereszténység erkölcsi parancsolatainak a politikai hatalommal való viszonyának antropológiai alapjait.

Természetesen az eredeti/áteredő bűn problémájáról van szó: Kálvin koncepciójában ez kizárja az ember politikai hatalomtól mentes életének lehetőségét – ahogy ezt az anabaptistákkal vitatkozván kifejti –, ám azt is elveti, hogy ennek a hatalomnak egy és csakis egy formája felelne meg az isteni eredet elvének. Innen a jus resistendi, a hírneves ellenállási jog igazolása: a minden emberben meglévő természetjogi igazság felhatalmazhat a politika pozitív törvényeivel való szembeszállásra. De nem egy új hatalom teremtésére: ugyanez az eredendő bűn teszi lehetetlenné, hogy az ember a maga képeire teremtse a társadalmi hatalmat, csupán a már meglévő – különféle – helyi és központi hatalmak között kereshetjük az igazságunkat, az egyikkel szemben a másikhoz állván, de semmiképp sem a társadalmi szerződéselméletek logikájának megfelelő ex nihilo teremtés formájában.

A Szent Bertalan-éji mézszárlások persze radikalizálták az ellenállási jog koncepcióját: a monarchomachiánus elvek egyenesen erkölcsi parancsolattá teszik a zsarnokságnak való ellenállást, sőt a zsarnokgyilkosságot (ez tovább él az amerikai forradalom híres jelmondatában: „a zsarnoksággal való szembeszállás Isten parancsának való engedelmisség”).

„Eljutottunk azokhoz a kálvini fejtegetésekhez, amelyek továbbgondolása jelentősen hozzájárult a politikafilozófia újkori újjászületéséhez, s amelyek hosszú idő óta először tették lehetővé a politikum világának lelkiismeret szerint való, azaz etikai végig-gondolását úgy, hogy közben szekularizálták is azt” (46.) – írja Mester, majd egy olyan kitérő következik, melyet csak „mi” tudunk értékelni: adiaphorapéldák a magyar reformáció eszmétörténetéből. A fordításirodalom áttekintése, a

servus, minister, officium, princeps, potestas magyar nyelvi megfelelőinek keresése fogalmi finomodást is nyomon követ, sőt néhol egyéni interpretációs kísérleteket is: „*E szöveg hely egyben saját eszük használatára biztatja a híveket, és ha meggondoljuk, egyszerre magányba is taszítja őket: intenzív együttléte lelkiismeretükkel*” – írja Mester Melius egy Kálvin-kommentárja kapcsán (56.).

S végül egy tragikusan magyar dilemma: engedelmesség és ellenállás idegen uralom alatt. Protestáns szempontból ez a „két pogány közt” szituációja, azzal a szomorú felismeréssel, hogy a pogány-török uralom még mindig több szabadságot biztosít a reformáció hívei számára, mint a katolikus-keresztény Habsburg-hatalom...

A 2. fejezet már a címadó szabadságeszme eredetéről szól: az ételek szabadságától a polgári szabadsáig – Locke politikafilozófiájának forrásvidéke. Az eddigiek után talán nem meglepő, hogy a szerző szerint egyenes logikai és történelmi út vezet Zwingli híres böjti kolbászszü-tetéséről Locke TOLERANCIA-LEVELÉ-nek jeles passzusáig: „*Meg van-e engedve latinul beszélni a piacon? Engedtessek meg akkor a templomban is azoknak, akiknek ehhez van kedvük. Lehet-e otthon térdet hajtani, állni, ülni, fehér vagy fekete ruhába öltözni, rövid vagy hosszú köntöst viselni? Ne legyen hát tiltott a templomban kenyeret enni, bort inni vagy vízzel tisztálkodni.*” Locke immár a világi hatalom határait kívánta megvonni (ill. az egyházakét – a közbüntény tilalmán túl – csak akkor, ha a „világi kar” segítségét kéri). Mester ismerteti, de másodlagos fontosságúnak tekinti Locke formális vallási hovatartozásának kérdését: John Marshall unitáriánus elkötelezettségű interpretációja nem annyira a szentháromság-tagadásaként releváns, mintsem az unitárius antropológiai optimizmus, azaz az áteredő bűn tagadásaként, az anglikán, sőt a kálvinista Locke-értelmezések számára is az az alapvető kérdés, hogy milyen érvek és hatások következtében lett a TRAKTÁTUSOK erasztiánus szerzője a TOLERANCIA-LEVÉL-ben csaknem a minimal state hívévé.

Fontos a toleranciátétel ismeretelméleti igazolása: nincs csalhatatlan ember (vagy hivatal), tehát bölcsebb, ha a tévedés jogát magunk és mások számára is fenntartva, toleráljuk azt. „*Ebben a helyzetben Locke a toleranciát ajánlja, amely magatartás úgy jelenik meg, mint az emberi természetbe kódolt megismerési korlát tudatos belátása, és az ennek megfelelő cselekvés, illetve bizonyos cseleke-*

detektől való tartózkodás.” (79.) Persze ez újabb dilemmát vet fel: a szabadnak és egyenlőnek, mert racionálisnak született emberi természettel kapcsolatos kétely szükségszerűen kizáratik az ezen antropológiai alapokra építkező locke-i rendszerből.

Mester Béla Locke-interpretációjának legfontosabb eleme a politikai közösség szubsztantív értékalapú felfogása (például az antik polisz a jó polgár és a politikai erény bázisán) helyett kommunikatív közösségként való felfogása, „*amelynek, ellentétben a liberalizmussal szemben gyakran hangoztatott nézetekkel, vannak közös normái, ezek azonban a kommunikáció normái, nem pedig vélemények kötelező közössége. A tolerancia mint kommunikációs szabály Locke igazi újítása, nem pedig az erőszaktól való tartózkodás szubsztantív elrvé emelése...*” (80.) A politikai közösség mint kommunikációs közösség biztosítja a modern szabadság keretét, a pluralizmust, azaz azt, hogy a különféle vélemények és vallások ellenére a társadalom egy közösség maradjon. „*Ennek a kornak a kommunikációs típusa typographicus.*” (81.) Egyedül olvasom a nyomtatott könyvet, a BIBLIÁ-t, de saját individuális interpretációm mellett az ugyanazt a szöveget olvasó, értő és értelmező embertársaim ezreire is gondolok. Ebből a közösségből csak az zárja ki magát, aki nem merészel maga olvasni, hanem vak tekintélytiszteletből egyetlen autoritás olvasatát fogadja el (a pápisták), illetve aki egyáltalán nem hajlandó referenciaként elfogadni A könyvet, a Szentírást (az ateisták): s ez a megfejtése Locke tolerancialevelé közismert korlátjának, az ateisták és a katolikusok kizárásának a toleráns társadalomból. És megint egy amerikai hatástörténet: a vasárnapi iskolákban a BIBLIA-olvasókörök természetes társa az alkotmány értelmezése az ember elidegeníthetetlen jogairól...

Az áteredő bűn tagadásának a teológián túlmutató következménye antropológiai és politikai filozófiai: az emberi természet nem Ádám bűnének terhe alatt roskadozó, az istentől eredő politikai hatalom támasza nélküli túlélésre képtelen kreatúra, hanem önálló, tudatos teremtetésre – a társadalom szabad és racionális létrehozására – képes lény, a társadalmi szerződés teremtetője, önnön szabadságának és ésszerűségének megfelelő törvények alkotója. „*Az ember éppen azért bonthatja fel a társadalmi szerződést, mert legalább elvileg elképzelhető egyszerre emberként és társadalmi szerződésen kívüli lényként, hiszen nem*

bűnösként és így nem hatalom alá született... Szabadnak születik ebben az értelemben is, szabadon kezdhet újabb hatalmi és etikai történetet.” (92.)

A következő kitérő az Ádám-tól való származás jelentőségéről szól. Tudjuk, a polgári kormányzatról szóló ÉRTEKEZÉS vitapartnere, Filmer számára létfontosságú az uralkodók Ádám-tól való származásának bizonyítása, ami persze nem kevés okot adott a kritikusok gúnyolódására: van-e valaki, aki nem Ádám leszármazottja. A korban oly divatos útleírások szerint van: egész népcsoportok élnek igen sajátos szokásrendszerek szerint, akik nem csak a keresztény megváltásról, de Ádám bűnéről sem hallottak soha. Ezek léte egyrészt bizonyíthatja a „nincsenek velünk született erkölcsi elvek” tételét az emberi elméről szóló alpműben, de azt is, hogy a BIBLIA népein kívül is vannak racionális lények, akik ismerik a természeti törvény erkölcsi előírásait, még ha ezek nem is nagyon hasonlítanak a katolikus egyház preskripcióira. Locke legjelentősebb XVIII. századi tanítványa, Voltaire a METAFIZIKAI ÉRTEKEZÉS-ben még az empirizmusnak – és a poligenezisnek – ezeket az etikai következtetéseit hangsúlyozta. Aztán jött La Barre lovag ügye és a Calas-per, s már nem tűnt olyan megnyugtatónak a pozitív törvényeknek a kártyajáték szabályaihoz hasonlatos konvencióként való fel fogása. Vissza a jól bevált jusnaturalizmushoz, az etikai relativizmus immár nem az écrasz l'infame fegyvere, hanem a világi és egyházi inkvizíciók szellemi szövetségese.

A könyv legizgalmasabb – nem csak a modernitás problémáit, de modern problémáinkat elemző – fejezete AZ ÉTELEK SZABADSÁGÁTÓL A SZELLEMI TÁPLÁLÉK SZABADSÁGÁIG – JOHN MILTON AREOPAGATICÁJA című. Az orális társadalmaktól – melyek természetes állapota, ahogy De Bonald, az ultramontán gondolkodó írta, hogy „*egy beszél, és mindenki más hallgat*”, a chirographicus társadalmakon keresztül – melyek a kézíratos szövegek szakrális interpretációján alapulnak – eljutunk a typographicus társadalmakig, a könyvnyomtatás koráig.

(Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Miltonhoz hasonlóan Condorcet 1794-ben írt nagy történelemfilozófiai művében, AZ EMBERI SZELLEM FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNELMI VÁZLATÁ-ban szintén a könyvnyomtatás megjelenésével magyarázza, hogy a reformációt – a középkori eretnekségekkel ellentétben – többé nem lehetett meg nem történtté tenni.) E korszakban „*az íróvá válás, a*

szövegek létrehozása és értelmezése elvileg minden olvasónak joga és lehetősége” (104.), mely jogot csak a cenzúra intézménye korlátozhatja – kérdés, legitim-e ez a korlátozás. Bibliai textusok alapján nem könnyű sajtószabadságot igazoló passzusokat találni, de mindig kézenfekvő a protestáns megoldás: a cenzúra pápista elv és gyakorlat, tehát a reformáció – a megreformált reformációról nem is szólva – csak elutasíthatja. Igaz, hogy Luther a kezdeti lelkesedés után megrettent a vallási röpiratok sokaságától: elég volna csak egy jó könyvet kiadni, mondta, a vita csak addig szükséges, amíg meg nem találjuk az igazságot. Milton – John Stuart Millnek A SZABADSÁGRÓL írt gondolatait megelőlegezve – épp az igazság megtalálása elengedhetetlen eszköze-nek tekinti a szabad vitát és az ennek teret adó szabad sajtót, mégpedig minden könyv publikálásának szabadságát (a más véleményen lévők szükségyszerűen rossznak tekintik a „jó” könyvet is, tehát egy könyv kiadására szorítkozni valamely csalhatatlan autoritás létét tételezné fel...). „*Egy könyvet megölni szinte felér egy ember megölésével, aki embert öl, értelmes lényt, Isten képmását öli meg, de aki egy jó könyvet pusztít el, magát az értelmet, Isten képmását mintegy csirájában öli meg*” – írta Milton. Az ideális köztársaság miltoni képe, hogy minden gondolat szabad, és szabadon tettet ölthet könyv formájában, azaz ahogy Mester fogalmaz: „*az ideális politikai közösség nem más, mint egymástól szeparáltan gondolkodó individuumok reflexiója egymás gondolataira, ami úgy lehetséges, hogy minden gondolat nyomtatott dokumentumként jelenik meg*” (112.).

Az adiphoravita kolbászából könyv lett, szellemi táplálék, mely még az eredendő bűn értelmét is átértelmezi: a jó és rossz közti különbségtételre képtelen ember jósága nem lenne érdem, a rossz elutasítása nem lehetne erény. „*...az ember a rossz ismeret nélkül miféle bölcsességet választhat? Aki a bűnt minden csábításával és látványos gyönyörével egyetemben meg tudja érteni és fontolni, s mégis lemond róla, mégis megkülönbözteti a valóban jótól, s a jót előnyben részesíti, az az igazi harcok keresztény*” – mondja Milton, s a jó és rossz megkülönböztetésének legfontosabb eszköze a sajtószabadság, mely a jó könyveknek állandó lehetőséget ad a rossz művek cáfolatára, amit a tiltás sohasem érhet el.

Különben is. Az erkélyek, az ablakok, a kocsmái pultok látványát és beszédét ki cenzúrázza – kérdi nem kevés iróniával. Igen modern mó-

don – mondhatni Habermas kommunikációelméletét megelőlegezve – a nyilvánosság és a szabad vita az egyetlen legitim cenzúra, pontosabban a politikai közösség önkorrekciós mechanizmusa.

A kötet zárótanulmánya Locke neveléstudományát tárgyalja (KÍSÉRLLET A KORA MODERN ANTROPOLÓGIA ELLENTMONDÁSAINAK MEGOLDÁSÁRA: GONDOLATOK A NEVELÉSRŐL). A téma eddig kevésbé érdekelte a filozófiatörténészeket: művelődéstörténészek, eszmetörténészek és teológiatörténészek terrénuma volt inkább Locke-nak ez a dicsőséges forradalom után írt s talán nem is a nagy nyilvánosságnak szánt írása, mely körüli vitákat inkább a Locke felekezeti hovatartozását firtató írások generálták. Egy optimista neveléstudományt szükségképpen elveti az eredendő bűn dogmáját – ezért az unitarizmus, ill. a latitudinarizmus „vádja” természetszerűleg felmerül, miképp az a miltoni hatástörténeti kapcsolat is, mely a jó és rossz közötti választás lehetőségét nem a tudással inherens bűnnek, hanem az emberi természettel inherens szabadságnak tulajdonítja. A locke-i episztemológiából átvett tabula rasa koncepció a francia felvilágosodás közhelyeszerű „pedagógiai optimizmusának” forrása lett (amíg Diderot Helvétiusnak Az EMBERRŐL című könyvét Locke vulgarizálásaként olvasva rá nem döbrent arra, hogy a gyermek formálását teljesen a külső környezet hatásaira bízni a lehető legveszedelmesebb világnézet), ahogy a latin retorika és grammatika tanulmányozása – a „praktikus” ismeretek, ill. az anyanyelvi kul-

túra rovására – közös kritika tárgya az angol és a francia felvilágosodásban. Ez utóbbi téma azonban Locke-nál külön dimenziót kap: a közéleti szerepvállalásra készülő gentlemannek az anyanyelven való szónoki készségek kialakítása alapvető fontosságú (a nyelvtani ismeretek nélkül is idegen nyelven kiválóan beszélő nőkről szóló rész igen szórakoztató).

Könyvtárnyi Locke-interpretáció foglalkozik a szerző művei belső koherenciájának kérdésével: összeegyeztethető-e a szabadnak születünk kvázi apriori elve a velünk született eszmék létét hosszasan cáfoló episztemológiai nézetekkel? Mester Béla éppen a neveléstudományban találja meg a „rendszerint” közvetítő kapcsolatot: „*csupán az előzőleg autonómmá nevelt felnőttek tudnak élni az őket elméletben megillető politikai szabadsággal, autonómmá nevelésüknek a legjobb eszköze pedig éppen saját neveléstudománya, mely ismeretelméletével és teológiájával is összhangban áll*” (153.).

A zárófejezet tematikája az, amiben Mester Béla valóban mester: Locke neveléstudományának magyar kontextusa. Itt és most azonban Wesp-rémi művének érdekes ismertetése helyett egy másféle magyar kontextusra hívnám fel a figyelmet: ha valóban azért születünk szabadnak, mert racionálisnak születünk, akkor a racionalitás pozícióinak feladása szükségképpen szabadságunk elvesztésével jár. A folyamatot akár a modern politikai közösség antropológiai alapjainak tanulmányozása is késleltetheti.

Ludassy Mária

CSANAK DÓRA

1930–2010

Elment a legendás Széher úti séták egyik leghűségesebb, legkitartóbb résztvevője, Csanak Dóra.

Hogy mit jelentett a Fülep Lajos körül csoportosult hívek, tanítványok számára ez az évtizedekig tartó, „ezer estét” betöltő peripatetikus társalgás, az jól nyomon követhető a Fodor András publikálta sok száz oldalnyi napló-részletből. E napló tanúsága – de Csanak Dóra személyes megnyilvánulásai alapján is – egyértelmű, hogy neki is életre szóló élményt és támaszt adott ehhez a kis közösséghez való tartozás.

Tudjuk, Fülepnek is fontos volt e társaság léte. Kitartásukat, hűségüket nagyra tartotta. Töredékben maradt – feltehetően legutolsó – írását, *A MAGYAR MŰVÉSZET SZABADSÁGHARCA* címen tervezett visszaemlékezését „*a hűséges pénteki társaknak*” ajánlotta.

A „hűség” Fülep értékrendjében bizonyára nagyon fontos, kitüntetett helyet foglalt el: hűség az elvekhez és hűség a barátokhoz, harcostársakhoz. Saját, kiküzdött világnézetéhez, művészetszemléletéhez, erkölcsi normáihoz való ragaszkodása ezt éppúgy bizonyítja, mint barátaihoz, tanítványaihoz, Elek Artúrhoz, Kner Imréhez, Tolnay Károlyhoz, a Vasárnapi Kör tagjaihoz, Weöres Sándorhoz fűződő sok évtizedes kapcsolata.

A hűség mint érték, mint mérce önként kínálkozik Csanak Dóra személyiségének, életpályájának jellemzésére is. Hűséges volt munkahelyéhez, sok évtizedet töltött – munkába állásától nyugdíjba vonulásáig – a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratárában. Ezt a hűséget manapság már inkább megmosolyogni való furcsaságnak tekintik, de az ő számára ez bizonyára tudatosan vállalt érték volt. Fontos volt neki maga a hely, az intézmény is. Egyik legkorábbi publikációja az Akadémiai Könyvtár történetével foglalkozott.

Hűséges volt vállalt szakmájához is. A kéziratári munkát hivatásának tekintette. Ez a munka – hagyatékok megszerzése, elrendezése, a katalógusok elkészítése, azaz mások számára hozzáférhetővé, kutathatóvá tétele – nem tartozik a leglátványosabb, legelismertebb tudományos tevékenységek közé. Sokkal inkább szolgálat, mások munkájának megkönnyítése, mások eredményes kutatásának előkészítése, amely a megkívánt széles körű műveltség és szakértelem mellett szorgalmat, sok türelmet, tapintatot s nem kevés önzetlenséget is igényel. Mindezek az erények bőségesen megvoltak Csanak Dórában.

Kéziratári munkájának gerincét természetesen az olyan hatalmas terjedelmű és nagy jelentőségű hagyatékok katalogizálása képezte, mint amilyen a Balázs Béla-, a Szabó Lőrinc- és a Fülep Lajos-hagyatékok voltak. A sok ezer oldalnyi kézirat, levél és dokumentum elrendezése, értelmes, áttekinthető rendbe sorolása, mutatózása sokévnnyi szorgalmas munka eredménye.

Csanak Dóra tudományos tevékenysége azonban nem korlátozódott a szűkebb kéziratári-szakmai munkára. Művelődéstörténészként is maradandót alkotott, Teleki Józsefről szóló monográfiája és tanulmányai bizonyára még sokáig kiindulópontjai lesznek a további kutatásnak. Széles körű érdek-

lődését, nyelvtudását, stílusképességét műfordítóként is kamatoztatta. Több kiadást is megért tolmácsolásában Jane Austen talán legismertebb, legnépszerűbb regénye, az EMMA. Ő fordította le Sztravinszkij visszaemlékezéseit és Serge Lifar Gyagilev-monográfiáját is.

Tevékenykedésének középpontjában azonban élete végéig a Fülep-hagyaték gondozása, Fülep megismerésének, szellemi teljesítménye elismertetésének előmozdítása állt. Fülephez való hűsége is mindvégig töretlen volt.

A Fülep-hagyaték feldolgozásából és közzétételéből a levelezés gondozását vállalta magára, s ezt a feladatot maradéktalanul meg is oldotta. Jó előtanulmány volt ehhez, hogy már korábban kiadta Móricz Zsigmond levelezését. Módszerét továbbfejlesztve sikeresen alkalmazta a Fülep-kiadásban is. Hét vaskos kötetben jelentek meg a Fülep Lajosnak írt, hagyatékában megmaradt s az általa írt, közintézményekben vagy a címzettek hagyatékában fellelhető levelek. Hatalmas, hivatali kötelezettségeit messze meghaladó munkát végzett, hiszen nemcsak a legkézenfekvőbb közintézményekben kellett kutatnia, hanem olyan – sokszor térben is nagyon távoli – hagyatékokban, amelyek Tolnay, Kerényi, Kner vagy éppen Papini iratait őrizték.

A több mint háromezer levél elolvasása, megjegyzetelése (az idegen nyelvű levelek lefordítása) több évtizedes szorgalmas, kitartó munkát igényelt. A teljesítmény jelentőségét – több elismerő kritika mellett – bizonyára Vekerdí László könyvnyi terjedelmű recenziósorozata tanúsítja a legmeggyőzőbben. Az *Új Forrásban* megjelent, utóbb könyv alakban is kiadott szöveget az érdekesebb levelek ismertetése mellett végig átszövik Vekerdí Lászlónak a szöveggondozásra, a filológiai munkára, „a tudós, precíz, adatokban és vonatkozásokban hihetetlenül gazdag, visszautalások és kereszt-hivatkozások tömkelegével zsúfolt jegyzetapparátus”-ra vonatkozó megjegyzései. Hosszan lehet sorolni a dicsérő, elismerő jelzőket: „objektív és pontos”, „célba találó”, „szakszerű”, „pontosan eligazító”, „precízen tudós és ugyanakkor tisztán átlátszó”. „Csanak Dóra a kevésbé ismert vagy pláne ismeretlen szereplőket részletesen bemutatja, az ismerteknek legfeljebb néhány életrajzi adatát közli, s bővebben csak Fülep Lajossal való kapcsolatukat glosszálja. Érvényes ez arra a körre is, amelyben Fülep Lajos vándorévei alatt élt; azonban itt valahogy másra, többre, magára az egész körre is kiterjed a glosszázás vagy inkább tán interpretáció. Mert nem egyszerűen arról van szó, hogy a magyar olvasót ebben a néki idegen világban részletesebben kell tájékoztatni. Csanak Dóra maga is másképpen tájékozódik, divatos irodalomtudományos nagyképzűséggel szólva »hermeneutikai horizontot« húz jegyzeteihez.” „...a jegyzetek nem egyszerűen Fülep Lajos életének részleteire és fordulóra világítanak rá (amit a kötet végén külön részletes kronológiai áttekintés hangsúlyoz és segít), még csak nem is a véletlen vagy sorszerű találkozásokra és kapcsolódásokra, hanem ezen túl az adott kor társadalmi, intézményi és szellemi kereteire.”

Vekerdí a „kiemelkedően precízen szerkesztett” kötetek jelentőségét így foglalta össze: „Csanak Dóra a levelek áttekinthetetlen halmazában nem egyszerűen rendet – kezelhetőséget teremt. Gondosan, megbízható források alapján készült jegyzeteivel, a levelek és a jegyzetek következetes és kis gyakorlat után könnyen kezelhető számozásával, a hivatkozások és utalások egész kötetre figyelő összehangolásával [...] történetet beszél el.”

Ez a jegyzetekbe, kommentárokba elrejtőző Fülep-monográfia bizonyára maradandó emléke lesz Csanak Dóra ügyet szolgáló hűségének.

Tímár Árpád

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
a Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány (OSI) és a MOL
támogatásával jelenik meg

nka
Nemzeti Kulturális Alap

BRÓDY SÁNDOR-DÍJ

A Bródy Sándor Alapítvány ebben az évben is kiadja
a Bródy Sándor-díjat.

A díjat azon **első kötetes** magyar nyelvű prózaírók egyike
kapja meg, akinek könyve (novelláskötet vagy regény)

2010-ben jelent meg.

A díj összege 350 000 Ft.

A díjra pályázhat könyvének beküldésével a szerző, és jelölhet
könyvet ugyanilyen módon a kiadó is. A beküldött példányokat
kérésre visszaküldjük.

A Bródy Sándor Alapítvány postacíme:

2000 Szentendre, Szajkó u. 4.

További információk:

30/297-28-06 vagy *brodyalapitvany@yahoo.com*

A postára adás határideje: 2011. március 31.